

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์และวิจารณ์

การศึกษาการพัฒนาเครื่องจักรสานเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำการวิเคราะห์รูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานที่มีการผลิตในปัจจุบัน ทำการศึกษาลักษณะของลวดลายที่ใช้ในการตกแต่งบนเครื่องจักรสาน ทำการเปรียบเทียบ รูปแบบลวดลายบนเครื่องจักรสานประเภทต่าง ๆ นอกจากนี้ ได้ทำการออกแบบลวดลายงานเครื่องจักรสานเพื่อนำเสนอเป็นแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสาน ในรูปแบบของการส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และทำการศึกษาความพึงพอใจของผู้บริโภคที่มีต่อลวดลายบนเครื่องจักรสานที่สร้างสรรค์ขึ้น ผู้วิจัยได้จัดวางลำดับผลการวิเคราะห์และวิจารณ์ไว้ 4 หัวข้อ ดังนี้

4.1 การวิเคราะห์รูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสาน

- 1.1 รูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานภาคกลาง
- 1.2 รูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานภาคเหนือ
- 1.3 รูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 1.4 รูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานภาคตะวันตก
- 1.5 รูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานภาคใต้

4.2 การศึกษาลักษณะลวดลายบนเครื่องจักรสาน

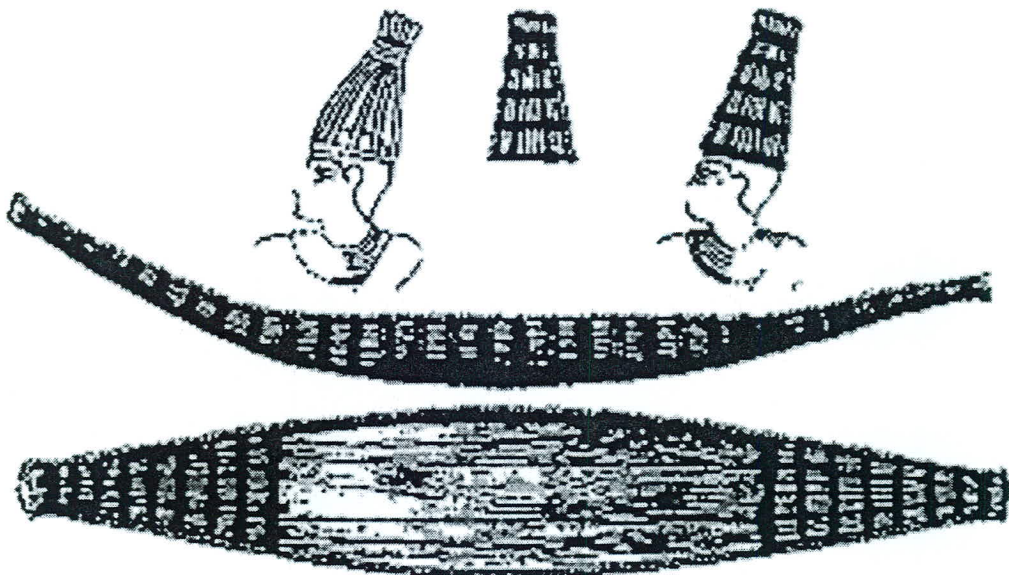
4.3 การศึกษาเปรียบเทียบการพัฒนารูปแบบลวดลายบนเครื่องจักรสาน

4.4 แนวคิดในการพัฒนางานออกแบบลวดลายเครื่องจักรสาน

4.1 ผลการวิเคราะห์รูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักสาน

เครื่องจักสาน เป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นจากฝีมือมนุษย์ จึงได้ชื่อว่าเป็นงานศิลปหัตถกรรม คนไทยสร้างสรรค์งานจักสานขึ้นเพื่อ ใช้เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ต่าง ๆ เพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน ประเทศไทยเป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์มาแต่โบราณ สังคมไทยในอดีตเป็นสังคมเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่เลี้ยงชีพด้วยการทำไร่ ไถนา และทำการประมงเป็นหลัก การประกอบอาชีพของชาวบ้านทั่วไปจึงใช้เครื่องมือเครื่องใช้ที่ผลิตขึ้นเองจากวัสดุที่มีในท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคมีพื้นที่และทรัพยากรแตกต่างกัน วัตถุดิบที่นำมาใช้ในการจักสานจึงแตกต่างกันตามสภาพภูมิประเทศ เครื่องจักสานที่ผลิตขึ้นจึงมีรูปแบบที่แตกต่างกันตามประเภทของวัตถุดิบประ โยชน์ใช้สอยสภาพการดำรงชีวิต และสภาพภูมิศาสตร์ ความนิยมตามชนบประเพณี และวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น เป็นองค์ประกอบสำคัญทำให้เครื่องจักสานแต่ละภูมิภาคหรือท้องถิ่นในประเทศไทยมีรูปแบบแตกต่างกัน การวิจัยครั้งนี้ทำการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเครื่องจักสาน ประกอบกับการสำรวจรูปแบบการผลิตผลิตภัณฑ์จักสานตามสภาพจริง เพื่อทำการวิเคราะห์รูปแบบผลิตภัณฑ์ ทำการศึกษาลักษณะของลวดลายที่ใช้ การตกแต่งบนเครื่องจักสาน ทำการ ศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบลวดลายบนเครื่องจักสานประเภทต่าง ๆ

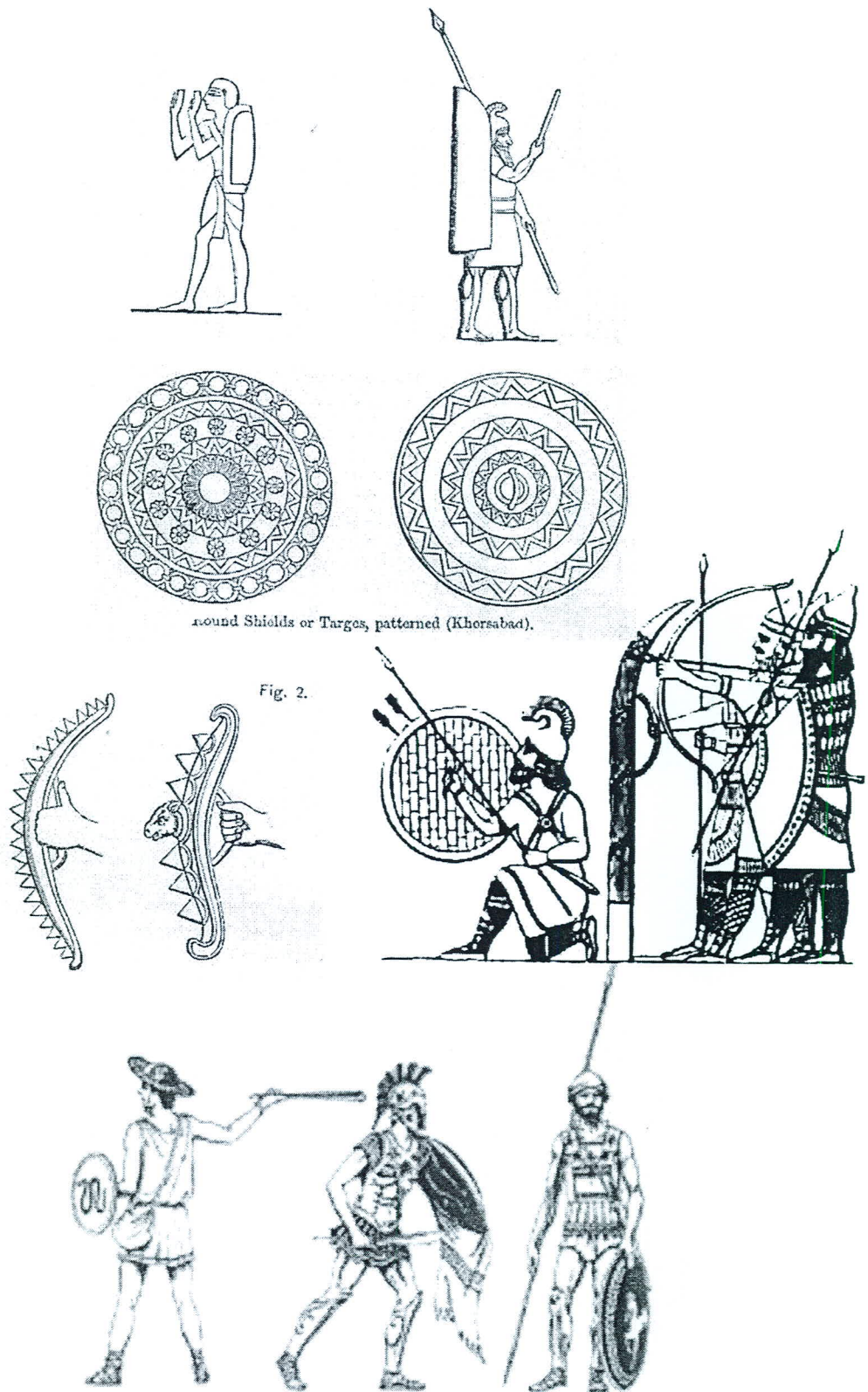
มนุษย์ทำการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อตอบสนองความต้องการจำเป็นตั้งแต่ สมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือยุคหิน จากการค้นพบร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีพบว่ามนุษย์ยุค ก่อนนำเอาวัตถุจากธรรมชาติมาสร้างเป็นเครื่องมือเครื่องใช้อย่างง่าย ๆ ใช้เป็นภาชนะสำหรับบรรจุ ขนย้ายน้ำ ต่อมา มีการนำเอาการจักสานมาใช้เป็นอุปกรณ์ไล่ห้ป้องกันศัตรูในการต่อสู้

ภาพที่ 4.1 แสดงงานเครื่องจักสานที่มนุษย์ยุคโบราณประดิษฐ์ขึ้นเพื่อใช้ในการดำเนินชีวิต

ที่มา : วิกีพีเดีย th. Wikipedia. org

ในสมัยอียิปต์ โรมัน พบว่า มีการนำเครื่องจักสานมาใช้เป็นเกราะ โลห่ประกอบในการป้องกันตนเอง

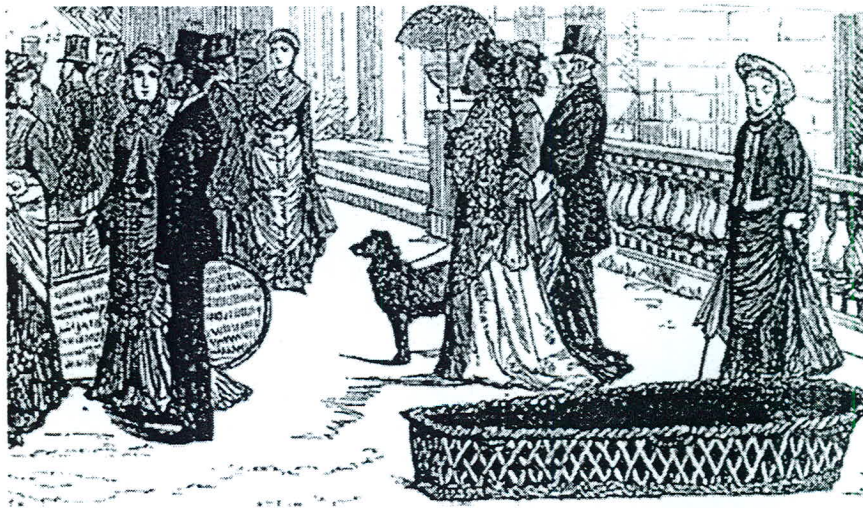

ภาพที่ 4.2 แสดงวัสดุประกอบในการต่อสู้ของนักรบมีการใช้วัสดุประกอบงานจักสาน

ภาพที่ 4.3 แสดงการนำเครื่องจักสานทำเป็นโล่ป้องกันตนของนักรบโบราณ

สำหรับในประเทศไทยมีหลักฐานที่พบ เช่น ได้พบเครื่องมือที่ทำด้วยหินจำพวกขวาน และ เครื่องปั้นดินเผาสมัยหินเก่า ที่บ้านท่ามะนาว ตำบลลาดหญ้า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น นอกจากนี้นักโบราณคดียังพบหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับการทำเครื่องจักสานในยุคหินใหม่ที่บริเวณถ้ำแห่งหนึ่งในเขตอำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี เครื่องจักสานที่พบทำด้วยไม้ไผ่เป็นลายขัดสองเส้น มีอายุมากกว่า ๔,๐๐๐ ปี เก่ากว่าเครื่องจักสานที่พบจากแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ในทวีปเอเชีย อเมริกา และ แอฟริกา

ภาพที่ 4.4 แสดงการใช้เครื่องจักสานเป็นโรงบรรจุศพในยุโรป ปัจจุบันพบว่ายังมีการใช้

หลักฐานเกี่ยวกับการทำเครื่องจักสานของมนุษย์นั้น ได้พบในหลายแห่งทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานเครื่องจักสานของชาวอียิปต์โบราณ หรือหลักฐานเกี่ยวกับเครื่องจักสานของมนุษย์ยุคหินในบริเวณแหลมมาลาอู ซึ่งมีลักษณะเป็นภาชนะอย่างหนึ่งที่เรียกว่า "ลุ่ม" สานด้วยใบไม้ชนิดหนึ่ง กอรวมอยู่ในกลุ่มเครื่องใช้ของคนตาย แสดงให้เห็นว่าเครื่องจักสานได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อของมนุษย์นอกเหนือจากทำขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน

การสร้างเครื่องจักสานจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอยตามสภาพภูมิศาสตร์รวมถึงประเพณี ความเชื่อ ศาสนา และวัสดุในท้องถิ่นนั้น ๆ ประกอบกันขึ้นเป็นงานเครื่องจักสานในรูปแบบและลวดลายต่าง ๆ

มนุษย์รู้จักนำวัสดุจาก ธรรมชาติมาสร้างเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ อย่างง่าย ๆ เช่น เครื่องมือหินกระเทาะ นอกจาก เครื่องมือหินดังกล่าวแล้ว มนุษย์ยังได้นำวัสดุอย่างอื่นมาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ด้วย นักโบราณคดีได้พบหลักฐาน ที่สำคัญเกี่ยวกับการทำเครื่องจักสาน ในยุคหินใหม่ที่บริเวณถ้ำแห่งหนึ่งใน เขต อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี เครื่องจักสานที่พบทำด้วยไม้ไผ่ เป็นลายขัดสองเส้น อายุประมาณ 4,000 ปีมาแล้วเก่ากว่าเครื่อง จักสานที่พบจากแหล่งโบราณอื่นๆ ในทวีปเอเชีย แอฟริกาและอเมริกา หลักฐานเกี่ยวกับการทำเครื่องจักสานของมนุษย์นั้น ได้พบในหลายที่ หลายแห่งของโลก เช่น เครื่องจักสานของชาวอียิปต์โบราณกับเครื่องจักสาน ของมนุษย์ยุคหิน ในบริเวณแหลมมลายูเครื่องจักสานมีส่วนเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อ

แหล่งพบว่าการสร้างงานผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานมากที่สุดแห่งหนึ่งในโลก คือ บริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะในบริเวณนี้มีสภาพภูมิศาสตร์เหมาะสมอุดมด้วยวัสดุจากธรรมชาติจำนวนมากเหมาะสำหรับนำมาทำงานจักสาน ได้แก่ ไม้ไผ่พันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่มีคุณสมบัติเหมาะสม สำหรับการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์งานจักสาน การใช้ไม้ไผ่มาทำงานจักสานในปัจจุบันยังคงนิยมใช้กันอย่างกว้างขวางทั้งในบริเวณหมู่เกาะต่าง ๆ ของประเทศอินโดนีเซีย และในประเทศไทย นอกจากไม้ไผ่แล้วยังมีพืชพันธุ์ไม้ที่ขึ้นอยู่ในบริเวณที่มีสภาพภูมิศาสตร์แตกต่างกันอีกหลายชนิดเช่น ต้นไม้ตระกูลปาล์ม ซึ่งสามารถใช้ใบมาทำงานจักสานได้ดี ได้แก่ ต้นตาล เตยทะเล รวมทั้งต้นจาก นอกจากนี้มีพืชอีกหลายชนิดที่มีคุณสมบัติเหมาะสมในการนำมาทำงานเครื่องจักสาน เช่น หวาย คล้า กลุ่ม แสยก กก กระจุต หญ้าบางชนิด เช่น หญ้าแฝก เป็นต้น

การนำวัสดุจากธรรมชาติมาทำเป็นงานเครื่องจักสานมิได้มีเฉพาะบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้น แต่มีการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์งานจักสานแทบทุกส่วนของโลก เช่น ชาวอนเดียนแดงเผ่าเชโรกี (Cherokee Indians) ในรัฐเทนเนสซี (Tennessee) และเคนตักกี (Kentucky) ของประเทศสหรัฐอเมริกา นำไม้ไผ่มาทำเป็นภาชนะจักสาน หรือคนจากทวีปยุโรปรุ่นแรก ๆ ที่พยายามเข้าไปตั้งถิ่นฐานในประเทศสหรัฐอเมริกาใช้ภาชนะจักสานทำจากเปลือกต้นโอ๊ก (Oak) ต้นวิลโลว์ (Willow) และต้นไรย์ (Rye) ซึ่งเป็นต้นไม้มิใช่ประเภทต้นหญ้า ที่นำมาทำให้แห้งคล้ายฟางข้าวและใช้สานเป็นตะกร้า และเข่งสำหรับในพืชผล (วิบูลย์ ธีสุวรรณ. 2539)

รูปทรงของงานจักสานที่ทำจากวัสดุธรรมชาติยุคแรก ๆ เป็นรูปทรงอย่างง่าย ๆ เพื่อใช้สอยให้ได้ดี เช่น การสานจัดเป็นแผง หรือแผ่นเรียบ ๆ สำหรับปูลาด หรือใช้เป็นฝาบ้านที่อยู่อาศัย หลังจากนั้นจึงพัฒนามาเป็นภาชนะประเภทตะกร้ารูปทรงกระบอกอย่างง่าย ๆ และพัฒนาให้มีรูปทรงที่อ่อนช้อย มีลวดลายที่ละเอียดประณีตยิ่งขึ้น นอกจากวิธีการสานที่ใช้หลักการขัดกันของเส้น หรือวัสดุโดยตรงแล้ว ยังมีการสานด้วยวิธีถักพัน (Coiling) วิธีนี้มักใช้สำหรับภาชนะต่าง ๆ ที่จะต้องมีโครงของภาชนะ แล้วจึงใช้ตอกซึ่งเป็นวัสดุที่มีลักษณะเป็นเส้นมาสอดพันให้เกิดเป็นรูปทรงขึ้นมา เช่น การสานภาชนะจากย่านลิเภา การสานภาชนะด้วยปอกหรือผักตบชวา เป็นต้น

จากอดีตถึงปัจจุบันจะเห็นได้ว่ารูปแบบ และลวดลายของเครื่องจักสานที่ทำขึ้นโดยชนชาติต่าง ๆ มีลักษณะคล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งลวดลายในการสาน มีจำกัดอยู่ไม่มากนัก ความจำกัดของลวดลายนี้ทำให้รูปทรงของเครื่องจักสานมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันไปด้วย นอกจากนี้วัสดุที่ใช้ในการทำเครื่องจักสานยังพบว่าในกลุ่มประเทศที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันก็มีการใช้วัสดุชนิดเดียวกัน เช่น การทำเครื่องจักสานด้วยไม้ไผ่ พบว่ามีทำกันในกลุ่มประเทศแถบเอเชีย เช่น จีน ญี่ปุ่น ไทย และฟิลิปปินส์ เป็นต้น การทำเครื่องจักสานนั้นเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านพื้นเมืองที่มีทำกันมาแต่โบราณ และมีทำทั่วไปในทุกภาคของประเทศ

ปัจจุบันเครื่องจักสานของไทยได้รับความสนใจจากชาวต่างชาติเป็นอันมาก เนื่องจากเป็นงานหัตถกรรมอันทรงคุณค่า ผุดขึ้นจากความคิดสร้างสรรค์และมีฝีมืออันประณีตของคนไทย และการออกแบบที่ทันสมัย ประกอบกับเป็นผลิตภัณฑ์ที่ทำขึ้นจากวัสดุธรรมชาติซึ่งมีความงดงามตามธรรมชาติอยู่แล้ว

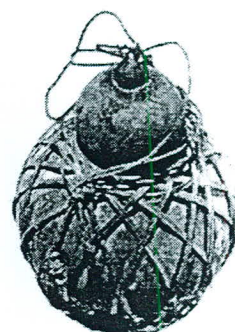
วัตถุดิบจากธรรมชาติที่นำมาใช้ทำเครื่องจักสานในภูมิภาคนี้ มีมากมายหลายชนิด ได้แก่ ไม้ไผ่พันธุ์ต่างๆ ต้นไม้ กระจูดปาล์ม ใบตาล ใบมะพร้าว ใบลาน ต้นลำเจียกหรือป่านัน เดยทะเล หวาย กล้วย กล้วย กล้วย และ กล้วยบางชนิด เป็นต้น สำหรับการทำเครื่องจักสานในประเทศไทยนั้นเชื่อว่า มีการทำสืบต่อกัน มาช้านาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังกล่าวแล้ว แต่ไม่มีใครมีหลักฐาน ปรากฏให้เห็นหรือกล่าวถึงในเอกสารทางประวัติศาสตร์

ลำดับขั้นตอนในการผลิตงานเครื่องจักสาน

กระบวนการผลิตงานเครื่องจักสานจัดแบ่งเป็นลำดับตามกระบวนการผลิตดังนี้

การเตรียมวัตถุดิบ

วัตถุดิบในการจักสาน ที่ใช้กันทั่วไปมีหลายอย่าง ได้แก่ ใบเตย ลำเจียกหรือปาหนัน ผักตบชวา ย่านลิเภา กระจูด กก ใบตาล ใบลาน หวาย ไม้ไผ่ แต่ที่นิยมนำมาใช้ทำ งานจักสานมากที่สุดคือ ไม้ไผ่และหวาย เนื่องจากคงทน ราคาไม่แพง วัตถุดิบหาได้ ง่ายมีอยู่ทั่วไป

เครื่องมือที่ใช้ในงานจักสาน

มีดโต้ เป็นมีดที่ใช้สำหรับตัดไม้ มีขนาดใหญ่ สันหนา หนัก ยาวประมาณ 40 - 50 ซม. มี 2 ชนิด คือ สันโค้งและ สันตรง

มีดจักตอก เป็นมีดทรงเรียวแหลม คมมีดโค้งมน เพื่อให้เหมาะกับการใช้งาน ส่วนใหญ่ ช่างจะต่อ ค้ำยาวออกไปอีกประมาณ 60 ซม. มีน้ำหนักเบา คม ใช้เป็นเครื่องมือประจำตัว

เหล็กหมาด เป็นเหล็กแหลมยาวประมาณ 4 นิ้ว มีค้ำขนาดเหมาะมือทำหน้าที่เจาะรู และประกอบ การถัก สาน เหล็กหมาดมี 2 ชนิดคือ ชนิดปลายแหลมใช้เจาะร้อยเส้นหวาย และปลาย แบนใช้เจาะร้อยเส้นตอก

เลียด บ้างเรียกว่า รุ้อยหวาย ทำด้วยเหล็ก สังกะสี หรืออลูมิเนียม นำมาเจาะรูขนาด ต่างๆ ใช้สำหรับสอดหวายเข้าไปเพื่อลบคมและให้มีขนาดเท่ากัน

หินลับมีด เครื่องมือที่ใช้ลับมีด ให้มีคมอยู่เสมอซึ่งสำคัญมากในการจักตอก

ฟาง เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้งานมีความงดงามมากขึ้น หลังจากทำสำเร็จแล้ว

เชลแล็ก แล็กเกอร์ และสีย้อม ใช้ในกรณีที่ต้องการให้งานจักสานมีสีสันงดงามแปลกตา มากขึ้น ตามความนิยมของลูกค้า

การเตรียมไม้ไผ่ เลือกลำต้นที่มีความตรง ลำปล้องยาว ผิวเรียบเป็นมัน หลังจากตัด ออกมาจากกอ นำมาแช่น้ำตลอดทั้ง ลำเพื่อให้ไม้ไผ่มีความสดและป้องกันมด ปลวก มอด เจาะไข เมื่อนำมาใช้งานจึงตัดเอาตามขนาดที่ต้องการมาผ่าออกแล้วนำไปจักเป็นตอกแล้วตากแดดให้แห้ง การเตรียมหวาย ต้องแช่น้ำให้หวายอ่อนตัวเพื่อความสะดวกในการทำงาน หวาย สามารถใช้ได้ทั้งเส้น นำไปเป็นก้นกระบุง ตะกร้า หรือเลียดให้เป็นเส้นเล็กๆ ใช้ผูก มัด ตกแต่งลวดลาย

ภาพที่ 4.5 แสดงการเหลาเส้น

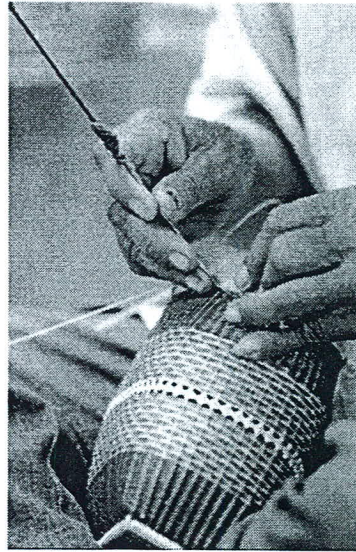
การสาน หลังจากเตรียมวัตถุดิบ ในการทำงานจักสานแล้วก็ถึงขั้นลงมือสาน ช่างสานจะต้องรู้ว่า ควรใช้ลายสานแบบใด สำหรับเครื่องจักสานแต่ละชนิดเช่น ป้านน้ำชาใช้ลายหนึ่ง กระบุงใช้ลายสาม กระด้งใช้ลายขอ ช่างจักสานที่มีความชำนาญมากจะสามารถสานลายต่างๆ ได้อย่างรวดเร็วและคล่องแคล่ว เป็นระเบียบ และสวยงามมาก

ลวดลายในการจักสาน แบ่งตามลักษณะการใช้งานได้ 3 ลักษณะคือ

1. ลวดลายพื้นฐาน ถือเป็นลายแม่บท สำหรับการสานทั่วไป มี 6 ลาย คือ
 - 1.1 ลายขัด
 - 1.2 ลายสอง
 - 1.3 ลายสาม
 - 1.4 ลายตาหลิ่ว
 - 1.5 ลายขอ
 - 1.6 ลายบองหยอง

2. ลวดลายพัฒนา เป็นลายที่ช่างจักสานในอดีตได้คิดค้นพัฒนาขึ้นมา ที่ปรากฏทั่วไป มี 5 ลาย คือ

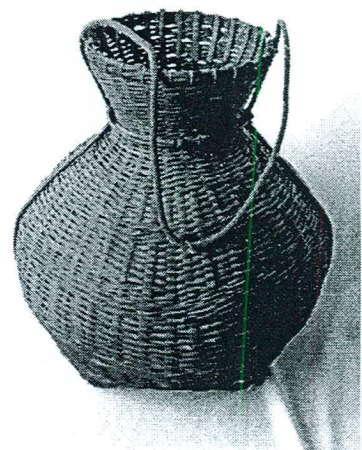
- 2.1 ลายบัว
- 2.2 ลายดีด้น
- 2.3 ลายเหลาเกล็ดเต่า
- 2.4 ลายดอกจิง
- 2.5 ลายดีหล่ม

3. ลวดลายประดิษฐ์ เป็นลวดลายที่คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นเป็นลักษณะเฉพาะของช่างจักสานแต่ละคน แต่ละท้องถิ่นมีลักษณะแตกต่างกันไป

เครื่องจักสาน เป็นงานหัตถกรรมที่หล่อหลอมขึ้นจากจิตวิญญาณและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ คำว่า เครื่องจักสาน แยกความหมายคำได้คือ จัก หมายถึงการนำวัสดุมาทำให้เป็นเส้น เป็นแฉก หรือริ้ว ส่วนคำว่า สาน หมายถึง การนำเอาวัสดุที่เตรียมแล้วมาสานประดิษฐ์ให้เป็นรูปร่างและลวดลายต่างๆ ขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่งคือ การถัก ซึ่งเป็นกระบวนการประกอบ ทำให้เครื่องจักสานสมบูรณ์เสริมความแข็งแรงของโครงสร้างภายนอกวัสดุที่นำมาใช้สานได้แก่ ไม้ไผ่ หวาย กก ป่าน กระจูด ลาน ลำเจียก เตย และขานติเภา

ความคิดพื้นฐานในการสร้างเครื่องจักสาน เกิดจากความต้องการในการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นหลัก เครื่องจักสานยุคแรกจึงมีรูปแบบและวิธีการง่ายๆ ไม่สลับซับซ้อน เครื่องจักสานในประเทศไทย เริ่มใช้ครั้งแรกในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยพบหลักฐานเป็นโครงสร้างเครื่องจักสานบนภาชนะดินเผาที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี อายุราว 3,000 ปี และในสมัยสุโขทัยได้มีตำนานเล่าถึงพระร่วงแสดงปาฏิหาริย์กระออม (เครื่องจักสานไม้ไผ่ชนิดหนึ่งใช้ต้กน้ำ) อีกด้วย เครื่องจักสานโดยทั่วไปสามารถแบ่งได้ดังนี้คือ

- 1.เครื่องมือในการเกษตรกรรม เช่น วิ (กาวิ) กระบุง เป็นต้น
- 2.เครื่องมือในครัวเรือน เช่น กระซอนกรองกะทิ พ้อม (กะพ้อม) กระตืบ เป็นต้น
- 3.เครื่องมือจับสัตว์ เช่น ลอบ ไซ ข้อง ขนาง สุ่ม เป็นต้น
- 4.เครื่องมือในพิธีกรรม เช่น ขันกระหอย่ง ดาเหลว เป็นต้น
- 5.เครื่องมือเบ็ดเตล็ด เช่น กระคัง เป็นต้น

ลักษณะของเครื่องจักสานแต่ละประเภท มักจะทำขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยของประชาชน แต่ละท้องถิ่นเป็นสำคัญ ฉะนั้นจึงมีความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอย รูปร่าง ลวดลาย และวัสดุที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งทำให้เครื่องจักสานพื้นบ้านของแต่ละท้องถิ่นมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว

จากการศึกษาพบว่า ประชากรในประเทศไทยมีการใช้และผลิตเครื่องจักสานทุกภาคของประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นภาคเหนือ ตะวันออก ตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ ประเภทของผลิตภัณฑ์และวัตถุดิบขึ้นอยู่กับทรัพยากรหรือวัตถุดิบที่มีในพื้นที่ หรือที่มีในพื้นที่ใกล้เคียง บางพื้นที่วัตถุดิบของจังหวัดมีน้อยหรือไม่เพียงพอต่อการผลิตจึงต้องเลือกสั่งซื้อวัตถุดิบจากจังหวัด

ใกล้เคียงแทน เช่น จักสานของอำเภอพนัสนิคม

จังหวัดชลบุรี จักสานไม้ไผ่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก

และได้รับการยอมรับทั้งในและต่างประเทศ

สั่งซื้อไม้ไผ่มาจกจังหวัดปราจีนบุรี เลื้อจัน

ทพูน เป็นผลิตภัณฑ์จักสานประเภทเครื่องใช้จาก

กกน้ำเค็ม มีการใช้กกน้ำเค็มจากท้องถิ่น จังหวัด

จันทบุรีเองและกกน้ำจืดจากจังหวัดสระแก้วและ

จังหวัดปราจีนบุรี จักสานประเภทเครื่องใช้จาก กระจุจจังหวัด พังงา ใช้กระจุจจากท้องถิ่น เพราะ

เป็นพื้นที่มีขึ้นเฉพาะท้องถิ่น ผลิตจักสานจากหญ้าลิเภา เป็นจักสานที่ใช้ผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่น ด้วย

พระมหากรุณาจากพระบรมราชินีนาถดําริให้อนุรักษ์งานจักสานจากหญ้าลิเภาจึงทรงมอบให้ศูนย์

ศิลปาชีพบางไทรสร้างสรรค์เครื่องจักสานฝีมือประณีตจากหญ้าลิเภาโดยนำวัตถุดิบจากท้องถิ่นมาใช้

ในการผลิต นอกจากนี้อาจมีการนำเอาผักตบชวามาใช้ในการผลิตเครื่องจักสานโดยทั่วไปหลายท้องถิ่น ทั้งภาคเหนือ ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือผลิตเครื่องจักสานที่ทำจากผักตบชวา เนื่องจากผักตบชวามีขึ้นได้ง่ายทั่วไปจึงพบในหลายพื้นที่ ผลิตภัณฑ์จักสานที่ผลิตจากหวายพบได้น้อยเพราะมีความจำกัดเรื่องวัตถุดิบจากธรรมชาติ พบว่ามีการนำพลาสติก และวัตถุดิบอื่นมาผลิตแทนหวายได้หลากหลายภาพแผนที่แสดงตำแหน่งพื้นที่ที่มีการผลิตเครื่องจักสานในประเทศไทย

วัสดุที่ใช้ในการผลิตผลิตภัณฑ์เครื่องจักสาน

ไม้ไผ่

หวาย

กระจูด

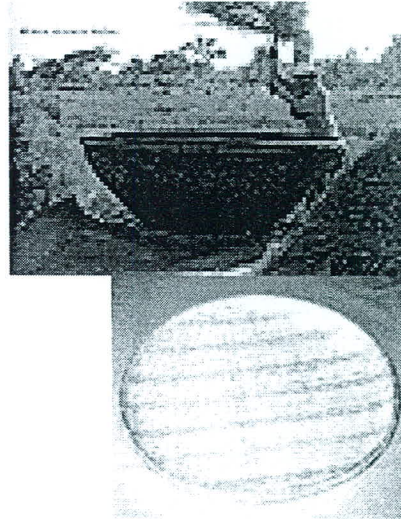
กกน้ำเค็ม

ย่านลิเภา

ป่านศรนารายณ์

และพืชที่มีลักษณะเส้นใยยาวเช่น ผักตบชวา ใบลาน ใบตาล

พลาสติกเป็นทางเลือกหนึ่งในการนำวัสดุสังเคราะห์มาใช้สร้างผลิตภัณฑ์

1.1 เครื่องจักสานภาคกลาง

ภาคกลางเป็นบริเวณที่มีพื้นที่กว้างขวางและอุดมสมบูรณ์มากกว่าส่วนอื่น ๆ ของประเทศ เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การทำการเกษตร ดังนั้น ภาคกลางจึงมีวัตถุดิบที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตเครื่องจักสานมากมายหลายชนิด เครื่องจักสานของภาคกลางนั้นมีส่วนสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์ท้องถิ่น และขนบประเพณีของประชาชนเช่นเดียวกับภาคอื่นๆ

ตามลักษณะภูมิศาสตร์ภาคกลางนั้น หมายถึง ที่ราบลุ่มน้ำตอนกลางและบริเวณชายฝั่งตะวันออกของอ่าวไทย

บริเวณที่ราบลุ่มน้ำตอนกลาง ได้แก่ บริเวณที่ราบตอนกลางและตอนล่างของลุ่มน้ำทั้งหมด ซึ่งประกอบด้วยแม่น้ำสำคัญคือ แม่น้ำเจ้าพระยา และสาขา ปิง วัง ยม น่าน ที่ไหลมาตอนเหนือของประเทศ แม่น้ำเหล่านี้จะไหลพาตะกอน โคลนตมมาถมกันบริเวณตอนล่าง ซึ่งเคยเป็นแอ่งของแผ่นดิน และอยู่ใต้ระดับน้ำทะเลมาก่อนให้สูงขึ้นจนเป็นที่ราบ และแม่น้ำที่ไหลมาจากภูเขาทางตะวันตกได้แก่ แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำที่ไหลมาจากภูเขาทางตะวันออกคือ แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำบางปะกง ทำให้เกิดพื้นดินทับถมจนเป็นที่ราบต่อเนื่องกันกว้างขวางที่สุดของประเทศ ซึ่งมีความยาวจากเหนือถึงอ่าวไทยประมาณ 450 กิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศของภาคกลางนี้

เห็นว่าแม่น้ำเป็นหัวใจสำคัญ และถ้าแบ่งภาคกลางออกตามลักษณะการไหลของลำน้ำและอัตราการตกตะกอนของน้ำจะได้บริเวณที่ราบลุ่มน้ำตอนล่างหรือ บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำซึ่งเกิดจากการตกตะกอนทับถม ได้แก่ บริเวณจังหวัดนครสวรรค์ ชัยนาท สิงห์บุรี อ่างทอง ต่อลงมาถึงอ่าวไทย รวมพื้นที่หลายจังหวัดในภาคกลาง เช่น กรุงเทพมหานคร ปทุมธานี สมุทรปราการ สมุทรสงคราม เป็นต้น

บริเวณนี้ประกอบด้วยดินตะกอนหนา และยังมีการทับถมอยู่ตลอดเวลา ทำให้เกิดสันดอนตรงบริเวณปากอ่าวไทย และเกิดเกาะกลางสันดอนขึ้นจนแม่น้ำเปลี่ยนทางเดินเพราะไหลไม่สะดวก จึงเกิดสาขาแยกก่อนออกอ่าวไทย แม่น้ำสำคัญของภาคกลางนอกจากแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นแม่น้ำสำคัญแล้วยังมีแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำน้อยไหลขนานกับแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรี ไหลมาสมทบกับแม่น้ำเจ้าพระยา และมีแม่น้ำแม่กลองไหลมาจากทิศตะวันตก แม่น้ำบางปะกงมาจากทิศตะวันออกจากการไหลของแม่น้ำเหล่านี้ทำให้เกิดตะกอนดินทับถม เป็นเนื้อดินเหนียวปนทรายเล็กน้อย เก็บกักน้ำได้ดี ฉะนั้นจึงเหมาะกับการเพาะปลูกแบบนาลุ่ม ทำให้ภาคกลางเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศ มีบริเวณที่อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลเล็กน้อย ทำให้เกิดคลองต่างๆ มากมาย

จากลักษณะของภาคกลางบริเวณที่ราบลุ่มตอนกลางนี้จะเห็นว่า เป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตร และประชากรมักตั้งบ้านเรือนอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลอง โดยมีแม่น้ำลำคลองเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ซึ่งทำให้เกิดอาชีพต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับแม่น้ำลำคลองมากมาย โดยเฉพาะการจับสัตว์น้ำซึ่งส่งผลถึงการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้จักสานในการจับสัตว์น้ำด้วย

นอกจากบริเวณที่ราบลุ่มตอนล่างแล้ว บริเวณที่ราบลุ่มตอนบนและบริเวณชายขอบตอนล่าง ที่ราบตอนบนคือบริเวณชายขอบตอนล่าง ที่ราบตอนบนคือบริเวณที่ลุ่มสาขาสำคัญ ปิง วัง ยม น่าน ของแม่น้ำเจ้าพระยาไหลจากที่สูงทางภาคเหนือผ่านที่ลาดลงสู่ที่ราบภาคกลางในเขตจังหวัดตอนเหนือผ่านที่ลาดสู่ที่ราบภาคกลางในเขตจังหวัดตอนเหนือของที่ราบภาคกลาง ได้แก่ จังหวัดอุดรธานี กำแพงเพชร สุโขทัย พิจิตร พิษณุโลก บริเวณนี้เป็นที่ลาดชันน้ำไหลแรง มีการขุดตัดพื้นดินที่น้ำไหลผ่านพากรวดทรายโคลนตมมาทับถม เพราะบริเวณลุ่มน้ำยังมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มน้ำแคบๆ มีหินเป็นพื้นฐานโผล่ให้เห็นเป็นระยะๆ บริเวณใกล้เชิงเขาทางทิศตะวันตก ทิศตะวันออก และทิศเหนือ มีลักษณะภูมิประเทศเป็นเชิงผาเดี่ยวๆ มีทั่วไปในบริเวณจังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี และนครสวรรค์ รวมถึงพื้นที่เป็นลูกคลื่นน้อยๆ และเขาเดี่ยวๆ บริเวณลุ่มน้ำป่าสักด้วย

บริเวณของภาคกลางนี้อาจรวมเอาพื้นที่บริเวณชายฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของกลุ่มน้ำบางปะกงด้านตะวันตกและได้จรดลุ่มเจ้าพระยาและอ่าวไทย บริเวณนี้ประกอบด้วยแนวชายฝั่งเว้าแหว่งมาก มีเกาะใหญ่น้อย มีป่าชายเลนทั่วไป

จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ ที่ดินส่วนใหญ่จึงใช้ทำการเกษตรสูง ซึ่งจำเป็นต้องใช้เครื่องมือเครื่องจักรสานในอัตราสูง ทั้งบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยา ทำจีนและแม่กลอง ซึ่งเป็นที่โล่ง ประชาชนนิยมปลูกไม้ไผ่ไว้ตามบริเวณหมู่บ้านและตามหัวไร่ปลายนา และนอกจากนี้ในบริเวณจังหวัดกาญจนบุรี เพชรบุรี ลงไปถึงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีภูเขาตะนาวศรีเป็นแนวเขาที่มีป่าไผ่อยู่เป็นจำนวนมากลักษณะดังกล่าวนี้ ภาคกลางจึงมีไม้ไผ่ซึ่งเป็นวัสดุสำคัญของการทำเครื่องจักสานอยู่อุดมสมบูรณ์ และเป็นผลให้เครื่องจักสานส่วนใหญ่ของภาคกลางเป็นเครื่องจักสานไม้ไผ่ ส่วนเครื่องจักสานอื่นที่รองลงมาได้แก่ ใบบาน ใบตาล และหวาย

จากลักษณะภูมิประเทศของภาคกลางดังกล่าว เป็นแรงผลักดันให้มีการผลิตเครื่องจักสานขึ้นใช้ในชีวิตประจำวัน และจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ยังมีผลต่อการสร้างรูปแบบของเครื่องจักสาน

เครื่องจักสานภาคกลางส่วนมากทำจากไม้ไผ่มากกว่าวัสดุอื่น และเครื่องจักสานไม้ไผ่นี้อาจแบ่งออกตามหน้าที่ที่ใช้สอยเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้ คือ

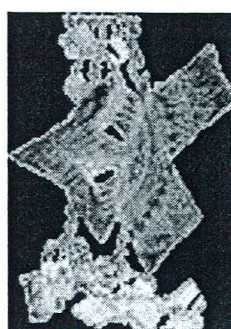
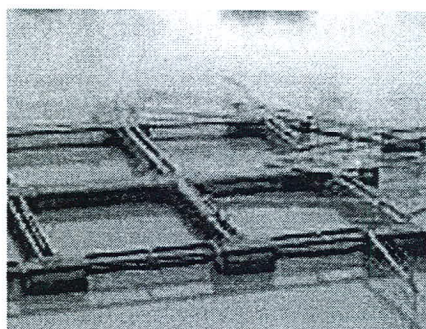
1. เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นภาชนะ ได้แก่ กระบุง กระจาด กระเช้า กระพอก ชะลอม ตะกร้อ บุงก็ หลัว ตะกล้า เข่ง ฯลฯ
2. เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องตวง ได้แก่ กระชु สัก ฯลฯ
3. เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้ในครัวเรือน ได้แก่ พัด กระชอม ตะแกรง ผ่าชี กระด้ง หวด ฯลฯ
4. เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องประกอบอาคารบ้านเรือน ได้แก่ ผ่าบ้าน พื้นบ้าน หลังคา ฯลฯ
5. เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องจับดักสัตว์และขังสัตว์น้ำ ได้แก่ ชะนาง ลอบ สุ่ม ไซ กระบัง กระจู้ กระชัง ตะข้อง ตะแกรง จั่น ฯลฯ
6. เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องใช้อื่นๆ เช่น เสื้อลำแพน แผงร้ว กรงนก สุ่มไก่ เป็นต้น ฯลฯ

ประชาชนภาคกลางส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำการเกษตรบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ และยังมีไม้ไผ่เอื้ออำนวยในการใช้ทำเครื่องจักสาน ภาคกลางจึงเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือเครื่องใช้แหล่งใหญ่ที่สุดของประเทศ มีรูปแบบลักษณะมากมายหลายชนิด จัดแบ่งตามหน้าที่ใช้สอย ดังนี้

ภาคกลางมีพื้นที่กว้างขวางและอุดมสมบูรณ์มากกว่าภาคอื่นๆ มีวัตถุดิบที่นำมาใช้ทำเครื่องจักสานหลายชนิด และเครื่องจักสานภาคกลางส่วนใหญ่จะสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์ท้องถิ่นและขนบประเพณีของประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ เป็นอย่างดี

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของภาคกลางทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ ที่ดินส่วนใหญ่ใช้ทำการเกษตร จำเป็นต้องใช้เครื่องมือเครื่องใช้จักสานหลายชนิด โดยเฉพาะบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยา ทำนบกั้นน้ำ และแม่กลอง ซึ่งเป็นที่โล่งประชาชนนิยมปลูกไม้ไผ่ไผ่ตามบริเวณหมู่บ้านและตามหัวไร่ปลายนา และนอกจากนี้ในบริเวณจังหวัดกาญจนบุรี เพชรบุรี ลงไปจนถึงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีภูเขาตะนาวศรีเป็นแนวเขาที่มีป่าไม้ไผ่อยู่เป็นจำนวนมาก จากลักษณะดังกล่าวทำให้บริเวณภาคกลางมีการทำเครื่องจักสานอย่างแพร่หลาย แต่ก็มีเครื่องจักสานส่วนที่ทำได้ด้วยวัตถุดิบอย่างอื่นบ้าง ได้แก่ ใบลาน ใบตาล หวาย ผักตบชวา เป็นต้น

ลักษณะภูมิประเทศของภาคกลางดังกล่าวเป็นองค์ประกอบสำคัญในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งจำเป็นต้องใช้เครื่องจักสานในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ ขนบประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อของท้องถิ่น ก็เป็นเครื่องกำหนดรูปแบบของเครื่องจักสานด้วย

เครื่องจักสานที่ใช้สำหรับกักและจับสัตว์ ได้แก่ กระชังขนาดใหญ่สำหรับเลี้ยงปลา ลอบไซ ที่ใช้ดักปลาตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง สุ่มปลา สุ่มไก่ กรงนก

เครื่องจักสานภาคกลางที่มีความประณีตงดงาม สิ่งหนึ่ง คือ ตะกร้าหวี ที่สานด้วยไม้ไผ่และหวาย ใช้ใส่สำหรับกับข้าวไปทำบุญที่วัด เป็นต้น

เครื่องจักสานที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของภาคกลาง คือ ปลายตะเพียนใบลานสำหรับแขวนบนเปลเด็ก ใช้ใบลานหรือใบตาลสานเป็นรูปปลายตะเพียน ซึ่งส่วนมากจะสานเป็นปลายตะเพียนตัวใหญ่ เป็นหลักตัวหนึ่ง มีลูกปลาดักเล็ก ๆ ห้อยเป็นพวงอยู่ข้างล่าง

ภาคกลางมีพื้นที่กว้างขวางและอุดมสมบูรณ์มากกว่าภาคอื่นๆ มีวัตถุดิบที่นำมาใช้ทำเครื่องจักสานหลายชนิด และเครื่องจักสานภาคกลาง ส่วนใหญ่จะสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์ท้องถิ่น และขนบประเพณีของประชาชน ในท้องถิ่นต่างๆ เป็นอย่างดี

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของภาคกลาง ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ ที่ดินส่วนใหญ่ ใช้ทำการเกษตร จำเป็นต้องใช้เครื่องมือเครื่องใช้จักสานหลายชนิด โดยเฉพาะบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยา ท่าจีน และแม่กลอง ซึ่งเป็นที่โล่ง ประชาชนนิยมปลูกไม้ไผ่ไว้ตามบริเวณหมู่บ้าน และตามหัวไร่ปลายนา และนอกจากนี้ในบริเวณจังหวัดกาญจนบุรี เพชรบุรี ลงไปถึงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีภูเขาตะนาวศรี เป็นแนวเขาที่มีป่าไม้ไผ่อยู่เป็นจำนวนมาก จากลักษณะดังกล่าว ทำให้บริเวณภาคกลางมีการทำเครื่องจักสานอย่างแพร่หลาย แต่ก็มีเครื่องจักสาน ส่วนที่ทำด้วยวัตถุดิบอย่างอื่นบ้าง ได้แก่ ใบลาน ไบตาล หวาย ผักตบชวา เป็นต้น ลักษณะภูมิประเทศของภาคกลางดังกล่าว เป็นองค์ประกอบสำคัญในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งจำเป็นต้องใช้เครื่องจักสานในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ ขนบประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อของท้องถิ่น ก็เป็นเครื่องกำหนดรูปแบบของเครื่องจักสานด้วย

เครื่องจักสานภาคกลาง ส่วนมากทำจากไม้ไผ่มากกว่าวัสดุอื่น ซึ่งแบ่งออกตามหน้าที่ใช้สอย เป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นภาชนะ ได้แก่ กระบุง กระจาด กระทวย กระบา กระทอ กระพ้อม กระเชอ กระเช้า กระพอก ชะลอม ตะกร้อ ปุ้งกี๋ หลัว ตะกร้า เข่ง ฯลฯ

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องตวง ได้แก่ กระชู่ สัด กระบุง ฯลฯ

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้ในครัวเรือน ได้แก่ พัด กระซอน ตะแกรง ผ่าชี กระดัง หวด ฯลฯ

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องประกอบ อาคารบ้านเรือน ได้แก่ ผ่าบ้าน พื้นบ้าน หลังคา ฯลฯ

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องจับดัก สัตว์และขังสัตว์น้ำ ได้แก่ ขนาง ลอบ สุ่ม ไช กระบัง กระจู้ กระชัง ตะข้อง ตะแกรง จั่น ฯลฯ

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องใช้อื่นๆ เช่น เสื้อลำแพน แผงร้ว กรงนก สุ่มไก่ เป็นต้น นอกจากเครื่องจักสานไม้ไผ่ ซึ่งเป็นเครื่องจักสานที่ทำกันแพร่หลายแล้ว ในภาคกลางยังมีเครื่องจักสานที่ทำจากวัสดุอื่นๆ อีก ได้แก่ หวาย ไบลาน ไบตาล เป็นต้น

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องประกอบ อาคารบ้านเรือน ได้แก่ ผ่าบ้าน พื้นบ้าน หลังคา

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องจับดัก สัตว์และขังสัตว์น้ำ

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องใช้อื่นๆ เช่น เสื้อลำแพน แผงร้ว กรงนก สุ่มไก่ เป็นต้น

เครื่องจักสานหวายภาคกลาง ได้แก่ ตะกร้าหิ้ว กระชุกสำหรับใส่หมู เป็นต้น

เครื่องจักสานใบลาน และใบตาลของภาคกลาง ใช้สานปลาคะเพียน จอบ หมวก เครื่องเล่นต่าง ๆ

เครื่องจักสานของภาคกลางใช้วัสดุที่มีในท้องถิ่น และมีรูปแบบเฉพาะถิ่นที่แตกต่างจากเครื่องจักสานภาคอื่น ๆ เช่น เครื่องจับสัตว์น้ำมีรูปร่างตามสภาพภูมิประเทศถ้าเป็นเครื่องจักสานที่ใช้ในแม่น้ำ จะมีขนาดสูงใหญ่เช่น กระชังเลี้ยงปลาตามแม่น้ำจะมีขนาดใหญ่สานด้วยไม้ไผ่กว้างประมาณ 1-2 วา ยาวประมาณ 2-3 วา สานเป็นสี่เหลี่ยมหรือรูปไข่ มีฝาหรือไม่มีฝาก็ได้ ใช้ลอยในแม่น้ำลำคลอง โดยใช้แพไม้ไผ่ หรือลูกบวบ ไม้ไผ่เป็นท่อนขนานไม่ให้กระชังจม กระชังชนิดนี้ใช้เลี้ยงปลาจำพวกปลาสวาย ปลาเทโพ ปลาอุบ เป็นต้น ถ้าเป็นกระชังขนาดเล็กใช้สำหรับเลี้ยงปลาที่จับมาได้เอาไว้บริโภคหรือไว้สำหรับขาย ลอบ ไซ ใช้สำหรับดักจับสัตว์น้ำตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง มีขนาดสูงใหญ่ตามความลึกความตื้นของแม่น้ำลำคลอง ลอบยื่นขนาดใหญ่ ใช้ดักปลาตามริมแม่น้ำลำคลอง ส่วน ไซ อีจู้ ใช้สำหรับดักกุ้งตามลำคลองและทุ่งนาจะมีขนาดเล็ก

เครื่องจักสานที่ใช้ในครัวเรือนอีกหลายชนิด และแต่ละชนิดจะมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไปตามประโยชน์ใช้สอย เช่น ตะกร้าหิ้ว ที่ใช้กันในบริเวณจังหวัดสุพรรณบุรี พระนครศรีอยุธยา อ่างทอง มีรูปร่างกลม รี หรือกลมปากกว้าง ก้นสอบ ขอบจะถักด้วยหวายเป็นลายสันปลาช่อน ด้านบนมีหูหิ้ว ทำด้วยหวายหรือไม้ไผ่ และถักหุ้มด้วยหวาย ก้นตะกร้ามักเข้าขอบด้วยหวาย และมีฐานไม้ไผ่รองรับ เพื่อความคงทน ส่วนตัวตะกร้าจะสานด้วยดอกไม้ไผ่ เป็นลายฉลุ รูปแบบของตะกร้าหิ้วภาคกลางนี้มีความงดงามที่เหมาะสมเจาะลงตัว นับได้ว่า เป็นเครื่องจักสานที่ประณีตงดงามอย่างหนึ่ง

ตะกร้าหิ้วภาคกลาง มีรูปร่างและขนาดตลอดจนลวดลายในการสานแตกต่างกันไปบ้างตามความนิยมของท้องถิ่น และประโยชน์ใช้สอย เช่น ตะกร้าหิ้ว บริเวณจังหวัดอ่างทอง พระนครศรีอยุธยา สิงห์บุรี สุพรรณบุรี นั้นนิยมใช้ตะกร้าหิ้วรูปไข่ มีหูหิ้วข้างบน ใช้ประโยชน์หลายอย่าง เช่น ใช้เป็นตะกร้าหมากหรือเขียนหมากของคนชรา ใช้ใส่อาหารไปทำบุญที่วัด ใช้เป็นตะกร้าสำหรับใส่ของติดตัวเดินทางไปตามที่ต่างๆ จึงมักจะสานอย่างประณีตงดงามเป็นพิเศษ แต่ถ้าเป็นตะกร้าผลไม้ของชาวสวนแถบจังหวัดนนทบุรี จะเชิงเทรา จะมีลักษณะแข็งแรงและสานหยาบๆ แสดงให้เห็นว่ารูปแบบของเครื่องจักสานส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ ส่วนความประณีตงดงามจะเป็นสิ่งรองลงไป

เครื่องจักสานที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย และมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นโดดเด่นอีกอย่างหนึ่งคือ จอบ ซึ่งเป็นเครื่องสวมศีรษะที่ชาวบ้านใส่ออกไปทำงานกลางทุ่ง ตามท้องไร่ท้องนา จอบเป็นเครื่องจักสานประเภทเครื่องสวมศีรษะ ที่มีรูปแบบ และประโยชน์ที่ใช้สอย สมบูรณ์อย่างหนึ่ง ดังที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้มีลายพระหัตถ์ไปทูลสมเด็จพระเจ้ากรุงพระยาจักรีราชานุ

ภาพเมื่อวันที่ 15 มกราคม 2480 ใน หนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้า “ครั้งไปที่วัดธาตุชัยพัช ์ ที่กรุงเก่าเพื่อดูอะไรเล่น แถวกระหม่อมไปเป็นลม พิจารณาหาเหตุก็เห็นว่า คงเป็นเพราะด้วยใส่หมวกสักหลาด มันเป็นหมวกสำหรับเมืองหนาว โดยปราศจากให้อากาศที่ออกจากหัวงออยู่อบหัว ให้มีความสุข เอามาใช้เมืองเราผิดประเทศจึงทำเจ็บ สังเกตเห็นแม่ค้าชาวเรือเขาใส่จอบที่ขึงไปกลาง แดดวันยังคำ ดูเขายิ้มแย้มแจ่มใสฉันก็ดูเห็นเหตุว่า เพราะจอบไม่ได้ครอบคลุมหัวศีรษะมีลมพัดผ่าน รังจอบไปได้ จึงซื้อจอบไว้ใส่ไปเที่ยว ตั้งแต่นั้นก็ ไม่เป็นลมอีกเลย...” จากลายพระหัตถ์นี้แสดงให้เห็นว่า จอบเป็นเครื่องจักสานที่มีประโยชน์ใช้สอยสมบูรณ์อย่างยิ่งชนิดหนึ่งของไทย ยังมีทำกันมากที่อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เครื่องจักสานภาคกลางที่ควรกล่าวถึงอีกชนิดหนึ่งคือ กระบุง มีลักษณะการใช้เช่นเดียวกับบุงหรือเป็ดของภาคเหนือ แต่กระบุงภาคกลางจะมีรูปแบบบางอย่างที่แตกต่างกันไป จากกระบุงภาคเหนือคือ กันจะสานเป็นเหลี่ยมขึ้นมา สูงประมาณครึ่งหนึ่งของความสูงของกระบุง และมักมีหวายหรือไม้ไผ่เข้าขอบประกบมุม ทำให้กระบุงภาคกลาง มีลักษณะเป็นเหลี่ยมมากกว่า และส่วนมากกระบุงภาคกลางมีขนาดใหญ่ ทั้งนี้ อาจจะมีเหตุมาจากสภาพพื้นที่ของภาคกลาง ซึ่งเป็นที่ราบ จึงสามารถหากระบุง ที่มีน้ำหนักมากได้ และเหตุที่กระบุงภาคกลางมีส่วนกันเป็นเหลี่ยมมาก ก็คงเพื่อประโยชน์ในการตั้งในที่ราบได้คั่นเอง กระบุงภาคกลางใช้ใส่ข้าวของหาบไปตามท้องไร่ท้องนาได้สารพัด เช่น ใส่เมล็ดข้าว ถั่ว งา จนถึงสิ่งของอื่นๆ ที่ต้องใช้ใส่ในภาชนะที่ผิวทึบตัน แต่ถ้าเป็นพวกสิ่งของ หรือพืชผล ที่มีขนาดใหญ่ เช่น ผลแตงโม แตงไทย แตงกวา หรือมะพร้าว มักใส่แข่งหรือ หลัว ซึ่งเป็นภาชนะจักสาน สำหรับบรรจุของใหญ่ที่สานให้อากาศผ่านได้ และเป็นภาชนะจักสานของภาคกลางอีกชนิดหนึ่ง สานด้วยไม้ไผ่สีสุก และไม้รวก มีทำกันมากในจังหวัดนครปฐม ราชบุรี และเพชรบุรี ใช้ใส่พืชผัก และผลไม้ บรรทุกรถยนต์ไปขายตามที่ต่างๆ

เครื่องจักสานอีกชนิดหนึ่ง ที่ถือได้ว่าเป็นเครื่องจักสานที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นของภาคกลางคือ ปลาตะเพียนสาน สำหรับแขวนไว้เหนือเปลเด็ก สานด้วยใบลาน หรือใบตาล สานเป็นรูปปลาตะเพียนตัวใหญ่ตัวหนึ่ง มีลูกปลาดูตัวเล็กๆ ห้อยเป็นพวงอยู่ข้างล่าง รูปร่างลักษณะของปลาตะเพียนเลียนแบบมาจากปลาตะเพียนจริงๆ นอกจากนี้ยังมีเครื่องเล่นเด็ก ที่สานขึ้นจากใบไม้จำพวกใบลาน ใบตาล อีกหลายอย่าง ได้แก่ สานเป็นกำไลข้อมือ หมวก ตักแตน และกุ่ม เป็นต้น

ปลาตะเพียนสานเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งของชาวชนบท ที่มีมาแต่โบราณ การแขวนปลาตะเพียนสานไว้เหนือเปล จะต้องแขวนให้พอดีกับระดับที่เด็กมองเห็นได้ตรงๆ ไม่ก่อนไปทางหัวนอน หรือก่อนไปทางปลายเท้า จะทำให้เด็กตาไม่ปกติได้ หากเด็กมองปลาตะเพียนสานเป็นเวลานานๆ นอกจากนี้ คนโบราณยังเชื่อว่า ถ้าแขวนปลาตะเพียนไปทางหัวนอนมาก จะทำให้เด็กตาซ้อนขึ้น เพราะถูกแม่ซื้อมากวน ซึ่งเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งของคนไทยในอดีต และแม้ในปัจจุบันนี้

ชาวชนบทก็ยังนิยมเลี้ยงเด็กให้นอนในเปลไม้ไผ่ที่แกว่งไกวได้อยู่ แต่การใช้ปลาคะเพียนโบราณ แขนวนจะลดน้อยไปมาก การทำปลาคะเพียนสานในปัจจุบัน มีทำที่อำเภอเมือง พระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่ใช้แขนงไผ่ดูลื่น เป็นเครื่องประดับตกแต่งบ้าน มากกว่าใช้แขนงเหนียว เปลเล็ก และปลาคะเพียนสานในปัจจุบัน นิยมตกแต่งระบายสีให้มีสีสันสวยงามสะดุดตา มากกว่าที่จะเป็นสีของโบราณ หรือโบราณแท้ๆ ซึ่งเป็นการประยุกต์รูปแบบ ให้ตรงตามความต้องการของผู้บริโภค อย่างไรก็ตาม เครื่องจักสานภาคกลางชนิดต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่า มีรูปแบบ และลักษณะเฉพาะถิ่น ที่ต่างไปจากเครื่องจักสานภาคอื่นๆ ซึ่งมีสาเหตุมาจากองค์ประกอบแวดล้อม ทางสภาพภูมิศาสตร์ ประโยชน์ใช้สอย ขนบประเพณี และความเชื่อของท้องถิ่น ปัจจุบัน เครื่องจักสาน ยังเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของชาวชนบทจำนวนมาก แต่เครื่องจักสานจำนวนไม่น้อย ได้รับการประยุกต์รูปแบบ ให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่น แต่ก็ยังมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่น่าสนใจหลายอย่าง

นอกจากเครื่องจักสานไม้ไผ่ซึ่งเป็นเครื่องจักสานหลักของภาคกลางแล้ว ยังมีเครื่องจักสานที่ทำจากวัสดุอื่นอีกบ้าง เช่น หวาย ใบลาน ใบตาล เป็นต้น

เครื่องจักสานหวายของภาคกลาง ได้แก่ ตะกร้าหิ้ว กระชุกสำหรับจับหมู เป็นต้น

เครื่องจักสานใบลานและใบตาลของภาคกลาง ได้แก่ ปลาคะเพียนสาน งอบ หมวก เครื่องเล่นเด็กต่างๆ

เครื่องจักสานภาคกลางที่ใช้วัสดุส่วนใหญ่คือ ไม้ไผ่ หวาย และใบลาน ใบตาลแล้วยังมีรูปแบบเฉพาะถิ่นที่แตกต่างไปจากเครื่องจักสานภาคอื่นหลายอย่าง เช่น รูปแบบของเครื่องจักสานภาคกลางที่ใช้วัสดุส่วนใหญ่คือ ไม้ไผ่ หวาย ใบลาน และใบตาลแล้วยังมีรูปแบบเฉพาะถิ่นที่แตกต่างไปจากเครื่องจักสานภาคอื่นหลายอย่าง เช่น รูปแบบของเครื่องจักสานภาคกลางที่มีความแตกต่างไปจากเครื่องจักสานภาคอื่นที่เห็นได้ชัด คือ เครื่องจักสานที่ใช้จับดักสัตว์น้ำ ซึ่งส่วนใหญ่จะสร้างขึ้นตามสภาพภูมิประเทศที่เป็นแม่น้ำ ลำคลอง เป็นส่วนใหญ่ ทำให้มีรูปทรงที่กลมกลืนกับสภาพภูมิศาสตร์ เช่น มีขนาดสูงใหญ่ตามสภาพของแม่น้ำ ลำคลอง และความราบลุ่มของพื้นที่ เช่น กระชังเลี้ยงปลาตามแม่น้ำลำคลอง ซึ่งเป็นเครื่องจักสานที่มีขนาดใหญ่ที่สุด สานด้วยดอกไม้ไผ่ขนาดใหญ่ กว้างประมาณ 1-2 วาขึ้นไป สานเป็นรูปกล่องสี่เหลี่ยม มีฝาหรือไม่มีฝาก็ได้ ใช้ลอยในแม่น้ำลำคลองโดยมีแพไม้ไผ่ หรือลูกบวบไม้ไผ่เป็นทุ่นขนานไม่ให้กระชังจม กระชังชนิดนี้ใช้เลี้ยงปลาจำพวกปลาสวาย ปลาเทโพ และปลาน้ำ เป็นต้น หรือถ้าเป็นกระชังขนาดเล็กกว่านี้จะใช้ขังปลาที่จับได้เอาไว้ขายหรือบริโภคนานๆ นอกจากกระชังแล้วยังมีเครื่องจักสาน พวง ลอบ ไซ ที่ใช้ดักตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง มักมีขนาดสูงใหญ่ตามความต้องการใช้สอยและความลึกความตื้นของแม่น้ำลำคลองที่ใช้เครื่องจับดักสัตว์น้ำ

นอกจากเครื่องมือที่ใช้ในการดักจับสัตว์น้ำแล้ว เครื่องจักรสานที่ใช้ในครัวเรือนภาคกลางก็มีมากมายหลายชนิด ซึ่งแต่ละชนิดก็จะมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันไปตามความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอย เครื่องจักรสานที่ใช้ในครัวเรือนจะมีรูปแบบสวยงาม มีลักษณะพิเศษแบบเฉพาะถิ่นของภาคกลาง มีความประณีตงดงาม โดยเฉพาะตะกร้าหวีที่เน้นรูปแบบกลมหรือรี ปากกว้างและก้นตะกร้าจะสอบเข้า ขอบจะถักด้วยหวายลายสันปลาช่อน ด้านบนมีหูหิ้วทำให้เกิดลวดลายด้วยไม้ไผ่และถักหุ้มด้วยหวาย ลวดลายสานจะใช้สานให้เป็นลวดลายด้วยลายเฉลว

ตะกร้าหวีของภาคกลางจะมีรูปร่างและขนาด ตลอดจนลวดลายในการสานจะแตกต่างกันไปบ้างตามความนิยมของท้องถิ่น ในสมัยก่อนจะสานตะกร้าขึ้นมาเพื่อใช้เป็นตะกร้าหมาก หรือใช้ใส่สำหรับข้าวไปทำบุญที่วัด และใส่ของต่าง ๆ เมื่อเดินทาง ดังนั้นรายละเอียดของลวดลายจึงพิถีพิถันมากเป็นพิเศษ เกิดแบบลวดลายขึ้นมากมายมีความวิจิตรพิสดารและงดงาม ส่วนในแถบจังหวัดนนทบุรี และฉะเชิงเทรา รูปแบบของตะกร้าจะเป็นรูปแบบที่เน้นความแข็งแรงมากกว่าความสวยงามเพราะจัดทำขึ้นเพื่อเน้นการใช้ใส่ผลไม้ที่ต้องการความแข็งแรง ลักษณะของผลิตภัณฑ์จึงเน้นด้านประโยชน์ใช้สอยมากกว่าด้านความสวยงาม

กระบุง เป็นผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานอีกประเภทหนึ่งที่มีบทบาทอย่างมาก มีรูปแบบเฉพาะที่แตกต่างไปจากกระบุงของทางภาคเหนือ ส่วนก้นของกระบุงจะสานเป็นรูปสี่เหลี่ยม จะใช้หวายหรือไม้ไผ่มาประกอบประกบมุมเพื่อให้เกิดความคงทน รูปแบบของกระบุงจึงดูเป็นสี่เหลี่ยม ขนาดของกระบุงในภาคกลางจะมีขนาดใหญ่กว่าของภาคเหนือ กระบุงที่สานขึ้นจะใช้ในการใส่ของ เมล็ดพันธุ์พืชต่าง ๆ หาบไปตามท้องไร่ท้องนาอย่างเอนกประสงค์ การสานจึงเป็นแบบลวดลายสานที่ทึบตัน นิยมใช้ลวดลายแบบลายขัดเป็นส่วนใหญ่

จะเห็นได้ว่าผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานของภาคกลางจะมีพื้นฐานมาจากการผลิตเพื่อใช้งานในชีวิตประจำวันเป็นสำคัญ มีรูปแบบและลักษณะเฉพาะถิ่นที่แตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ๆ ทั้งนี้อาจมาจากลักษณะของภูมิภาคตามสภาพภูมิศาสตร์ ประโยชน์ด้านการใช้สอย และขนบประเพณี ความเชื่อของท้องถิ่นเป็นสำคัญ ปัจจุบันนี้รูปแบบของเครื่องจักรสานยังมีบทบาทกับชีวิตประจำวันอยู่มาก และได้มีการพัฒนารูปแบบและลวดลายอย่างช้า ๆ เครื่องจักรสานถูกประยุกต์เพื่อใช้งานอย่างอื่นเป็นผลให้รูปแบบลักษณะของเครื่องจักรสานเปลี่ยนแปลงไป

การศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานเพื่อการส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วมากตามการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีและภาวะเศรษฐกิจ เป็นเหตุให้การดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไปด้วย งานจักสานเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชุมชนที่แยกกันไม่ได้ เพราะผลิตภัณฑ์จักสานได้จัดทำขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก การพัฒนาทางเทคโนโลยีเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีผลิตภัณฑ์มา

ทดแทนงานจักสาน ได้แก่ ผลิตภัณฑ์พลาสติก หรือวัสดุเทียมประเภทต่าง ๆ งานจักสานเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีความสำคัญจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิต มีความเกี่ยวข้องทั้งเป็นอาชีพหลัก อาชีพรองหรืออาชีพเสริม หรือผลิตเป็นของใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ในปัจจุบันจะพบว่างานจักสานมีบทบาทลดลง สังคมทั้งในชนบททั้งในเมืองต่างให้ความสนใจผลิตภัณฑ์อันเกิดจากเทคโนโลยีอย่างมาก ซึ่งส่งผลกระทบการดำเนินชีวิตทางลบด้านสภาพแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และส่งผลกระทบด้านสภาวะเศรษฐกิจอย่างมาก จากการใช้วัสดุของใช้เองก็เปลี่ยนเป็นการใช้เงินซื้อ ไม่สนใจการผลิตของใช้ขึ้นเอง ไม่สนใจผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากแรงงานและฝีมือจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของบรรพบุรุษ เกิดผลกระทบทางด้านวัฒนธรรมที่กำลังจะถูกกลืนไปในที่สุด คุณค่าทางวัฒนธรรมและประเพณีในชุมชนจะถูกเปลี่ยนแปลงที่ละน้อยจนหายไปมากที่สุด หากไม่มีการศึกษาวิจัย หรือไม่ใส่ใจผลิตภัณฑ์ทางด้านงานจักสานและภูมิความรู้ของบรรพชนในอดีต อาจนำไปสู่การสูญสลายของงานอาชีพและองค์ความรู้ที่มีคุณค่าที่ถูกกลืนด้วยการเติบโตด้านเทคโนโลยีสมัยใหม่ วัฒนธรรมที่ดีงามก็จะเปลี่ยนแปลงไปด้วย การศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงมีความสนใจที่จะศึกษาถึงรูปแบบผลิตภัณฑ์ รูปแบบของลวดลาย การประยุกต์และการพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานให้น่าสนใจและเป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของชุมชนอีกด้วย

ประโยชน์อันยิ่งใหญ่จริง ๆ ก็คือ การที่ทางราชการและคนต่างถิ่นเข้าไปสนใจมรดกท้องถิ่นเหล่านั้น จะเป็นการปลูกจิตสำนึกให้ผู้นั้นที่เป็นเจ้าของหรืออยู่ใกล้ชิดกับสิ่งเหล่านั้นได้ เกิดการตื่นตัวเริ่มสนใจสิ่งดีงามที่ปู่ย่า ตา ยาย ของเขามีอยู่ อาจเกิดการศึกษาให้มีความรู้ ความเข้าใจ ในคุณค่า เกิดความรัก ห่วงเห่น และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมในการนี้จึงเป็นสิ่งที่ควรสำนักงานคณะกรรมการ สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติในการนี้จึงเป็นสิ่งที่ควรได้รับการอนุโมทนาจากผู้รับอนุโมทนา จากผู้รับมรดกไทยโดยทั่วไป

1.2 เครื่องจักสานภาคเหนือ

ศตวรรษที่ 18-20 จึงมีการกล่าวถึงเครื่องจักสานชนิดหนึ่งคือ กระจ หรือ กระออม สำหรับใส่น้ำ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเครื่องจักสานขนาดใหญ่ด้วยขัน หรือน้ำมันยางไม้ใส่ในน้ำแทนโอ่งหรือตุ่มน้ำดินเผา เพราะครุมีน้ำหนักเบาพกพาสะดวกในการขนย้าย เชื่อว่ามีการทำเครื่องจักสานขึ้นใช้ในประเทศไทยมาทุกยุคสมัย และหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามี การทำเครื่องจักสานไว้ใช้สอยในชีวิต ประจำวัน ในอดีตที่สำคัญหลักฐานหนึ่งคือ ภาพกระบุง หรือบุง หรือน้ำทุ่งที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดพระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ จิตรกรรม ฝาผนัง วัดภูมินทร์ อ.เมือง จ.น่าน เป็นต้น

ภาคเหนือ หรือล้านนาไทย เป็นดินแดนที่มีศิลปวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นเป็นของตนเอง เป็นเหตุให้เครื่องจักสานในภาคเหนือมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างไปจากภาคอื่น นอกจากนี้ ภาคเหนือหรือล้านนาไทยมีสภาพภูมิศาสตร์ที่แตกต่างไปจากภาคอื่นๆ

สภาพการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมทำให้ภาคเหนือเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือเครื่องใช้จักสานที่สำคัญ นอกจากนี้ ภาคเหนือยังมีวัตถุดิบหลายชนิดที่นำมาทำเครื่องจักสานได้ เช่น กก แห้ง ใบลาน และไม้ไผ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ไม้ไผ่ซึ่งมีหลายชนิดที่ใช้ทำเครื่องจักสานได้ดี

นอกจากสภาพภูมิประเทศและการประกอบอาชีพของภาคเหนือที่เอื้ออำนวยให้ประชาชนทำเครื่องจักสานแล้ว ศิลปวัฒนธรรม ขนบประเพณีและศาสนาของภาคเหนือ ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เครื่องจักสานภาคเหนือมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง

ภาคเหนือหรือล้านนาไทยเป็นดินแดนที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในวงล้อมของขุนเขา ทำให้ภาคเหนือมีศิลปวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาแต่โบราณมีภาษาพูด ภาษาเขียน ขนบประเพณี เป็นของตนเอง เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นเหล่านี้เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เครื่องจักสานภาคเหนือมีเอกลักษณ์ของตนเอง

ภาคเหนือเป็นภูมิภาคที่มีทรัพยากรป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ที่สำคัญคือไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ เช่น ไม้รวก ไม้ซาง ซึ่งชาวเหนือได้นำมาทำเป็นเครื่องจักสานรูปแบบต่าง ๆ เช่น

ภาคเหนือเป็นภูมิภาคที่มีทรัพยากรป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ที่สำคัญคือไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ เช่น ไม้รวก ไม้ซาง ซึ่งชาวเหนือได้นำมาทำเป็นเครื่องจักสานรูปแบบต่าง ๆ เช่น แอ้ว เป็นภาชนะจักสานที่มีขนาดใหญ่ เกษตรกรสมัยก่อนใช้สำหรับรองรับการฟาดข้าว และบรรจุข้าวเปลือกที่ฟาดได้ ก่อนที่จะนำไปเก็บที่ยุ้งฉาง

ข้าวหวด เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ สูงประมาณ 9 นิ้ว เส้นรอบวงประมาณ 30 นิ้ว ก้นเหลี่ยม ปากกลมใช้ใส่ข้าวเหนียวหลัง จากแช่น้ำไว้ปล่อยให้สะเด็ดน้ำ ก่อนนำไปใส่ไฟข้าวหนึ่ง

ก่องข้าว เป็นภาชนะสำหรับใส่ข้าวเหนียว

แอ็บข้าว หรือ แอบข้าว เป็นภาชนะใส่ข้าวเหนียวเหมือนก่องข้าวแต่ขนาดเล็กกว่า

โตก เป็นที่วางกับข้าวคล้ายโต๊ะอาหาร มีรูปร่างกลม มีขาสูงประมาณ 1 ฟุตมีทั้งที่สานด้วยไม้ไผ่และหวาย และที่ทำด้วยไม้สัก บางทีก็เรียก ขันโตก

ก๊อบ หรือ หมวกงอบ สานด้วยใบตาลหรือใบไม้ไผ่ ก๊อบที่ลำปางคล้ายงอบภาคกลางแต่เตี้ยและแบนกว่า ส่วนก๊อบของเชียงใหม่มีโครงกลมคล้ายผลส้มผ่าซีก ปีกกว้าง ก๊อบเมืองแพร่ส่วนที่เป็นตัวงอบจะค่อยๆลดชั้นเล็กๆลงไป 2 ชั้น จนถึงกระหม่อมงอบ

หมวกสาน เป็นเครื่องสวมศีรษะประเภทก๊อบหรืองอบ นิยมทำกันมากที่ จังหวัดลำพูน โดยเฉพาะที่ ตำบลบ้านแป้น

กล้วย เป็นภาชนะเช่นเดียวกับเชิงของภาคกลาง ใช้ใส่สิ่งของต่างๆ ถ้าใส่หมูเรียก กล้วยหมู
ใส่ไก่เรียก กล้วยไก่ ฯลฯ

เข่งลำไย เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ ใช้ใส่ลำไย ก้นเหลี่ยม ปากกลม ขอบปากมีน้ด้วยดอก

ซ้าลอม หรือชะลอม เป็นภาชนะใส่ของสานด้วยลายเลาตาห่างๆ ใช้ใส่ของเดินทาง

ซ้าตาห่าง มีลักษณะคล้ายกระบุงหรือ เปียก สานด้วยดอกคไม้ไผ่ ลายสานห่างๆมีน้ขอบ
ด้วย ดอกในตัว ใช้ใส่ของใหญ่ๆ เช่นผัก หน่อ มีใช้มากแถบ จ.น่าน จ.แพร่

ซ้าตาทึบ หรือ บุงตึบ เป็นภาชนะคล้ายกระบุง หรือซ้าตาห่าง แต่สานด้วยลายละเอียดทึบ
มีหู ไม่เข้าขอบ แต่เก็บริมในตัว มีใช้มากใน จังหวัดน่าน

น้ำอั่ง หรือ น้ำทุ้ง เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ยาวด้วยชัน ลักษณะคล้ายกรวยหงาย มีหูทำ
ด้วยไม้สำหรับตักน้ำ สวมขึ้นมาจากบ่อน้ำ

น้ำเต้า เป็นภาชนะสำหรับใส่น้ำเดินทางโดยใช้ผลน้ำเต้าแห้ง แล้วสานหรือถักหุ้มด้วยหวาย

ตุ หรือ ครุ เป็นภาชนะขนาดใหญ่ สานด้วยไม้ไผ่คล้ายกระบุง หรือกระดิ่งขนาดใหญ่ ใช้
สำหรับนวดข้าวหรือ ตีข้าวเปลือกให้หลุดจากรวง

วี เป็นพัดขนาดใหญ่ ใช้พัดเอาเศษหญ้าและฟาง หรือขี้รับออกจากรวงข้าว

ต่าง สัด หรือ ถังตวงข้าว รูปร่างคล้ายเปียกหรือบุง 1 ต่าง เท่ากับ 14 ลิตรสานด้วยไม้ หวาย

เปียก บางที่ก็เรียกว่า บุง สานด้วยไม้ไผ่คล้ายกระบุงภาคกลาง มีขอบไม้ไผ่ที่ปาก เปียกหรือ
บุง มักทำเป็นคู่ๆ สำหรับหาบข้าว ถั่ว งา รำ ฯลฯ

บุง หรือบุงข้าวเจือ เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ ใหญ่กว่า เปียก ใช้สำหรับเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าว

เปลเด็ก เป็นที่นอนสำหรับเด็ก สานด้วยไม้ไผ่มีหูสำหรับแขวนเพื่อให้แกว่งไกวได้

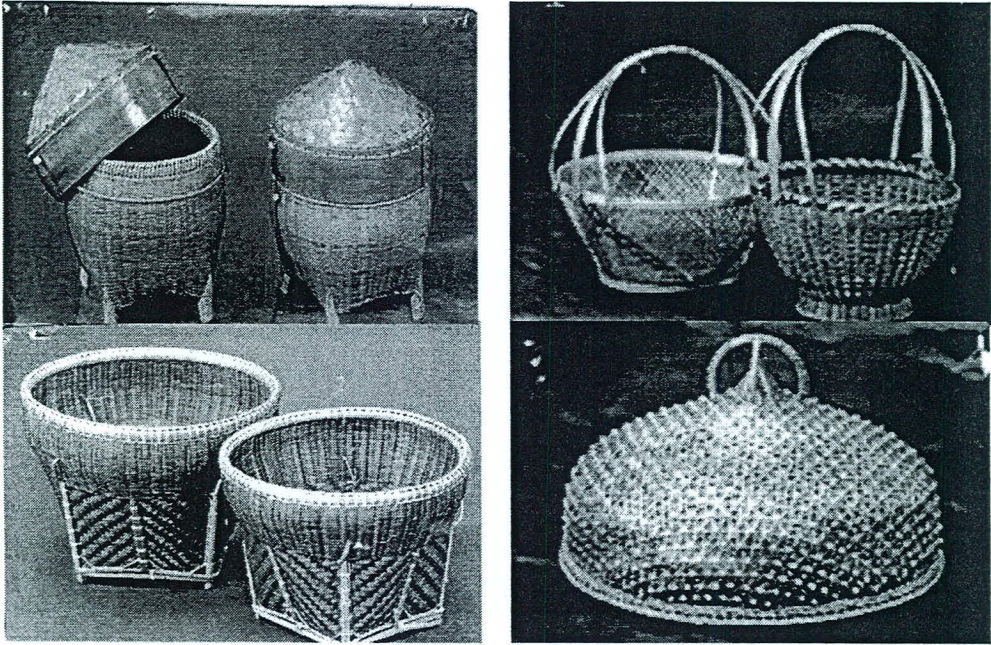
เอิบ เป็นภาชนะใส่เสื้อผ้าข้าวของต่างๆ เป็นรูปกล่องสี่เหลี่ยมมีฝา สานด้วยไม้และหวาย

ไซ เป็นเครื่องดักจับสัตว์น้ำจำพวก กุ้ง ปู ปลา สานด้วยไม้ไผ่ มีรูปทรงและขนาดต่างๆ

ตุ้ม เป็นเครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายกรวยคว่ำ คัดค้านแหลมเป็นช่องสำหรับใช้
มือ สวมลงไปจับปลา ใช้จับปลาในบริเวณน้ำตื้นๆ

ข้อง เป็นภาชนะสำหรับใส่สัตว์จำพวก กุ้ง ปู ปลา รูปทรงกลม ป่อง คอคอด ฝาครอบมิด สำหรับใส่ปลาลอดลงไปโดยไม่ต้องเปิดฝา มีหูสำหรับหิ้วหรือสะพายบ่า

อีจู้ เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ มีงาสำหรับดักปลาโดยมีเหยื่อล่อ
ฝักมิด เป็นฝักมิด หรือปลอกมิด สานด้วยไม้ไผ่รูปร่างแบนๆ มีปากสำหรับเสียบมิด เพื่อป้องกันคมมิด ใช้พกพาโดยคาดไว้กับเอว

กระดัง เป็นภาชนะเครื่องจักสานที่ใช้สำหรับ ผักข้าว กระดังสานเป็นภาชนะรูปแบบกลมมีขอบปากทำด้วยไม้ไผ่ กระดังยังใช้งานอื่น ๆ ได้หลายประการ เช่น ผักแยกเม็ดทราย ข้าวเปลือก ดอกหญ้า ออกจากข้าวสาร ใช้ใส่อาหารเช่นผักผลไม้ ใช้เป็นภาชนะวางอาหารสำหรับตากหรือผึ่งแดด เช่น ปลา เป็นต้น

เครื่องจักสานที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นของภาคเหนือ คือ เครื่องเงินหรือเครื่องรัก เป็นภาชนะทำด้วยไม้ไผ่ สานเป็นรูปต่าง ๆ ตามลักษณะการใช้สอย ทำด้วยยางรัก ชาวเหนือเรียกว่า "น้ำฮัก" ซึ่งได้มาจากต้นรัก ที่มีอยู่ในภาคเหนือ แล้วเขียนลวดลายตามต้องการและนำไปปิดทอง ซึ่งถือว่ามีความประณีต สวยงาม ป้องกันน้ำ ความชื้น ทนทานต่อความร้อนและสารเคมีได้ดี

ภาคเหนือ หรือล้านนาไทย เป็นดินแดนที่มีศิลปวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น เป็นของตนเอง เป็นเหตุให้เครื่องจักสานในภาคเหนือ มีเอกลักษณ์ที่แตกต่างไปจากภาคอื่น นอกจากนี้ ภาคเหนือ หรือ ล้านนาไทย มีสภาพภูมิศาสตร์ที่แตกต่างไปจากภาคอื่นๆ สภาพการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม ทำให้ภาคเหนือเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือเครื่องใช้จักสานที่สำคัญ นอกจากนี้ ภาคเหนือยังมีวัตถุดิบหลายชนิด ที่นำมาทำเครื่องจักสานได้ เช่น กก แห้ง ใบลาน และไม้ไผ่ โดยเฉพาะ อย่างยิ่งไม้ไผ่ ซึ่งมี

หลายชนิดที่ใช้สภาพการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม ทำให้ภาคเหนือเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือเครื่องใช้จักสานที่สำคัญ นอกจากนี้ ภาคเหนือยังมีวัตถุดิบหลายชนิดที่นำมาทำเครื่องจักสานได้ เช่น กก แห้ง ใบลาน และไม้ไผ่ โดยเฉพาะ อย่างยิ่งไม้ไผ่ ซึ่งมีหลายชนิด ที่ใช้ทำเครื่องจักสานได้คือนอกจากสภาพภูมิประเทศ และการประกอบอาชีพของภาคเหนือ ที่เอื้ออำนวยให้ประชาชนทำเครื่องจักสานแล้ว ศิลปวัฒนธรรม ขนบประเพณี และศาสนาของภาคเหนือ ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญ ที่ทำให้เครื่องจักสานภาคเหนือ มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง

ภาคเหนือหรือล้านนาไทยเป็นดินแดนที่มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในวงล้อมของขุนเขา ทำให้มีศิลปวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาแต่โบราณ มีภาษาพูด ภาษาเขียน ขนบประเพณี เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นเหล่านี้ เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เครื่องจักสาน ภาคเหนือมีเอกลักษณ์ของตนเอง

การทำเครื่องจักสานพื้นบ้านภาคเหนือ หรือล้านนาไทยนั้น ทำสืบต่อกันมาแต่โบราณ ดังมีหลักฐานปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง เช่น ภาพชาวบ้านกับเครื่องจักสานที่พบในงานจิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร วิหารวัดบวรจรกหลวง อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นภาพชาวบ้านกำลังนั่งสนทนากันอยู่ ช่างๆ ตัว มีภาชนะจักสานชนิดหนึ่งที่เรียกว่า เปียค หรือกระบุง วางอยู่ รูปทรงของเปียคในภาพคล้ายกับเปียคที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน แสดงว่า ชาวล้านนา สานเปียคใช้มานานนับร้อยปี นอกจากนี้ยังพบว่าวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียวของชาวเหนือ ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดเครื่องจักสานที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตในการบริโภคข้าวเหนียว เช่น ถังถึง ก้วย ช้าววด ก่องข้าว แอบข้าว เปียค เป็นต้น

ก่องข้าว ก่องข้างเป็นภาชนะสำหรับใส่ข้าวเหนียวหนึ่ง สานด้วยไม้ไผ่ มีขนาดและรูปทรงต่างๆ กัน ก่องข้าวของภาคเหนือทั่วไป แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนฐาน มักจะทำด้วยไม้เป็นรูปกากบาทติดอยู่กับส่วนก้น เพื่อใช้เป็นฐานสำหรับตั้งตัวก่อง มักสานกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมหรือรูปกลม ต่อขึ้นมาเป็นทรงกระบอกคอดเข้าเล็กน้อย ส่วนที่สามคือ ฝา มีลักษณะเป็นฝาครอบ มักจะมีหูสำหรับร้อยเชือกที่ใช้เป็นที่หิ้วหรือแขวนมาจากตัวก่อง รูปแบบของก่องข้าวในปัจจุบัน บางท้องถิ่นได้วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปจากโบราณบ้าง เช่น สานด้วยพลาสติกแทนตอก และมีรูปทรงแปลกๆ แตกต่างกันไปตามความนิยมของผู้ใช้ แต่ประโยชน์ และความสวยงามไม่สมบูรณ์ลงตัว เหมือนก่องข้าวที่สานด้วยไม้ไผ่

แอบข้าว หรือแอบข้าว

ภาชนะใส่ข้าวเหนียวเช่นเดียวกับก่องข้าว แต่มีขนาดเล็กกว่า สำหรับพกพาติดตัวเวลาไปทำงานนอกบ้าน แอบข้าว มีส่วนประกอบสำคัญคือ ตัวแอบ รูปรางคล้ายกล่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า ฝาแอบ รูปรางเหมือนตัวแอบแต่ขนาดใหญ่กว่า เพราะใช้ครอบแอบข้าว แอบข้าวเหมาะสำหรับพกใส่ถุงย่าม

ห่อผ้าคาด เอวออกไปทำนา ทำไร่ เช่นเดียวกับกลองไล่ อาหารในปัจจุบัน ก่องข้าวและแอบข้าวของภาคเหนือ เป็นเครื่องจักสานที่มีความสมบูรณ์ ทั้งในด้านรูปแบบ และประโยชน์ใช้สอย สอดคล้องกับความนิยมของประชาชนแต่ละท้องถิ่น

นอกจากนี้ในภาคเหนือ ยังมีเครื่องจักสาน ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ที่ใช้กันแพร่หลายอีกหลายอย่าง เช่น บุง หรือเป็ยคภาชนะสานสำหรับใส่ของ เช่นเดียวกับกระบุงของภาคกลาง แต่บุงภาคเหนือมีรูปร่างต่างกันไป เช่น บุงเมืองแพร่ บุงลำพูน หรือบุงลำปาง จะมีขนาดค่อนข้างเล็กกว่ากระบุงภาคกลาง ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะต้องการลดน้ำหนักของบุงให้น้อย เพราะบุงภาคเหนือ ใช้หาบของในภูมิประเทศที่เป็นเนิน ไม่สามารถหาบของที่มีน้ำหนักมาก เหมือนกับภาคกลาง ซึ่งเป็นพื้นราบด้วยเหตุนี้จึงทำให้บุงภาคเหนือ มีลักษณะป้อมกลม ไม่เป็นเหลี่ยม เหมือนกระบุงภาคกลางนั้น ช่วยให้บุงมีความคงทน ไม่แตกหักเสียหายง่าย เมื่อกระทบกระแทกกับสิ่งอื่น ใช้งานได้นาน

การสานบุงภาคเหนือ จะสานกันเป็นแผงสี่เหลี่ยม ด้วยลายสองก่อน ถัดขึ้นมาตรงกลางหรือกระพุ้งสานลายสาม ส่วนปากที่โค้งสอบเข้า สานลายหนึ่ง และใช้ดอกค่อนข้างเล็ก เพื่อความแข็งแรงทนทาน การสานปากของบุงจะต่างกันไป ตามความนิยมของท้องถิ่น เช่น บุงเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง จะเข้าขอบปากด้วยไม้ไผ่และหวาย ต่างกับบุงเมืองแพร่และน่าน จะสานขอบในตัวโดยการมัดดอกสานสอดกันเป็นขอบ แทนการเข้าขอบด้วยไม้ไผ่

บุงภาคเหนือนอกจากจะใช้ใส่เมล็ดข้าวเปลือก เมล็ดพืชพันธุ์ต่างๆ แล้ว ยังใช้เป็นภาชนะสำหรับตวงหรือวัดปริมาณของเมล็ดพืชผลด้วย โดยใช้ขนาดของบุงเป็นเกณฑ์ เช่น บุงสามสิบห้า บุงสามสิบ คือ บุงที่มีความจุสามสิบห้าลิตร และบุงจุสามสิบลิตร เป็นต้น ในการสานบุงที่จะใช้ทำเครื่องตวงนี้จำเป็นต้องมีแบบหรือ หุ่น ที่สานด้วยไม้ไผ่ ให้มีขนาดมาตรฐานเป็นแบบและยังช่วยให้บุงมีรูปทรงที่ดี ไม่บิดเบี้ยว มีความจุตรงตามต้องการ บุงหรือ กระบุงของภาคเหนือเป็นเครื่องจักสานที่มีเอกลักษณ์และความงามเฉพาะถิ่นที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่าง เครื่องจักสานกับประเพณีนิยมของท้องถิ่น ทำให้เครื่องจักสานได้รับการออกแบบให้มีรูปทรง ที่มีความสมบูรณ์ ทั้งด้านใช้สอยและความสวยงาม

น้ำตุง หรือ น้ำตุง

น้ำตุง หรือ น้ำตุง เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ ยาด้วยชันและน้ำมันยางใช้สำหรับตักน้ำจากบ่อน้ำ รูปร่างของน้ำตุงเหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยเป็นอย่างดีคือ มีลักษณะคล้ายกรวยป้อมๆ ส่วนก้นมนแหลม ที่ ปากมีไม้ไขว้กันเป็นหูสำหรับผูกกับเชือกเพื่อสาว น้ำตุงขึ้นมาจากบ่อน้ำ ความมนแหลมของก้นน้ำตุงจะช่วยให้น้ำตุงโคลงตัวคว่ำลงให้น้ำเข้า เมื่อโยนลงไปบ่อ นอกจากนี้ลักษณะการสานที่แข็งแรง ยังช่วยให้น้ำตุงมีความทนทาน แม้ในปัจจุบัน จะมีผู้ผลิตน้ำตุงด้วยสังกะสี

แต่ความคงทน และประโยชน์ใช้สอย ผู้นำทุ้ง ที่สานด้วยไม้ไผ่ไม่ได้ แสดงว่าเครื่องจักสานพื้นบ้านที่คนโบราณ ผลิตขึ้นนั้น เลือกใช้วัตถุดิบท้องถิ่นมาใช้ได้อย่าง เหมาะสม และใช้ประโยชน์ได้อย่างดี

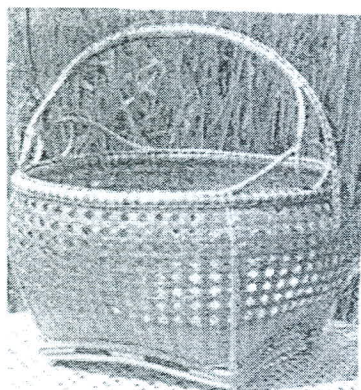
เครื่องจักสานที่ใช้ในชีวิตประจำวันอีกหลายชนิด เช่น ชำหวด ก๊วยข้าว ก่องข้าว แอบข้าว โดก ผ่าชี แอบหมาก แอบเมี่ยง ชำชนิดต่างๆ หมวกหรือกูป ก้วย ก้วยกำ ก้วยหมู ก้วยโจน เจ่งลำไย ชำล้อม ชำตาห่าง ชำตาทึบ หรือบุงตึบ น้ำทุ้ง น้ำเต้า กู วิ ต่าง เปี้ยด หรือบุงชนิดต่างๆ เปลเด็ก เอิบ ไช ชนิด ต่างๆ สุ่ม ฯลฯ เครื่องจักสานภาคเหนือยังทำด้วยวัตถุดิบอื่นๆ อีก เช่น ใบลาน และใบตาล ซึ่งทำกันไม่มากนัก ส่วนมากนิยมสานหมวก กอบ หรือ กูป และก่องข้าวเล็ก ๆ

1.3 เครื่องจักสานภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานเป็นภาคที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ครอบคลุมหลายจังหวัด ได้แก่ จังหวัดกาฬสินธุ์ ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย ศรีสะเกษ สกลนคร สุรินทร์ หนองคาย อุดรธานี อุบลราชธานี หนองบัวลำพู มุกดาหาร ภาคอีสานเป็นดินแดนที่แยกจากที่ราบภาคกลาง โดยมีภูเขาที่ยกขึ้นมา ประคองขอบของที่ราบสูง หันด้านชันไปทางภาคกลาง ด้านใต้มีด้านชันทางที่ราบต่ำเขมร ที่ราบสูงอีสานจะลาดเอียงไปทางตะวันออกเฉียงใต้บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ทำให้แม่น้ำสายสำคัญของภาคนี้ ไหลจากตะวันตกไปยังตะวันออก ไปรวมกับแม่น้ำโขง นอกจากประชากรในภาคอีสานจะมีความหลากหลายของลักษณะทางชาติพันธุ์แล้ว ยังมีวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียว เช่นเดียวกับประชาชนส่วนใหญ่ในภาคเหนือ แม้ว่าคนอีสานจะบริโภคข้าวเหนียวเหมือนกับคนภาคเหนือก็ตาม แต่เครื่องจักสานที่เกี่ยวข้องด้วยการบริโภคข้าวเหนียวของภาคอีสาน มีลักษณะเฉพาะตน ที่ต่างไปจากของภาคเหนือ ถึงแม้จะใช้ประโยชน์ในการใส่ข้าวเหนียวเช่นเดียวกันก็ตาม

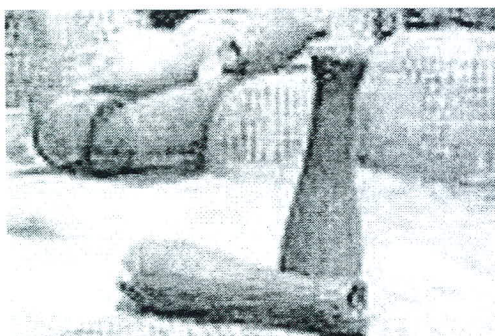
ลักษณะภูมิภาศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน ทำให้ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพด้านการเกษตรเป็นหลัก จึงจำเป็นต้องอาศัยเครื่องมือเครื่องใช้จากการจักสาน เพราะสามารถนำวัตถุดิบท้องถิ่นมาผลิตได้ด้วยตนเอง และยังเป็นเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านที่มีประโยชน์ใช้สอยได้ดี เครื่องจักสานภาคอีสานส่วนมากทำจากไม้ไผ่ ได้แก่ กระบุง ตะกร้า แปลนอน

ตะกร้า

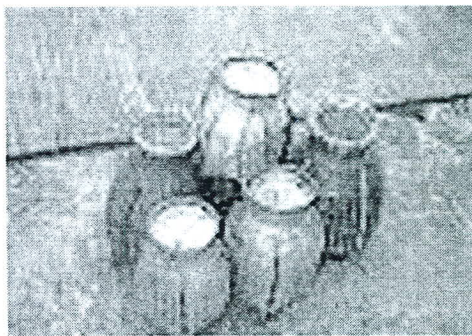

กระบุง

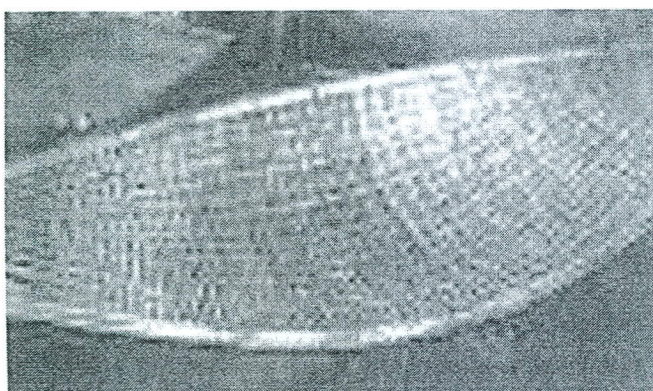

ไซ

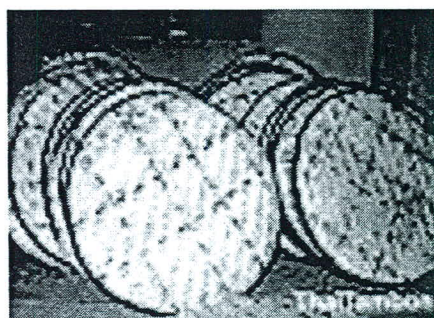
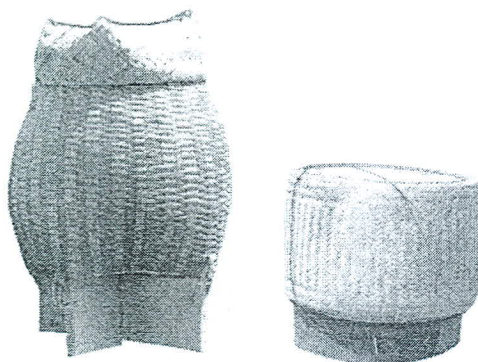
ส้อมดักปลา

เปลนอน

นอกจากประชากรในภาคอีสานจะมีความหลากหลายของลักษณะทางชาติพันธุ์แล้ว ยังมีวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียวเช่นเดียวกับประชาชนส่วนใหญ่ในภาคเหนือ แม้ว่าคนอีสานจะบริโภคข้าวเหนียวเหมือนกับคนภาคเหนือก็ตาม แต่เครื่องจักสานที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยการบริโภคข้าวเหนียวของภาคอีสานมีลักษณะเฉพาะตนที่ต่างไปจากของภาคเหนือ ถึงแม้จะใช้ประโยชน์ในการใส่ข้าวเหนียวเช่นเดียวกันก็ตาม

เครื่องจักสานภาคอีสานที่เกี่ยวข้องด้วยวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียวที่สำคัญ คือ ก่องข้าว และกระติบ เป็นเครื่องจักสานที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของภาคอีสาน คือ กระติบข้าวและก่องข้าว

เครื่องจักสานที่เกี่ยวกับการเลี้ยงไหมและการทอผ้า เช่น กระดังเลี้ยงไหมมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากของภาคเหนือ

เครื่องจักสานที่เกี่ยวข้องกับประเพณี เช่น เบิงหมาก ก่องข้าวขวัญ

เครื่องมือจับและดักสัตว์น้ำ เช่น ไซ ข้อง สุ่มดักปลา

เครื่องจักสานพวกลาชนะต่าง ๆ เช่น กระบุง ตะกร้า กระจาด เปลไม้ไผ่

ก่องข้าวและกระติบของชาวอีสาน ในบริเวณอีสานกลาง และอีสานใต้ มีรูปแบบเฉพาะคนที่ต่างกัน โดยมีรูปแบบ และวิธีการสานที่เป็นของตนเองตามความนิยมของท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ก่องข้าวที่ใช้กัน ในบริเวณอีสานกลาง โดยเฉพาะจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด ขอนแก่น นั้นมีลักษณะ และรูปแบบต่างไปจากกระติบข้าว ที่สานด้วยไม้ไผ่ของถิ่นอื่นๆ ก่องข้าวชนิดนี้คล้ายกับก่องข้าวภาคเหนือ ประกอบ ด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน ฐาน ทำด้วยไม้ ตามแต่จะหาได้ เป็นแผ่นไม้ กากบาทไวกัน เพื่อใช้เป็นฐานสำหรับตั้ง บางทีก็แกะเป็นลวดลาย เพื่อความสวยงามไปด้วย ตัวก่องข้าว สานด้วยไม้ไผ่ซ้อนกัน 2 ชั้น เป็นรูปคล้ายโถ โดยมี ฝา รูปร่างเหมือนฝาชีครอบอีกชั้นหนึ่ง ขอบ ฝาจะใช้ก้านตาล เหลาเป็นแผ่นบางๆ โค้งทำขอบฝา เพื่อความคงทน การสานก่องข้าวชนิดนี้ จะต้องสานตัวก่องข้าวซ้อนกัน 2 ชั้น เพื่อให้เก็บความร้อนได้ดี โดยที่จะสานโครงชั้นในก่อน ด้วยลายสองที่ กัน เป็นแผ่นสี่เหลี่ยม เพื่อให้เกิดมุมสี่มุม สำหรับผูกกับไม้กากบาท ที่เป็นฐานได้สะดวก เสร็จแล้วจึงสานส่วนต่อขึ้นมาเป็นตัวก่องข้าว ด้วยลายขัด (ภาษาถิ่นเรียก "ลายกราว") โดยใช้ดอกตะเคองเส้น เล็กๆ จนได้ขนาดตามต้องการ แล้วจึงสานตัวก่องข้าวด้านนอกครอบอีกชั้นหนึ่งด้วยดอกปิ่น เป็นลายสองยืน หรือลายสองเวียน เพื่อให้เกิดความสวยงาม ตัวก่องข้าวที่สานหุ้มนี้ จะต้องสานให้ใหญ่กว่าตัวแบบภายใน แล้วพับปากก่องข้าว หุ้มกลับเข้าไปภายในเพื่อความเรียบร้อยอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้เส้น หวายผูกคาดไว้ภายนอกเพื่อรับขอบ ของฝาไปในตัว เมื่อได้ตัวก่องข้าวแล้วจึงทำฐาน ให้ผายออกรับ กับรูปทรงของก่องข้าวด้วย ไม้ฐาน นี้จะผูกติดกับส่วนกันสี่มุมด้วยหวาย เมื่อได้ตัวก่อง ข้าวพร้อม ฐานแล้วจึงสานฝา ซึ่งมักจะสานด้วย ดอกปิ่นค่อนข้างใหญ่เป็นลายต่างๆ แล้วแต่จะเรียก โดยสานเป็น รูปคล้ายฝาชี เมื่อได้ส่วนประกอบที่ สำคัญพร้อมแล้วจะต้องทำหูสำหรับร้อยเชือกเพื่อ ใช้สะพายบ่า หรือใช้แขวน จากรูปทรงและวิธีการ ของก่องข้าวแบบนี้จะเห็นว่าเป็นการสร้างรูปแบบ ของเครื่องใช้ ให้สนองประโยชน์ใช้สอยได้คั่นั่นเอง ก่องข้าวชนิดนี้มีความสมบูรณ์ทั้งรูปทรงที่สวยงามและใช้ ประโยชน์ได้ดีด้วย

ภาชนะจักสาน สำหรับใส่ข้าวเหนียวอีกหนึ่งแบบหนึ่ง ที่นิยมใช้กันในอีสานเหนือ คือ "กระติบ" ซึ่งสานด้วยไม้ไผ่เช่นเดียวกัน แต่รูปแบบ และวิธีการสานแตกต่างออกไป กระติบมีรูปร่าง ทรงกระบอก คล้ายกระป๋องไม่มีขา มีเพียงส่วนตัวกระติบ และส่วนฝาเท่านั้น วิธีการสานจะสานด้วย

ดอกไม้เหี่ยว ซึ่งเป็นครอกอ่อนๆ โดยจะสานเป็นรูปทรงกระบอกให้มีความยาวเป็นสองเท่าของความสูงของตัวกระติบที่ต้องการ เสร็จแล้วต้องพับทบกลับส่วนหนึ่งไว้เป็นด้านในตัวกระติบ ก่องข้าวชนิดนี้จะสานลายด้านใน และด้านนอกต่างกันคือ ส่วนที่จะพับทบกลับไว้ด้านในนั้น จะสานด้วยลายอำเจียน ส่วนด้านนอกที่ต้องการความสวยงาม จะสานด้วยลายสองชั้น หรือยกคอก เพื่อความสวยงาม ส่วนกันจะต้องสานเป็นแผ่นกลมๆ ต่างหาก แต่นำมาผนึกติดกับตัวกระติบภายหลัง ส่วนฝากระติบก็จะทำเช่นเดียวกับตัวกระติบ กระติบชนิดนี้ บางครั้งอาจจะใช้ก้านตาล ขดเป็นวง ทำเป็นส่วนฐาน เพื่อความคงทนด้วย

อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างระหว่างก่องข้าวและกระติบ เกิดจากความนิยมของท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่น ที่ทำสืบทอดต่อๆ กันมาแต่บรรพบุรุษ ปัจจุบันก่องข้าว และกระติบ ยังคงรักษารูปทรงและลักษณะเฉพาะถิ่นของตนไว้ได้ เพราะผู้สานแต่ละถิ่น มักมีความถนัดและเคยชิน ในการทำตามแบบอย่างของตนมากกว่าที่จะเลียนแบบก่องข้าวถิ่นอื่น แม้ปัจจุบันเครื่องจักสานพื้นบ้านอีสาน จะมีรูปแบบเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่น เพิ่มสีสัน หรือนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น พลาสติก เข้ามาประยุกต์ใช้ประกอบกับเครื่องจักสาน ซึ่งเป็นไปตามสมัยนิยมมากกว่าความต้องการที่เปลี่ยนแปลง รูปแบบดั้งเดิมของตน แต่ในที่สุดก่องข้าวไม้ไผ่ ก็ยังเป็นที่นิยมของชาวบ้านมากกว่าภาชนะชนิดอื่น

เครื่องจักสานพื้นบ้านที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่ง คือ "ตะกร้า" หรือที่ภาษาถิ่นเรียก "กะด้า" หรือ "กะด้า" ซึ่งเป็นภาชนะจักสาน ที่ใช้กันแพร่หลายในภาคอีสาน

ตะกร้า หรือกะด้าสาน มีประโยชน์ในการใช้สอยเช่นเดียวกับตะกร้าภาคกลาง หรือซ้าภาคเหนือ เป็นภาชนะที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในภาคอีสาน เพราะใช้ใส่ของได้สารพัด และใช้ได้ทั้งการหิ้ว หาบ และคอน ด้วยไม้สาน รูปทรงของตะกร้า หรือกะด้า ต่างไปจากตะกร้าภาคอื่น กะด้าสานด้วยไม้ไผ่ เริ่มสานกันก่อน ด้วยลายขัด (ลายซัดบี) ดอกคู่ แล้วค่อยๆ สานต่อขึ้นมาด้านข้างของตะกร้า ด้วยลายธรรมดาเรื่อยไปจนถึงปากของตะกร้า ซึ่งจะใช้ดอกเส้นเล็ก เพื่อความแข็งแรงทนทาน ปากหรือขอบตะกร้าจะใช้วิธีเก็บนิม โดยสานซ้อนดอกเข้าในตัวตะกร้า เสร็จแล้วจะทำหูตะกร้า เพื่อใช้หิ้วหรือหาบ โดยมากจะใช้ไม้ไผ่อีกชิ้นหนึ่ง โค้งเหนือปากตะกร้า แล้วผูกปลายทั้งสองเข้ากับขอบตะกร้า ตะกร้าภาคอีสาน จะมีรูปทรงคล้ายๆ กันเป็นส่วนใหญ่ อาจจะมีขนาดเล็กและใหญ่ต่างกันเท่านั้น ตะกร้าชนิดนี้จะใช้ได้ทั้งแบบเป็นคู่ และใช้หิ้วเพียงใบเดียว ตั้งแต่ใช้ใส่ผัก ผลไม้ ถ่าน และสิ่งของอื่นๆ ไปจนถึงใช้เป็นเขี่ยนหมาก สำหรับใส่หมาก เรียกว่า "คูหมาก" หรือบางครั้งใช้ขันยา ทำเป็นครุหรือคู สำหรับตักน้ำก็ได้ ชาวอีสานนิยมใช้กะด้ากันทั่วไป เพราะมีน้ำหนักเบา ทำได้ง่าย ราคาถูกกว่าภาชนะชนิดอื่น อย่างไรก็ตาม ตะกร้าสานของอีสานถึงแม้ว่า จะเป็นเครื่องจักสานที่มีรูปทรง และลวดลายในการสานง่ายๆ ไม่ละเอียดประณีต แต่เป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนที่ใช้กันแพร่หลาย เป็นเครื่องจักสาน ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นชนิดหนึ่งของอีสาน จะพบเห็นชาวอีสานหิ้วตะกร้า หรือหาบ

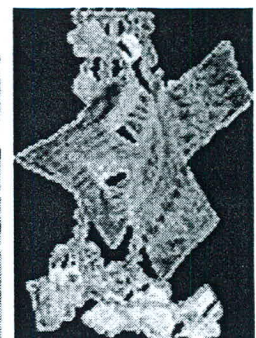
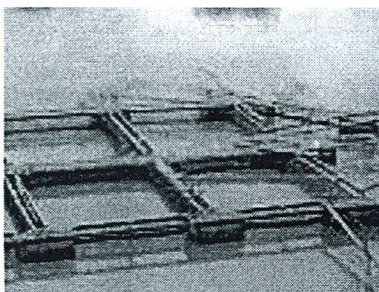
ตะกร้านี้ทั่วไป นอกจากตะกร้า หรือกะด้า ที่ใช้กันแพร่หลายในภาคอีสาน หรือถือได้ว่า เป็นเอกลักษณ์ของเครื่องจักสานอีสานดังกล่าวแล้ว ในภาคอีสานยังมีเครื่องจักสาน ที่น่าสนใจอีกหลายอย่าง แต่ส่วนมากจะเป็นเครื่องจักสานไม้ไผ่มากกว่าอย่างอื่น และเครื่องจักสานที่ใช้กันมากในชีวิตประจำวัน ก็เป็นพวกภาชนะต่างๆ เช่น กระบุง ตะกร้า กระจาด เปลเด็ก เครื่องจักสานที่จำเป็นต่อชีวิตอีกอย่างหนึ่งคือ เครื่องมือจับและดักสัตว์น้ำ เช่น ไซ ข้อง คู่มดักกบ ซ่อน ปุ่มขังปลา ฯลฯ นอกจากนี้มีเครื่องจักสานที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการเลี้ยงไหม และการทอผ้า เช่น กะเพียบปั่นฝ้าย กระดังเลี้ยงไหม จ่อเลี้ยงไหม เครื่องจักสานที่เกี่ยวข้องกับขนบประเพณีของชาวอีสาน ได้แก่ เบ็งหมากสำหรับใส่ดอกไม้ และเครื่องบูชาต่างๆ และก่องข้าวขวัญ สำหรับใส่ข้าวเหนียวหนึ่ง เป็นต้น

1.4 เครื่องจักสานภาคตะวันตก

ประชาชนภาคตะวันตกส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำการเกษตรบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ และยังมีไม้ไผ่ เอื้ออำนวยในการใช้ทำเครื่องจักสาน ไม่แตกต่างจากภาคกลางจึงเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ มีรูปแบบลักษณะมากมายหลายชนิด จัดแบ่งตามหน้าที่ใช้สอย ดังนี้

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของภาคตะวันตกทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ ที่ดินส่วนใหญ่ใช้ทำการเกษตร จำเป็นต้องใช้เครื่องมือเครื่องใช้จักสานหลายชนิด โดยเฉพาะบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่กลอง ซึ่งเป็นที่โล่งประชาชนนิยมปลูกไม้ไผ่ไว้ตามบริเวณหมู่บ้านและตามหัวไร่ปลายนา และนอกจากนี้ในบริเวณจังหวัดกาญจนบุรี เพชรบุรี ลงไปจนถึงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีภูเขาตะนาวศรีเป็นแนวเขาที่มีป่าไม้ไผ่อยู่เป็นจำนวนมาก จากลักษณะดังกล่าวทำให้บริเวณภาคกลางมีการทำเครื่องจักสานอย่างแพร่หลาย แต่ก็มีเครื่องจักสานส่วนที่ทำด้วยวัสดุชนิดอื่นบ้าง ได้แก่ ไบลาน ไบตาล หวาย ผักตบชวา เป็นต้น

ลักษณะภูมิประเทศของภาคกลางดังกล่าวเป็นองค์ประกอบสำคัญในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งจำเป็นต้องใช้เครื่องจักสานในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ ขนบประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อของท้องถิ่น ก็เป็นเครื่องกำหนดรูปแบบของเครื่องจักสานด้วย

เครื่องจักสานที่ใช้สำหรับกักและจับสัตว์ ได้แก่ กระชังขนาดใหญ่สำหรับเลี้ยงปลา ลอบไซ ที่ใช้ดักปลาตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง สุ่มปลา สุ่มไก่ กรงนก

เครื่องจักสานภาคกลางที่มีความประณีตงดงาม สิ่งหนึ่ง คือ ตะกร้าหวี ที่สานด้วยไม้ไผ่และหวาย ใช้ใส่สารับกับข้าวไปทำบุญที่วัด เป็นต้น

เครื่องจักสานที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของภาคกลาง คือ ปลายตะเพียนใบลานสำหรับแขวนบนเปลเด็ก ใช้ใบลานหรือใบตาลสานเป็นรูปปลายตะเพียน ซึ่งส่วนมากจะสานเป็นปลายตะเพียนตัวใหญ่ เป็นหลักตัวหนึ่ง มีลูกปลาค้างคาวเล็กๆ ห้อยเป็นพวงอยู่ข้างล่าง

ภาคกลางมีพื้นที่กว้างขวางและอุดมสมบูรณ์มากกว่าภาคอื่นๆ มีวัตถุดิบที่นำมาใช้ทำเครื่องจักสานหลายชนิด และเครื่องจักสานภาคกลาง ส่วนใหญ่จะสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์ท้องถิ่น และขนบประเพณีของประชาชน ในท้องถิ่นต่างๆ เป็นอย่างดี

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ภาคกลาง ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ที่ดินส่วนใหญ่ ใช้ทำการเกษตร จำเป็นต้องใช้เครื่องมือเครื่องใช้จักสานหลายชนิด โดยเฉพาะบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยา ทำจีน และแม่กลอง ซึ่งเป็นที่ลุ่ม ประชาชนนิยมปลูกไม้ไผ่ไผ่ตามบริเวณหมู่บ้าน และตามหัวไร่ปลายนานอกจากนี้ในบริเวณจังหวัดกาญจนบุรี เพชรบุรี ลงไปจนถึงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีภูเขาตะนาวศรี เป็นแนวเขาที่มีป่าไม้ไผ่อยู่เป็นจำนวนมาก จากลักษณะดังกล่าว ทำให้บริเวณภาคกลางมีการทำเครื่องจักสานอย่างแพร่หลาย แต่ก็มีเครื่องจักสาน ส่วนที่ทำด้วยวัตถุดิบอย่างอื่นบ้าง ได้แก่ ใบลาน ใบตาล หวาย ผักตบชวา เป็นต้น ลักษณะภูมิประเทศของภาคกลางดังกล่าว เป็นองค์ประกอบสำคัญในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งจำเป็นต้องใช้เครื่องจักสานในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ขนบประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อของท้องถิ่น ก็เป็นเครื่องกำหนดรูปแบบของเครื่องจักสานด้วย เครื่องจักสานภาคกลาง ส่วนมากทำจากไม้ไผ่มากกว่าวัสดุอื่น ซึ่งแบ่งออกตามหน้าที่ใช้สอย เป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นภาชนะ ได้แก่ กระบุง กระจาด กระต่าย กระบา กระทอ กระพ้อม กระเชอ กระเช้า กระพอก ชะลอม ตะกร้อ ปู้งี หิ้ว ตะกร้า แข่ง ฯลฯ

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องตวง ได้แก่ กระชู สัด กระบุง ฯลฯ

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้ในครัวเรือน ได้แก่ พัด กระชอน ตะแกรง ฝาชี กระด้ง หวด ฯลฯ

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องประกอบ อาคารบ้านเรือน ได้แก่ ฝ้ายบ้าน พื้นบ้าน หลังคา ฯลฯ

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องจับดัก สัตว์และขังสัตว์น้ำ ได้แก่ ขนาง ลอบ สุ่ม ไช กระบัง กระจู้ กระชัง ตะข้อง ตะแกรง จั่น ฯลฯ

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องใช้อื่นๆ เช่น เสื้อลำแพน แผงร้ว กรงนก สุ่มไก่ เป็นต้นนอกจากเครื่องจักสานไม้ไผ่ ซึ่งเป็นเครื่องจักสานที่ทำกันแพร่หลายแล้ว ในภาคกลางยังมีเครื่องจักสานที่ทำจากวัสดุอื่นๆ อีก ได้แก่ หวาย ใบลาน ใบตาล เป็นต้น

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องประกอบ อาคารบ้านเรือน ได้แก่ ฝาบ้าน พื้นบ้าน หลังคา
เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องจับดัก สัตว์และขังสัตว์น้ำ

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องใช้อื่นๆ เช่น เสื้อลำแพน แฉกรั่ว กรงนก สุ่มไก่ เป็นต้น

เครื่องจักสานหวายภาคกลาง ได้แก่ ตะกร้าหิ้ว กระชุกสำหรับใส่หมู เป็นต้น

เครื่องจักสานใบลาน และใบตาลของภาคกลาง ใช้สานปลาตะเพียน งอบ หมวก เครื่อง
เล่นต่าง ๆ

เครื่องจักสานของภาคกลางใช้วัสดุที่มีในท้องถิ่น และมีรูปแบบเฉพาะถิ่นที่แตกต่างจากเครื่อง
จักสานภาคอื่น ๆ เช่น เครื่องจับสัตว์น้ำมีรูปร่างตามสภาพภูมิประเทศถ้าเป็นเครื่องจักสานที่ใช้ใน
แม่น้ำ จะมีขนาดใหญ่ เช่น กระชังเลี้ยงปลาตามแม่น้ำจะมีขนาดใหญ่สานด้วยไม้ไผ่กว้างประมาณ
1-2 วา ยาวประมาณ 2-3 วา สานเป็นสี่เหลี่ยมหรือรูปไข่ มีฝาหรือไม่มีฝาก็ได้ ใช้ลอยใน
แม่น้ำลำคลอง โดยใช้แพไม้ไผ่ หรือลูกบวบ ไม้ไผ่เป็นท่อนขนานไม่ให้กระชังจม กระชังชนิดนี้
ใช้เลี้ยงปลาจำพวกปลาสวาย ปลาเทโพ ปลานุ้ เป็นต้น ถ้าเป็นกระชังขนาดเล็กใช้สำหรับเลี้ยงปลา
ที่จับมาได้เอาไว้บริโภคหรือไว้สำหรับขาย ลอบ ไซ ใช้สำหรับดักจับสัตว์น้ำตามริมฝั่งแม่น้ำลำ
คลอง มีขนาดใหญ่ตามความลึกความตื้นของแม่น้ำลำคลอง ลอบยื่นขนาดใหญ่ ใช้ดักปลาตาม
ริมแม่น้ำลำคลอง ส่วน ไซ อีจู้ ใช้สำหรับดักกุ้งตามลำคลองและทุ่งนาจะมีขนาดเล็ก

เครื่องจักสานที่ใช้ในครัวเรือนอีกหลายชนิด และแต่ละชนิดจะมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกัน
ไปตามประโยชน์ใช้สอย เช่น ตะกร้าหิ้ว ที่ใช้กันภายในบริเวณจังหวัดสุพรรณบุรี พระนครศรีอยุธยา
อ่างทอง มีรูปร่างกลม รี หรือกลมปากกว้าง ก้นสอบ ขอบจะดัดด้วยหวายเป็นลายสันปลาช่อน
ด้านบนมีหูหิ้ว ทำด้วยหวายหรือไม้ไผ่ และดักหุ้มด้วยหวาย ก้นตะกร้ามักเข้าขอบด้วยหวาย และมี
ฐานไม้ไผ่รองรับ เพื่อความคงทน ส่วนตัวตะกร้าจะสานด้วยดอกไม้ไผ่ เป็นลายฉลุ รูปแบบของ
ตะกร้าหวายภาคกลางนี้มีความงดงามที่เหมาะสมจะลงตัว นับได้ว่า เป็นเครื่องจักสานที่ประณีตงดงาม
อย่างหนึ่ง

เครื่องจักสานภาคตะวันตกที่ควรกล่าวถึงอีกชนิดหนึ่งคือ กระบุง ซึ่งมีลักษณะการใช้
เช่นเดียวกับบุงหรือเป็ดของภาคเหนือ กระบุงภาคตะวันตกมีรูปแบบเดียวกับกระบุงภาคกลาง
รูปแบบกระบุงภาคเหนือคือ ก้นจะสานเป็นเหลี่ยมขึ้นมา สูงประมาณครึ่งหนึ่งของความสูงของ
กระบุง และมักมีหวายหรือไม้ไผ่เข้าขอบประอบมุม ทำให้กระบุงภาคตะวันตก มีลักษณะเป็นเหลี่ยม
มากกว่า และส่วนมากกระบุงภาคตะวันตกมีขนาดใหญ่ ทั้งนี้ อาจจะมีเหตุมาจากสภาพพื้นที่ของภาค
ตะวันตก ซึ่งเป็นที่ราบ จึงสามารถหาบกระบุง ที่มีน้ำหนักมากได้ และเหตุที่กระบุงภาคตะวันตกมี
ส่วนก้นเป็นเหลี่ยมมาก ก็คงเพื่อประโยชน์ในการตั้งในที่ราบได้คั่นเอง กระบุงภาคตะวันตกใช้ใส่
ข้าวของหาบไปตามท้องไร่ ท้องนาได้สารพัด เช่น ใส่มะลัดข้าว ถั่ว งา จนถึงสิ่งของอื่นๆ ที่ต้องใช้ใส่
ในภาชนะที่ผิวทึบตัน แต่ถ้าเป็นพวกสิ่งของ หรือพืชผล ที่มีขนาดใหญ่ เช่น ผลแตงโม แตงไทย
แตงกวา หรือมะพร้าว มักใส่แข่ง หรือ หลัว ซึ่งเป็นภาชนะจักสาน สำหรับบรรจุของใหญ่ที่สานให้

อากาศผ่านได้ และเป็นภาชนะจักสานของภาคกลางอีกชนิดหนึ่ง สานด้วยไม้ไผ่สีสุก และไม้รวก มี ทำกันมากในจังหวัดนครปฐม ราชบุรี และเพชรบุรี ใช้ใส่พืชผัก และผลไม้ บรรทุกรถยนต์ไปขาย ตามที่ต่างๆ

เครื่องจักสานอีกชนิดหนึ่ง ที่ถือได้ว่า เป็นเครื่องจักสานที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นของภาค ตะวันตกคือ ปลายตะเพียนสาน สำหรับแขวนไว้เหนือเปลเด็ก สานด้วยใบลาน หรือใบตาล สานเป็น รูปปลายตะเพียนตัวใหญ่ตัวหนึ่ง มีลูกปลาค้างคาวเล็กๆ ห้อยเป็นพวงอยู่ข้างล่าง รูปร่างลักษณะของปลา ตะเพียนเลียนแบบมาจากปลายตะเพียนจริงๆ นอกจากนี้ยังมีเครื่องเล่นเด็ก ที่สานขึ้นจากใบไม้จำพวก ใบลาน ใบตาล อีกหลายอย่าง ได้แก่ สานเป็นกำไลข้อมือ หมวก ตักแตน และกุ่ม เป็นต้น การนำ ใบลานหรือใบตาลมาสานถักร้อยเป็นรูปร่างต่าง ๆ เพราะในพื้นที่จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดราชบุรี จังหวัดกาญจนบุรี มีต้นตาล ต้นมะพร้าวมาก

ปลายตะเพียนสานเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งของชาวชนบท ที่มีมาแต่โบราณ การแขวนปลา ตะเพียนสานไว้เหนือเปล จะต้องแขวนให้พอดีกับระดับที่เด็กมองเห็นได้ตรงๆ ไม่ก่อนไปทางหัวนอน หรือก่อนไปทางปลายเท้า จะทำให้เด็กตาไม่ปกติได้ หากเด็กมองปลายตะเพียนสานเป็น เวลานานๆ นอกจากนี้ คนโบราณยังเชื่อว่า ถ้าแขวนปลายตะเพียนไปทางหัวนอนมาก จะทำให้เด็กมอง ตามปลายตะเพียน ตาของเด็กจะข้อนขึ้น เพราะถูกแม่ซื้อมากวน ซึ่งเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งของคน ไทยในอดีต และแม้ในปัจจุบันนี้ ชาวชนบทก็ยังนิยมเลี้ยงเด็กให้นอนในเปลไม้ไผ่ ที่แกว่งไกวได้อยู่ แต่การใช้ปลายตะเพียนใบลานแขวนดูจะลดน้อยไปมาก พบว่ามีการทำปลายตะเพียนสานในปัจจุบัน ที่ อำเภอมือง พระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่ใช้แขวนไว้ดูเล่น เป็นเครื่องประดับ ตกแต่งบ้าน มากกว่าใช้แขวนเหนือเปลเด็ก และปลายตะเพียนสานในปัจจุบัน นิยมตกแต่งระบายสีให้ มีสีสันสวยงามสะดุดตา มากกว่าที่จะเป็นสีของใบลาน หรือใบตาลแท้ๆ ซึ่งเป็นการประยุกตูปแบบ ให้ตรงตามความต้องการของผู้บริโภค

อย่างไรก็ตาม เครื่องจักสานชนิดต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่า มีรูปแบบ และลักษณะ เฉพาะถิ่น ที่ต่างไปจากเครื่องจักสานภาคอื่นๆ ซึ่งมีสาเหตุมาจากองค์ประกอบแวดล้อม ทางสภาพ ภูมิศาสตร์ ประโยชน์ใช้สอย ขนบประเพณี และความเชื่อของท้องถิ่น ปัจจุบัน เครื่องจักสาน ยังเป็น เครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของชาวชนบทจำนวนมาก แต่เครื่องจักสานจำนวนไม่น้อย ได้รับการประยุกตูปแบบ ให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่น แต่ก็ยังมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่น่าสนใจหลายอย่าง

เครื่องจักสานบ้านโพธิ์หัก

บ้านโพธิ์หัก เป็นตำบลหนึ่งในอำเภอบ้านแพ จังหวัดราชบุรี เดินทางออกจากกรุงเทพฯ ประมาณ 80 กิโลเมตร บ้านโพธิ์หักเป็นชุมชนใหญ่ ประกอบด้วย 12 หมู่บ้าน มีประชากรประมาณ 8,000 คน มีคลองเชื่อมจากแม่น้ำราชบุรี หรือแม่น้ำแม่กลอง ประชากรเป็นคนไทยที่มีเชื้อสายลาว เขมร มอญ และจีน บรรพบุรุษอพยพเคลื่อนย้ายมาอยู่รวมกันเป็นชุมชนใหญ่

จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน พบว่า ที่บ้านโพธิ์หักมีอารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์ ที่มีการค้นพบหลักฐานโดยกรมศิลปากรรายงานสรุปไว้ว่า บ้านโพธิ์หักมีแหล่งโบราณคดี โคกพลับ ของชาวโพธิ์หักมีลักษณะวัฒนธรรมใกล้เคียงกับวัฒนธรรมบ้านเชียง และเป็นแหล่งโบราณคดีที่อยู่ใกล้กับอ่าวไทยมากที่สุด

ประชากรชาวโพธิ์หักเป็นกลุ่มคนไทยที่มีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมไทยแท้แบบโบราณ จากการศึกษาพบว่า มีภาษาพูดที่ใช้ถ้อยคำเก่าๆ ปรากฏในวรรณคดีขุนช้างขุนแผน ซึ่งคนในท้องถิ่นอื่นเข้าใจได้ไม่มากนัก มีทั้งขนบธรรมเนียมที่มีพิธีการพื้นบ้านมีเพลง มีการละเล่นพื้นบ้าน เมื่อการทำงานอันสืบเนื่องจากการใช้แรงงานวัว ควายในการนวดข้าว ชาวนาต้องระดมวัวไปช่วยกันเหยียบย่ำเมล็ดข้าวให้หลุดจากรวงข้าวในลานนวดข้าว จึงเป็นการชุมนุมคนจำนวนมาก เกิดการแสวงหาระเบียบหรือขวัญในการทำงาน หากความสนุกสนานผ่อนคลายความเหนื่อยยากระหว่างทำงานเรียกว่า “ทำขวัญลาน”

หลังพิธีทำขวัญลานเสร็จสิ้นแล้ว จึงจะเริ่มการนวดข้าวด้วยการเลือกฟ่อนข้าวลงในลานเรียกว่า “ตกข้าว” ระหว่างนั้นจะต้องตัดมัดข้าวให้แตกออกพร้อมกันไปในตัวเรียกว่า “ตกกระเน็ด” เมื่อข้าวเต็มลานแล้ว จึงนำวัวพวง คือวัวผูกเข้าแถวเดินแล้วเหยียบย่ำลงบนฟ่อนข้าวจนเมล็ดข้าวร่วงหลุดจากรวง การทำให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวงเรียกว่า “การนวดข้าว” จะต้องใช้วัวเหยียบย่ำครั้งแล้วครั้งเล่า และจะต้องมีการคู่ยี่เข้รวงข้าวที่วัวเหยียบไม่ถูกขึ้นให้วัวเหยียบย่ำหลายหน เรียกว่า “รู้หัวฟ่อน” “สงฟาง” หรือ “สงคอ ลำพวน” ระหว่างการคู่ยี่เข้รวงข้าวนี้เอง จะมีการร้องเพลงเรียกว่า “เพลงสงฟาง” หรือ “เพลงสงคาลำพวน”

การฟื้นฟูมรดกวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ตำบลโพธิ์หัก นอกจากจะมีการร่ายรำ เพลงของชาวบ้านแล้ว สิ่งสำคัญที่เด่นมากก็คือ การประกวดเครื่องจักสานฝีมือชาวบ้าน เพราะที่บ้านโพธิ์หักมีเครื่องจักสานที่เป็นมรดกศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่น่าสนใจ

เนื่องจากภูมิศาสตร์ของบ้านโพธิ์หักมีไม้ไผ่เป็นทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น ชาวบ้านแทบทุกหลังคาเรือนปลูกไผ่ไว้รอบบ้านกันลมกันฝนและเป็นรั้วกันขโมย หน้าฝนได้อาศัยหน่อไม้เป็นผักรับประทาน เมื่อได้ข้าวใหม่ ตัดไม้ไผ่ทำกระบอกรวงข้าวหลาม เด็ก ๆ อาศัยและเห็ดไผ่สีแดงๆ

ย่างไฟกินแทนไส้กรอกหรือทอดลูกชิ้นปิ้ง ในปัจจุบัน ไม้ไฟเป็นวัสดุใช้สอยสำหรับทำเครื่องใช้นานาชนิด กระทั่งใช้ควั่นเชือกและปลูกสร้างบ้านเรือน ชาวโพธิ์หักจึงมีความชำนาญพิเศษในการเลือก การดูแลและการนำไม้ไฟไปใช้ได้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย (Functions) โดยเฉพาะการเลือกไม้ไฟมาใช้ในการทำเครื่องจักสานกอรูปกับฝีมือที่ดีทำให้ได้เครื่องจักสานที่มีลักษณะสร้างสรรค์

คณะครูอาจารย์โรงเรียนในชุมชนโพธิ์หัก ทำการสำรวจเครื่องจักสานในชุมชน พบว่า มีเครื่องจักสานที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน 50 ชนิด บางอย่างชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลา บางอย่างยังมีลักษณะสมบูรณ์ดี เช่น กระบุง กระจาด กระทาบ กะโล่ กระด้ง ตะแกรง ตะกร้า กระเปาะ กระซอน ฝาชี หมวก กอบ กะพ้อม กะแซง โข อีจู้ กะซัง ชะนาง ฯลฯ

คตินิยมของคนโพธิ์ในเรื่องคู่ครองมีลักษณะเด่นคือ เมื่อผูกสมักรักใคร่กันถึงขนาดส่งผู้ใหญ่มาสู่ขอ วางสินสอดทองหมั้นกันแล้ว เขาจะรอคู่ใจกันไปก่อนอย่างน้อยก็หนึ่งปีจึงจะจัดตบแต่งกันตามประเพณี เช่น หมั้นเดือนสี่ปีนี่ จะแต่งเดือนหกปีหน้า ช่วงแห่งการรอคอยนี้ทั้งเจ้าสาวและเจ้าบ่าวจะต้องปฏิบัติการอาสา หมายถึงการเอาใจใส่ครอบครัวที่เกี่ยวข้องมีความนิยมชมชอบ ฝ่ายชายจะต้องจัดทำสิ่งของเครื่องใช้ไปให้เจ้าสาวของตนเป็นระยะๆ ตามฤดูกาล เช่น คู่ที่สู่ขอกันไว้ตั้งแต่เดือนสี่ ถึงเดือนหกเริ่มฤดูไถแล้ว เจ้าหนุ่มจะต้องบรรจรถากไม้ทำคันไถ คราด แอ็ก เตรียมให้เจ้าสาวไถนา ชายหนุ่มจะต้องบรรจรถานกระบุงขนาดกลางให้คงามสุดฝีมือทั้งเส้นดอกและรูปทรงสำหรับให้เจ้าสาวใส่ข้าวปลาอาหารไปกินที่ท้องนา ถึงเดือนแปดก่อนเข้าพรรษาเจ้าหนุ่มจะต้องบรรจรถานกระจาดหาบอีกคู่หนึ่งพร้อมเหลาไม้คานหางหงษ์ เพื่อให้สาวหาบสำหรับกับข้าวไปทำบุญระหว่างพรรษา ครึ่งเดือนสิบเอ็ดออกพรรษาจะมีกฐินซึ่งเป็นมหกรรมรื่นเริงใหญ่ของหมู่บ้าน เจ้าหนุ่มจะบรรจรถากและเหลาพายให้เจ้าสาวใช้พายเรือในงานกฐิน และบรรจรถานกอบและตะกแตงกอบให้คงามสุดฝีมือเพื่อให้สาวเจ้าสวมกันแดดในงานกฐิน

กระบวนการ “อาสา” เกือบทุกอย่างยิ่งต่อระบบการศึกษานอกโรงเรียนของชาวโพธิ์หักเพราะเป็นเหตุให้หนุ่มโพธิ์หักชวนขายพัฒนาตนเอง ให้เป็นผู้มีฝีมือ โดยเฉพาะในเรื่องการช่างต่าง ๆ หนุ่มโพธิ์หักจะต้องฝากตัวกับผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้มีประสบการณ์สูงรับการถ่ายทอดฝีมือศิลปวิทยาในเชิงช่าง แล้วบรรจรถาด้วยหัวใจปลาปลื้ม มีสาวคนรักอยู่ในห้วงนี้ ระหว่างการเหลาไม้ ชักเส้นหวายบรรจรถาประสานเส้นดอกเข้าด้วยกัน บังคับเส้นดอกไม้ไฟ ดอกไม้ และเส้นหวายให้เป็นรูปร่างทรวดทรงทั้งคงามตามใจนึก เครื่องจักสานประเภทอาสาจึงเป็นผลงานสร้างสรรค์ที่ดูจะมีชีวิตจิตวิญญาณไม่เหมือนเครื่องจักสานที่มุ่งเพียงเพื่อประโยชน์ใช้สอย ซึ่งสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป

เครื่องจักสานของชาวโพธิ์หัก เป็นสมบัติทางวัฒนธรรม แม้ว่าการผลิตพลาสติกจะเข้ามาแทนที่เครื่องจักสานที่เป็นสิ่งใช้สอยอยู่แต่เดิม ชาวบ้านโพธิ์หักส่วนมากยังพอใจที่จะหาบกระเจาดอสาใส่ของควาหวานไปทำบุญที่วัดในวันนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ คุณย่าคุณยายยังเก็บรักษางอบอาสากระบุงอาสาไว้ในตู้ หรือห่อหุ้มไว้ประคองเงินทองของมีค่า นานๆ จะหยิบออกมาเช็ดถูรักษาความสะอาดเพื่อรำพึงถึงความหลังและสอนลูกหลานให้สำนึกถึงขนบนิยมนการสู่ขอและแต่งงานกันตามประเพณี แม้กระทั่งลอบไซที่ใช้จับปลาในฤดูน้ำ เมื่อพักการใช้งานในฤดูแล้ง ก็จะมีห่อหุ้มด้วยผ้าแขวนเก็บรักษาไว้อย่างดี เพราะเครื่องจักสานเหล่านี้มีได้มีเพียงประโยชน์ใช้สอย มักทำหน้าที่สืบทอดสืบทอดทางความงาม และศิลปวิทยาในการสร้างสรรค์ ซึ่งถ่ายทอดกันมาในท้องถิ่นของพวกเขาโดยเฉพาะ การที่ทางราชการสนับสนุนให้มีการประกวดเครื่องจักสานขึ้นที่หมู่บ้านโพธิ์หักเป็นเพียงกลอุบายที่จะให้ชาวบ้านผู้เก็บรักษามรดกส่วนนี้ให้เอาของดีมาอวดกันหรือคนมีฝีมือที่ทอดทิ้งการจักสานมานานได้รู้พื้นที่งานที่ตนเองถนัดทั้งไว้ให้เป็นมรดกแก่อนุชนต่อไป และเป็นโอกาสให้ผู้สนใจมรดกชาวบ้านของไทยกลุ่มนี้ได้รู้จักเอกลักษณ์ทางรูปร่าง ทรวดทรง ขนาด และศิลปวิทยาของเครื่องจักสานแบบไทย ที่ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการของท้องตลาด เช่น แหล่งผลิตเครื่องจักสานที่รู้จักกันแพร่หลายอยู่แล้ว คือที่โพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ที่บางปะหัน จังหวัดอยุธยา หรือพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี

1.5 เครื่องจักสานภาคใต้

การทำเครื่องจักสานพื้นบ้านในแต่ละภาคของไทย มีปัจจัยหลายอย่างเป็นองค์ประกอบกำหนดรูปแบบของเครื่องจักสาน โดยเฉพาะสภาพทางภูมิศาสตร์และวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างเครื่องจักสานพื้นบ้านภาคต่างๆ เครื่องจักสานพื้นบ้านของภาคใต้ก็เช่นเดียวกัน ลักษณะภูมิศาสตร์ของภาคใต้ที่แตกต่างไปจากภาคอื่นๆ ส่งผลถึงการประกอบอาชีพและการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ประเภทเครื่องจักสานด้วย

ภาคใต้เป็นแหล่งที่มีวัตถุดิบที่นำมาใช้ใน การทำเครื่องจักสานได้หลายชนิด เช่น ไม้ไผ่ หวาย กระจุค และ ย่านลิเภา บริเวณชายฝั่งตะวันออกของภาคใต้ตั้งแต่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ลงไปเป็นแหล่งสำคัญของการผลิตเครื่องจักสานของภาคใต้ มีเครื่องจักสานหลายอย่างที่มีเอกลักษณ์เฉพาะคนที่ต่างไปจากเครื่องจักสานอื่นๆ เช่นเครื่องจักสานย่านลิเภาที่ทำกันมากในบริเวณจังหวัดนครศรีธรรมราช เครื่องจักสานกระจุคทำกันมากในหลายท้องถิ่นในเขตจังหวัดพัทลุง สงขลา และปัตตานี นอกจากนี้ก็มีเครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ทำกันทั่วไปแทบทุกจังหวัด

เครื่องจักสานพื้นบ้านของภาคใต้โดยเฉพาะบริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะถิ่นที่น่าสนใจมีหลายชนิดแต่มีเครื่องจักสานชนิดหนึ่งสร้างตามความต้องการในการใช้

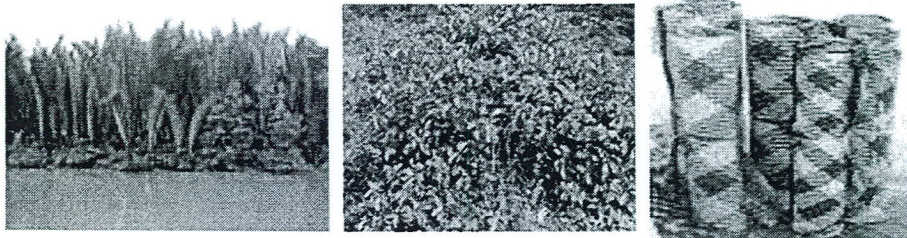
สอยตามสังคมเกษตรกรรมของชาวใต้ ที่มีความสวยงาม มีลวดลายที่ประณีตและเอื้ออำนวยต่อประโยชน์ใช้สอยเป็นอย่างดีทั้งยังสัมพันธ์กับความเชื่อของชาวใต้ที่น่าสนใจยิ่ง คือ กระดัง ซึ่งชาวใต้เรียกว่า "ดั่ง"

เครื่องจักสานภาคใต้มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากเครื่องจักสานภาคอื่น นับตั้งแต่การนำวัสดุพื้นบ้านมาจักสาน เช่น บริเวณที่ภูมิประเทศเป็นเนินเขา มีป่าละเมาะก็ใช้ย่านลิเภามาสานเป็นภาชนะเครื่องใช้ที่สวยงาม

หรือแถบริมทะเลซึ่งเป็นแหล่งต้นจากจำนวนมาก ผู้คนก็นำใบจากมาใช้ประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ เช่น นำมามุงหลังคาบ้านหรือทำฝาบ้าน เครื่องจักสานพื้นบ้านภาคใต้มีลักษณะเฉพาะและมีความประณีตงดงาม พร้อมทั้งการออกแบบที่น่าสนใจ เช่น กระดัง ที่นิยมใช้กันมี 2 อย่าง คือ กระดังฝัดข้าวและกระดังมอญ กระดังทั้งสองชนิดนี้ สานด้วยไม้ไผ่และหวาย มีลักษณะเฉพาะของภาคใต้ที่ต่างไปจากกระดังที่ใช้ในภาคอื่น ๆ คือจะมีลักษณะกลมรีคล้ายรูปหัวใจ ส่วนป้านจะกลมมน ส่วนแหลมจะรีแหลมเล็กน้อย เพื่อความสะดวกในการร่อนฝัดและเทข้าว

ลักษณะเฉพาะของวัสดุท้องถิ่นก็ทำให้เครื่องจักสานภาคใต้มีเอกลักษณ์เฉพาะ เช่น ไม้ไผ่ กระจุค ย่านลิเภา ใบลำเจียกหรือปาทัน

จังหวัดนครศรีธรรมราช ทำเป็นภาชนะเครื่องใช้หลายอย่าง เช่น กระเชอ กุบหมาก พาน กล่องใส่ของ

เครื่องจักสานย่านลิเภา เป็นเครื่องจักสานพื้นบ้านโบราณของภาคใต้ชนิดหนึ่ง ที่ทำมากในลักษณะเฉพาะของวัสดุท้องถิ่นก็ทำให้เครื่องจักสานภาคใต้มีเอกลักษณ์เฉพาะ เช่น ไม้ไผ่

การทำเครื่องจักสานพื้นบ้านในแต่ละภาคของไทย มีปัจจัยหลายอย่างเป็นองค์ประกอบกำหนดรูปแบบของเครื่องจักสาน โดยเฉพาะสภาพทางภูมิศาสตร์ และวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญ ในการสร้างเครื่องจักสานพื้นบ้านภาคต่างๆ เครื่องจักสานพื้นบ้านของภาคใต้ก็เช่นเดียวกัน ลักษณะภูมิศาสตร์ของภาคใต้ ที่แตกต่างไปจากภาคอื่นๆ ส่งผลถึงการประกอบอาชีพ และการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ ประเภทเครื่องจักสานด้วย ภาคใต้เป็นแหล่งที่มีวัตถุดิบที่นำมาใช้ในการทำเครื่องจักสานได้หลายชนิด เช่น ไม้ไผ่ หวาย กระจุค และย่านลิเภา บริเวณชายฝั่งตะวันออกของภาคใต้ ตั้งแต่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ลงไป เป็นแหล่งสำคัญของการผลิตเครื่องจักสานของภาคใต้ มีเครื่องจักสานหลายอย่าง ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน ที่ต่างไปจากเครื่องจักสานอื่นๆ เช่น

เครื่องจักสานย่านลิเภา ที่ทำกันมาก ในบริเวณจังหวัดนครศรีธรรมราช เครื่องจักสานกระจูดทำกันมาก ในหลายท้องถิ่น ในเขตจังหวัดพัทลุง สงขลา และปัตตานี นอกจากนี้ก็มีเครื่องจักสานไม้ไผ่ ที่ทำกันทั่วไปแทบทุกจังหวัด

เครื่องจักสานพื้นบ้านของภาคใต้ โดยเฉพาะบริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะถิ่น ที่น่าสนใจมีหลายชนิด แต่มีเครื่องจักสานชนิดหนึ่ง ที่สร้างตามความต้องการในการใช้สอย ตามสังคมเกษตรกรรมของชาวใต้ ที่มีความสวยงาม มีลวดลายที่ประณีต และเอื้ออำนวยต่อประโยชน์ใช้สอยเป็นอย่างดี ทั้งยังสัมพันธ์กับความเชื่อถือของชาวใต้อย่างน่าสนใจยิ่ง คือ กระดัง ซึ่งชาวใต้เรียกว่า "ดั่ง"

กระดัง หรือ ดั่ง ที่นิยมใช้กันอยู่ในภาคใต้ มี ๒ อย่าง คือ กระดังฝัดข้าว และกระดังมอน กระดังทั้งสองชนิดนี้ สานด้วยไม้ไผ่และหวาย สำหรับใช้งานเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำไร่ ทำนา กระดังปักยได้ทั้งสองชนิด เป็นกระดังที่มีลักษณะเฉพาะ ที่ต่างไปจากกระดังภาคอื่นอย่างเห็นได้ชัด ทั้งด้านรูปแบบ และลวดลาย

ด้านรูปแบบของกระดังฝัดภาคใต้ ต่างไปจากกระดังทั่วๆ ไป คือ จะมีรูปกลมรีคล้ายรูปหัวใจ ส่วนป้านจะกลมมน ส่วนแหลมจะรีเล็กน้อย และการทำกระดังให้มีลักษณะรี แทนที่จะกลม ก็เพื่อความสะดวกในการร่อน ฝัด และเทข้าวออก แสดงให้เห็นการสร้างรูปแบบ ที่สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยอย่างแยบยล

กระดังฝัดข้าวของภาคใต้มี 2 ชนิด คือ

กระดังลายขอ

กระดังบองหยอง

กระดังลายขอ เป็นกระดังฝัดข้าว ที่มีรูปแบบ และลายสาน ที่ถือว่า เป็นเครื่องจักสานชั้นเยี่ยม ที่ออกแบบรูปร่าง และลวดลายประณีต ประสานกับการใช้สอยได้เป็นอย่างดี และมีคุณค่าทางความงามด้วย กระดังลายขอนิยมสานด้วยดอกไม้ไผ่สีสุก เพราะเป็นไม้ไผ่ที่มีเนื้อแข็งและเหนียว กระดังลายขอมีลักษณะพิเศษอยู่ที่ดอก ซึ่งจะปล่อยข้อปล้องไม้ไผ่ด้านที่เป็นผิวไว้ โดยไม่ได้ตัดดอกดอกด้านนี้ จึงมีลักษณะเป็นขอยู่ตามปล้อง ซึ่งเป็นที่มาของการเรียกว่า "กระดังลายขอ" ดอกที่จะเว้นข้อไว้เป็นขอนี้ เส้นหนึ่งจะมีข้อเหลือไว้เพียงข้อเดียว เวลาสานผู้สานจะต้องสานวางจังหวะของดอกพิเศษ ที่มีข้อเหลือไว้แต่ละเส้น ให้อยู่กึ่งกลางของกระดัง และเรียงสลับฟันปลา การเหลือข้อไว้บนดอก เพื่อให้เกิดเป็นลายขอบนกึ่งกลางกระดังนี้ มิได้ทำขึ้น เพื่อความสวยงามแต่อย่างเดียว หากแต่ต้องการให้เกิดประโยชน์ในการฝัดข้าวได้ดีด้วย กระดังลายขอนี้จะใช้ฝัดข้าวเปลือก ที่ผ่านการซอมด้วยมือ หรือสีด้วยเครื่องสีข้าวพื้นบ้านมาแล้ว แต่ยังมีเปลือกข้าวที่เรียกว่า จี๊ลิบและกาก ปะปนอยู่จะต้องนำมาฝัดด้วยกระดังลายขอ ลายขอที่เกิดจากการเว้นข้อไว้บนผิวไม้ไผ่ตามธรรมชาตินี้ จะช่วย

ให้กากข้าวขี้สับ และสิ่งที่ไม่ต้องการสะดักกับขอของดอกที่พื้นกระดัง ลอยตัวขึ้นบนผิวกระดัง และจะรวมกันอยู่ตามร่อง ระหว่างขอตงกลางกระดัง จึงผัดหรือเก็บออกได้ง่าย นอกเหนือไปจากรูปแบบ และโครงสร้างของกระดังลายขอ ที่มีลักษณะเฉพาะ ที่สนองความต้องการ ในการใช้สอยได้ดีแล้ว ขั้นตอน และแบบอย่างของลวดลาย ในการสานกระดังชนิดนี้ ยังมีแบบอย่าง ที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น ที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ตั้งแต่หลักการสาน ที่คิดเป็นสูตรด้วยคำ ที่คล้องจองไว้ว่า "ยกสองข่มห้า เรียกว่า ลายบัวเอย" ที่เรียกว่า "ลายบัว" คงเป็นเพราะว่า การสานกระดังชนิดนี้ สานยากนั่นเอง ผู้สานจะต้องเป็นช่างฝีมือดี เมื่อสานเสร็จแล้ว แนวทางของเส้นดอก จะต้องเป็นแนวมีระเบียบ และลายของปล้องข้อ จะเรียงกันได้จังหวะคงตามด้านหน้ากระดัง ส่วนด้านหลังจะเป็นแนวร่องดอก ซึ่งเรียกว่า "ดี" กระดังลายขอนี้ ส่วนมากจะมีขนาดเล็ก และนิยมเรียก แนวดีแทนขนาด เช่น กระดังขนาด ๗ ดี หรือ ๕ ดี เป็นต้น กระดังที่นิยมใช้กัน เป็นกระดังที่มีลายขอถี่หรือละเอียดมากกว่ากระดังที่มีลายขอห่างๆกัน กระดังผัดข้าวอีกอย่างหนึ่งที่ถือว่าเป็นกระดังที่มีลักษณะเฉพาะของภาคใต้ คือ "กระดังลายบองหยอง" กระดังชนิดนี้สานง่ายกว่ากระดังลายขอ การสานกระดังลายบองหยองใช้ดอกไม้ไผ่เช่นเดียวกับกระดังลายขอ แต่ใช้ดอกเส้นใหญ่กว่า และไม่มีข้อปล้อง เป็นดอกเรียบๆ ธรรมดา ผิวหน้ากระดังจึงเป็นลายเรียบๆ กระดังชนิดนี้ใช้ผัดข้าว และเมล็ดพืชพันธุ์ต่างๆ เช่นเดียวกัน

นอกจากกระดังทั้งสองชนิดดังกล่าวแล้ว ยังมีกระดังอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า "กระดังมอน" คำว่า "มอน" เป็นภาษาปักษ์ใต้ หมายถึง กระดังกลม ขนาดใหญ่กว่ากระดังผัดข้าวเท่าหนึ่ง ใช้ตากพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ เพราะเป็นกระดังขนาดใหญ่ มีเนื้อที่มากกว่ากระดังทั่วๆ ไป ลักษณะของกระดังชนิดต่างๆ ดังกล่าวแล้ว จะเห็นว่า กระดังของภาคใต้ เป็นเครื่องจักสาน ที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นโดดเด่นชนิดหนึ่ง นอกจากนี้ กระดังของภาคใต้ เกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อของชาวใต้ ที่ยึดถือสืบทอดกันมาแต่โบราณด้วย เช่น ห้ามนำกระดังขึ้นไปบนยุงข้าว เพราะจะทำให้ขวัญข้าว หรือแม่โพสพ หรือเทพธิดาแห่งข้าว ไม่พอใจ แล้วหนีไป ไม่คุ้มครองเป็นมิ่งขวัญ ทำให้การทำนาไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร ความเชื่อนี้แม้จะหาเหตุผลไม่ได้ว่า ทำไมแม่โพสพจึงไม่ชอบกระดัง แต่ก็มีความเชื่อ ที่เชื่อถือสืบทอดกันมาแต่โบราณ ความเชื่อที่เกี่ยวกับกระดังอีกอย่างหนึ่งคือ จะต้องเก็บรักษากระดังไว้ให้ดี ถือว่ากระดังเป็นของสำคัญต้องเก็บไว้ในที่สูง เช่น ตามชายคา หรือเหนือเตาไฟในครัว เพื่อให้ควันไฟช่วยรักษาเนื้อไม้ ไม่ให้มอดหรือแมลงกัดกิน และช่วยให้เส้นตอกแน่น มีสีดำอมแดง ดูสวยงามอยู่เสมอ การที่ชาวบ้านเก็บรักษากระดังไว้ในที่สูง ไม่ให้เด็กนำไปเล่นนั้น อาจจะมาจากความเชื่อที่ว่า แม่โพสพ เป็นผู้มีพระคุณ ให้ข้าวเลี้ยงชีวิตมนุษย์ จึงควรเก็บรักษากระดังผัดข้าวไว้ให้ดี การเก็บรักษากระดังนี้ นอกจากจะใช้ควันไฟจากการหุงหาอาหารช่วยเคลือบผิวแล้ว บางครั้งจะทำด้วยน้ำมันยางทาขี้ชัน ผสมรำข้าวซึ่งจะช่วยให้ใช้ได้นาน

ถ้าพิจารณาจากความเชื่อนี้แล้ว จะเห็นว่า เป็นอุบายของคนโบราณ ที่จะรักษากระดังไว้ให้คงทน ใช้งานได้นาน เพราะกระดังสานยาก จะต้องใช้ความละเอียดประณีตมาก การสานกระดังลายขอ และกระดังชนิดอื่นๆ ของภาคใต้ ยังมีสานกันอยู่บริเวณพื้นที่ราบที่มีการทำไร่ ทำนา ได้แก่ บริเวณจังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะจังหวัดนครศรีธรรมราช ยังมีช่างสานกระดังลายขอฝีมือดีอยู่บ้าง แต่ไม่มากนัก เพราะการสานกระดังลายขอ ต้องใช้ความพยายาม และต้องมีความละเอียดประณีต ใช้เวลามากอย่างไ้ก็ตาม กระดังลายขอ กระดังลายบองหยอง และกระดังมอน ของภาคใต้ เป็นเครื่องจักสานที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นชัดเจนอย่างหนึ่งของภาคใต้

นอกเหนือไปจากสภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพการดำรงชีวิต ความเชื่อ ขนบประเพณี และศาสนา ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการสร้างเครื่องจักสานแล้ว วัตถุดิบท้องถิ่นยังเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ช่วยให้เครื่องจักสานมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ที่ต่างไปจากภาคอื่นๆ ด้วย วัตถุดิบพื้นบ้านที่ใช้ทำเครื่องจักสานภาคใต้มีหลายชนิด เช่น ไม้ไผ่ หวาย ย่านลิเภา กระจุต ใบลำเจียก เเดย ใบตาล และคล้า เป็นต้น

เครื่องจักสานพื้นบ้านภาคใต้ยังมีอีกหลาย ชนิด หากแบ่งออกตามวัตถุดิบที่นำมาใช้สาน จะแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

เครื่องจักสานที่ทำด้วยหวาย และไม้ไผ่

มีหลายชนิด ตั้งแต่เครื่องมือคักและจับสัตว์น้ำไปจนถึงเครื่องใช้ในครัวเรือน ได้แก่ กระเชอ จง โคล่ ไตรระ สี่หล้า (หรือสี่ละ) เครื่องสี่ข้าว เซงเลง ข้อง โพง นาง ไช นั้งได้ นอนได้ และข้องคักปลาไหล เป็นต้น

เครื่องจักสานที่ทำจากกระจุต ใบลำเจียก หรือปาหนัน เเดย ใบตาล ซึ่งนำมาทำเครื่องจักสานประเภทภาชนะและเสื่อ มีทำกันในหลายท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังมีเครื่องจักสานบางชนิด ที่ทำด้วยวัตถุดิบ ที่มีอยู่เฉพาะบางท้องถิ่นเท่านั้น ได้แก่ เครื่องจักสานที่ทำจากต้นคล้า ใบจาก กาบหลาว โอน ย่านลิเภา เป็นต้น

เครื่องจักสานชนิดต่างๆ ของภาคใต้ดังกล่าวแล้ว จะเห็นว่า บางชนิดเป็นเครื่องจักสาน ที่มีประโยชน์ในการใช้สอย เช่นเดียวกับเครื่องจักสานภาคอื่น แต่มีรูปแบบ ลวดลาย และใช้วัตถุดิบที่แตกต่างไปจากเครื่องจักสานภาคอื่นๆ มีลักษณะเฉพาะถิ่น ที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

เครื่องจักสานย่านลิเภา จัดว่าเป็นงานฝีมือชั้นเยี่ยมของชาวภาคใต้ โดยเฉพาะที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ถือเป็นแหล่งที่มีชื่อเสียง ในงานหัตถกรรมชนิดนี้มากที่สุด มีกำเนิดจากการจักสานย่านลิเภา เป็นข้าวของเครื่องใช้พื้นบ้าน ที่มีเอกลักษณ์สืบทอดจากบรรพบุรุษหลายร้อยปี จนกระทั่งเป็นที่รู้จักของคนเมืองหลวง เมื่อเจ้านายจากหัวเมืองใต้ นำขึ้นมาถวายในราชสำนัก และเผยแพร่ใน

หม่อมเจ้านาย มาตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จนในปี พ.ศ.2513 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริ ให้สอนการสานย่านลิเภาในโครงการศิลปาชีพ มีการพัฒนารูปแบบได้อย่างสวยงามประณีต เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางทั้งระดับท้องถิ่น ภูมิภาค และทั่วประเทศ ด้วยคุณสมบัติเฉพาะตัวของย่านลิเภา ที่มองๆ ดูก็คล้ายๆ กับเถาวัลย์นั้น จะมีความเหนียว ทนทานอายุใช้งานมากเป็นร้อยๆ ปี คงทนมากกว่าผักตบชวา หรือหวาย แต่กว่าที่เราจะได้ลิเภาจากป่ามา เส้นนั้นจะต้องอาศัยทั้งความชำนาญ และประสบการณ์ในการมองหา แยกให้ออกว่าต้นไหน คือ หญ้า หรือต้นไหน คือ ลิเภา ย สถานที่ที่พบย่านลิเภาได้ง่ายมีมากทางภาคใต้ คือจังหวัดนครศรีฯ สตูล สงขลา ยะลา ปัตตานี นราธิวาส เป็นต้น

ย่านลิเภาเป็นพืชล้มลุกในตระกูลเฟิร์น แบ่งได้เป็น 3 ชนิด

- 1) ย่านลิเภาเขา คล้ายกับต้นหวาย ลำต้นใหญ่ มักใช้มัดสิ่งของ
- 2) ย่านลิเภาหยอง ใบหยิก ลำต้นเล็ก ไม่นิยมนำมาแปรรูป
- 3) ย่านลิเภาที่ขึ้นอยู่ตามป่าละเมาะหรือชายป่า ลำต้นเรียวยาว เปลือกเหนียวมี 2 แบบ คือ ลำต้นสีดำและลำต้นสีน้ำตาล โดยทั่วไปลำต้นสีน้ำตาลจะมีความยาวและลำต้นที่โตกว่า และจะมีคุณสมบัติที่เหนียวกว่า

วัสดุ ที่ใช้ในการทำเครื่องจักรสานย่านลิเภา

ลิเภา มี 2 ชนิด คือ สีน้ำตาลและสีดำ สีน้ำตาลมี 2 โทน คือน้ำตาลอมแดง และน้ำตาลอมเหลือง
 ลาน มีสีขาวใช้ประกอบในการทำลวดลาย
 หวาย ใช้ประกอบเป็นหูหิ้วหรือขอบโครง
 ไม้ไผ่ ใช้ทำซี่กระเป่า ซึ่งจะใช้เป็นเส้นยึดให้เกิดลวดลาย
 ไม้เนื้ออ่อน ใช้ขึ้นรูปทรงกระเป่าหรือผลิตภัณฑ์

อุปกรณ์ ที่ใช้ในการทำเครื่องจักรสานย่านลิเภา

มีด ใช้ในการขูดเส้นลิเภาเพื่อให้ได้ตามความต้องการ
 เหล็กแหลมหรือเข็ม ใช้เจาะรูที่โครงกระเป่าเพื่อเสียบไม้ไผ่ และช่วยในการจัดลาย
 แผ่นโลหะเจาะรู ใช้ในการขูดเกลาให้ย่านลิเภาและไม้ไผ่ที่ใช้ในการทำผลิตภัณฑ์ มีขนาดเท่ากัน
 ปลายก้นัว ทำด้วยผ้าหนาๆ ใช้สวมนิ้วเวลาขูดย่านลิเภา
 กาวลาเท็กซ์ ใช้ทาเส้นลิเภาให้ยึดติดกับ โครงแบบที่จะทำ หรือใช้ยึดส่วนประกอบของกระเป่า

ขั้นตอนและวิธีการทำหัตถกรรมย่านลิเภา

ขั้นทำโครง โครงแบบเสียบซี่ ใช้กับไม้ไผ่ที่นำมาเสียบให้ขนานกัน

ขั้นเตรียมย่านลิเภา

1. การปอก เพื่อเอาเปลือกมาทำย่านลิเภา
2. การชักเสียด เพื่อให้ได้ขนาดย่านลิเภาที่เท่ากัน
3. การชุบ เพื่อให้ย่านลิเภามีความมันและเหนียว
4. การสาน นำไปขัดกับโครงเพื่อขึ้นลาย

ผลิตภัณฑ์ ที่เกิดจากย่านลิเภา มี 2 แบบ

1. แบบทียบ ใช้เพียงย่านลิเภาและหวาย
2. แบบโปร่ง ใช้วิธีการเคียวกับการทอผ้า

วิธีการดูแลผลิตภัณฑ์ย่านลิเภา

1. อย่าให้ถูกแสงแดดจัดๆเป็นเวลานาน
2. ถ้าผลิตภัณฑ์ชำรุดให้ตัดกาว แล้วทาแอลกอฮอล์ทับ
3. ถ้ามีฝุ่นจับให้นำผ้าชุบน้ำหมาดๆแล้วเช็ดเบาๆ
4. อย่ากระแทกผลิตภัณฑ์แรง

ขั้นตอนการทำกระเป๋าจากย่านลิเภา

1. เริ่มจากการเลือกวัสดุ เลือกย่านลิเภาใหญ่ เป็นย่านลิเภาที่แก่ มีความสด มีความสมบูรณ์ตลอดเส้น และมีความยาวไม่น้อยกว่าหนึ่งเมตร การที่ต้องเลือกย่านลิเภาที่สดก็เพื่อให้สะดวกแก่การลอกเปลือกออกมาใช้งาน เพราะหากทิ้งให้แห้งจะลอกเปลือกออกยาก ไม่สะดวกแก่การทำให้เป็นเส้นสำหรับสาน ไม้รังโร เป็นพืชตระกูลปาล์ม มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Rhapis humilllis* ชื่อสามัญว่า Lady palm ลำต้นกลมเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 นิ้ว เปลือกเป็นแผ่นไยบาง ๆ สีน้ำตาล ลำต้นสูงประมาณ 3 เมตร ใบสีเขียวเป็นมัน ก้านใบหนึ่ง ๆ จะมีใบแผ่นเป็นแฉกประมาณ 10 แฉก ก้านใบยาวระหวง ดูงามตา ชอบขึ้นในที่ร่มซึ่งมีแสงแดดรำไร ในจังหวัดนครศรีธรรมราช มีมากในเขตเชิงเขา ลำต้นมีคุณสมบัติพิเศษตรงที่มีความเหนียว ยืดหยุ่นหรืออ่อนตัวได้ดี สามารถดัดให้โค้งงอได้ง่าย และมีความทนทาน ใช้งานได้นานนับสิบ ๆ ปี

ไม้ไผ่ เป็นพืชตระกูลหญ้าที่ใหญ่ที่สุด ที่นิยมใช้ทำโครงผลิตภัณฑ์ลิเภา คือไม้ไผ่สด ไม้ไผ่ชนิดนี้มีขนาดค่อนข้างใหญ่ เส้นผ่านศูนย์กลางลำต้นประมาณ 3 – 4 นิ้ว ต้นสูงประมาณ 5 -10 เมตร ลำต้นกลมเกลี้ยง ผิวสีเขียว ถ้าแก่จัดมีสีเหลืองปน ปล้องหนึ่ง ๆ ยาว 12 – 16 นิ้ว แตกกิ่งก้านสาขา

ออกเป็นพุ่มหรือกอใหญ่และทึบมาก มีมากในภาคใต้ นิยมใช้ทำเครื่องจักสาน โดยเฉพาะเครื่องมือจับปลาและใช้ในการก่อสร้างอาคารชั่วคราว

ไม้หวาย เป็นพืชตระกูลปาล์ม มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Calamus sp ชื่อสามัญว่า Rattan palm เป็นพันธุ์ไม้เลื้อย ลำเถาชอบพันเกาะต้นไม้ใหญ่มีความเหนียว ใบเป็นรูปขนนกเล็ก ๆ ใบย่อนั้นเรียวยาว มีสีเขียวสด ก้านใบหนึ่ง ๆ มีใบย่อยราว 60 – 80 คู่ เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญชนิดหนึ่งของประเทศในเขตร้อน โดยเฉพาะประเทศไทย นิยมใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น เฟอร์นิเจอร์ วัสดุก่อสร้าง และเครื่องจักสาน ไม้หวายที่นิยมนำมาใช้ทำโครงผลิตภัณฑ์จักสานคือ หวายหอม

2. เตรียมวัสดุ นำเส้นย่านลิเภาใหญ่ ไปลอกหรือปอกเปลือกออก นำเปลือกที่ลอกได้ไปแขวนตากลมในที่ร่มให้แห้ง แล้วนำไปจิกเป็นเส้นตามขนาดที่จะใช้งาน นำไปชุบด้วยมิดให้แต่ละเส้นบางเท่า ๆ กันแต่เนื่องจากชุบด้วยมิดนั้นอาจมีความบางไม่เท่าหรือเป็นมาตรฐานเดียวกัน ดังนั้นจึงต้องนำเส้นลิเภาดังกล่าวไปรูดกับฝ่ากระป๋องกลมหรือแป้นสังกะสี แล้วชักรูดไปมาจนกระทั่งได้เส้นบางตามต้องการ วิธีนี้เรียกว่า "การชักเรียบ" ชักเรียบ เป็นวิธีเหลาดอกที่จะใช้ในการจักสานด้วยเครื่องมือชักเส้นจักดอก ที่เรียกว่าแป้น แป้น ทำจากแผ่นโลหะเช่นกระป๋องนม สังกะสีชนิดหนา เป็นต้น นำมาเจาะรูให้ได้ขนาดต่าง ๆ ตามที่ต้องการ โดยให้ด้านหนึ่งของแป้นมีคมอันเกิดจากการดองเจาะโลหะให้เป็นรูการเจาะจะทำได้หลาย ๆ ขนาด ใหญ่เล็กเรียงกันตามลำดับ ในการชักเรียบ จะต้องเหลาดอกด้วยมิดดอกหรือพริ้วให้ได้ขนาดใกล้เคียงกับที่ต้องการเสียก่อน โดยเหลาอย่างหยาบ ๆ จากนั้นนำดอกมาชักผ่านรูแป้น

เรียกว่า "ชักเรียบ" วิธีการต้องเลือกชักเส้นจักดอกผ่านรูขนาดโตพอดีกับรูแป้นก่อน โดยชักผ่านตลอดเส้น ขณะชักเส้นจักดอก คมของแป้นจะเหลาดอกส่วนที่โตเกินรูแป้นออก ครั้นชักดอกผ่านรูขนาดโตแล้วก็ชักลอดผ่านรูแป้นขนาดเล็กลงตามลำดับ จนกระทั่งได้เส้นจักดอกโตตามขนาดที่ต้องการ การเหลาเส้นจักดอกโดยวิธีชักเรียบ จะทำให้ดอกมีขนาดเท่ากันตลอดทั้งเส้น ผิวดอกจะเรียบลื่นสวยงาม และสามารถทำได้รวดเร็วด้วย การชักเรียบนิยมใช้ทำเส้นจักดอกขนาดเล็กที่เหลาด้วยมิดพริ้วได้ลำบาก วัสดุที่ใช้เหลาแบบชักเรียบจึงต้องอ่อนตัวและเหนียวทน เช่น หวาย คลุ้มและย่านลิเภา มีเช่นนั้นจะขาดได้ง่าย การจะให้ผลิตภัณฑ์จักสานประณีตสวยงามมากเพียงใด จึงต้องพิถีพิถันตั้งแต่ขั้นเตรียมวัสดุ (หรือขั้นการชักเรียบ) มากเพียงนั้น

3. การสาน มีสองแบบ

แบบที่หนึ่ง คือผลิตภัณฑ์ที่มีไม้เป็นโครง ได้แก่ กระเชอ กระเป๋า กล่อง กุบหมาก และ พาน ผลิตภัณฑ์ที่มีไม้เป็นโครง ในการสานจะต้องใช้ไม้เป็นเครื่องกำหนดรูปทรง ตัวบ้านนิยมทำด้วยไม้เนื้ออ่อน มีรูปทรงแตกต่างกัน เช่น ทรงกลม ทรงรูปไข่ ทรงสี่เหลี่ยม ทรงหกเหลี่ยม และทรงหลังเต่า หากช่างต้องการสานให้มีรูปทรงอย่างใด ก็ใช้ไม้รูปทรงนั้นมาเป็นแบบแล้วสานขึ้นรูปตามแบบ

แบบที่สอง คือ ผลิตภัณฑ์ที่มีวัสดุอื่นที่ไม่ใช่ไม้เป็นโครง ได้แก่ ปากกาลูกกลิ้ง และกำไล ผลิตภัณฑ์ที่ไม่ใช่ไม้เป็นโครง เมื่อจะสานก็ขึ้นรูปไปตามทรวดทรงของผลิตภัณฑ์นั้น ด้วยการดอกลีเกลาแล้วพันและขัดไปรอบโครงหรือแกน ถ้าเป็นกำไลก็อาจใช้หยาบขดเป็นวงกลมเป็นแกนแทนพลาสติกก็ได้ ที่ต้องระวังคือ ต้องพันให้เรียบร้อยและแน่นก่อนจะนำไปขัดกระดาษทราย และลงน้ำมันชักเงาในขั้นต่อไป

รูปแบบการสานนั้นนิยมทำกันสองแบบ

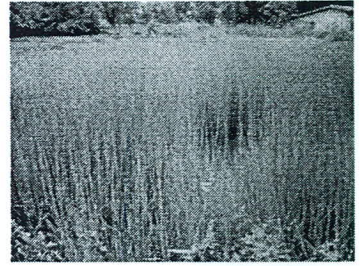
แบบโปร่ง (หรือแบบขดขึ้นรูป) เริ่มสานจากก้นของภาชนะหรือเครื่องใช้ชิ้นนั้น โดยใช้หยาบขดขึ้นรูปเป็นวงกลมแบบก้นหอย เวียนขึ้นไปตามเบ้าที่ใช้เป็นแบบแล้วนำย่านลิเภามาสานจัดเป็นแบบ "ลายเป่า" มีลักษณะของงานจักสานวิธีนี้จะเป็นลวดลายแบบโปร่งหรือเป็นตา ๆ แบบขดขกลาย จะแยกส่วนของเครื่องใช้ออกจากส่วนที่สานได้แก่ ก้น ตัว ฝา ขอบ และหูหิ้ว แล้วค่อยนำมาประกอบเป็นรูปทรงทีหลัง การสานจะใช้ไม้รังโรหรือไม้ไผ่เป็นโครง แล้วกรองเป็นผืนด้วยเส้นด้าย หรือไม้ไผ่เล็ก ๆ จากนั้นจึงใช้ย่านลิเภามาสานจัดเป็นลายต่าง ๆ เช่น ลายดอกสี่เหลี่ยม ลายสอง ลายตาสับปะรด ลายลูกแก้ว สีของลวดลายส่วนใหญ่มีสี่สี คือ สีเนื้อ สีน้ำตาลอ่อน สีน้ำตาลแก่ และสีดำ ลักษณะงานจักสานวิธีนี้จะเป็นรูปทึบ

4. เคลือบชักเงา เมื่อสานและขึ้นรูปผลิตภัณฑ์ได้ตามต้องการแล้วจะต้องขัดผิวด้วยกระดาษทราย และเก็บหรือแต่งส่วนที่ไม่ค่อยเรียบร้อยออกเสียก่อน จากนั้นจึงลงน้ำมันเคลือบผิวหรือชักเงา ให้เกิดความสวยงามและคงทน สมัยโบราณนิยมนำมันยางใส่ป้องกันมอดและแมลงบางชนิดกัดกิน ปัจจุบันนิยมใช้แล็กเกอร์ใสหรือแล็กเกอร์ด้าน

5. ประดับตกแต่ง โดยการประดิษฐ์กรอบหรือขอบถมเงินและถมทองหุ้ม แลดูสวยงามและมีคุณค่าเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะกระเป๋าทึบของสุภาพสตรี นิยมนำถมทองมาหุ้มหูหิ้ว และสายผูกกระเป๋านอกจากนั้นภายในกระเป๋าก็นิยมบุด้วยกำมะหยี่สีแดงเอาไว้ รวมทั้งอาจติดกระดุมเงินแผ่นเล็ก ๆ ไว้ที่ฝากระเป๋าด้านในอีกด้วยก็ได้ ซึ่งนับเป็นพัฒนาการอีกระดับหนึ่งของขั้นประดับตกแต่งผลิตภัณฑ์ย่านลิเภา

การผลิตเครื่องจักสานกระจุควิถีความสามารถ และภูมิปัญญาของชาวบ้านมาบเหลาพะโชนในการนำวัสดุ ธรรมชาติมาสร้างสรรค์เป็นเครื่องใช้แบบต่างๆ โดยเริ่มจากการสานเป็นเลื่อกระจุควิถีกระสอบใส่น้ำตาล และปรับประยุกต์เรื่องมา เป็นผลิตภัณฑ์ที่สวยงาม ใช้ประโยชน์หลากหลายมากยิ่งขึ้น ซึ่งความรู้เหล่านี้ได้รับ การสืบสานมายาวนาน ขึ้นตอนการทำเครื่องจักสาน

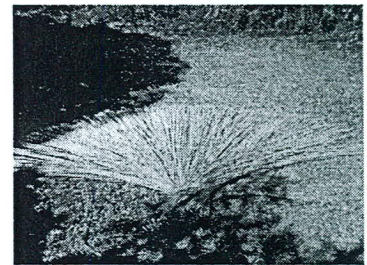
ขั้นตอนที่ 1 ตัดต้นกระจุตัดต้นกระจุตจากบึง
 สำนักใหญ่ โดยเลือกต้นที่มีลักษณะสมบูรณ์ มีความสูงอย่าง
 น้อย 1 เมตร ซึ่งต้นกระจุตจะขึ้นตลอดปี ทำให้มีวัสดุสำหรับ
 การผลิตเครื่องจักสานได้อย่างต่อเนื่อง

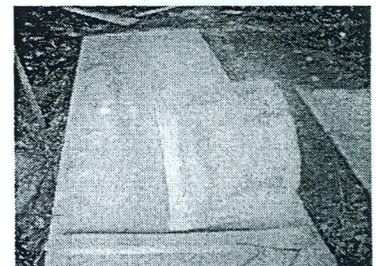
ขั้นตอนที่ 2 เตรียมดินนวลสำหรับคลุกกระจุต
 ซึ่งเป็นดินที่มีอยู่ในพื้นที่ บริเวณภูเขา โดยผสมกับน้ำ
 สะอาดให้ดินกับน้ำเข้ากันดินนวลมีคุณสมบัติทำให้เส้น
 กระจุตมีความนิ่ม และเหนียวมากขึ้น

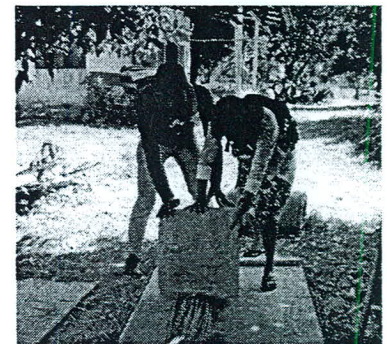
ขั้นตอนที่ 3 ตัดต้นกระจุตที่ตัดตามขนาดที่ต้องการ
 แล้ว นำมาตากแดดเป็นเวลา 2 วัน เพื่อให้เส้นกระจุตแห้ง
 ป้องกันเชื้อรา

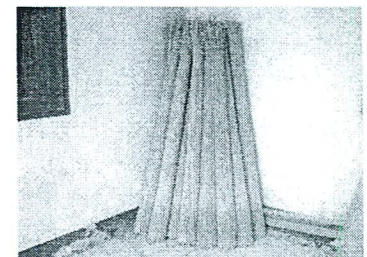
ขั้นตอนที่ 4 เตรียมพื้นที่และอุปกรณ์สำหรับรีด
 เส้นกระจุตให้แบน เพื่อให้เตรียมสำหรับผลิตเป็นเครื่องจัก
 สานต่อไป

ขั้นตอนที่ 5 ทำการรีดเส้นกระจุตให้แบน และ
 นิ่ม เหมาะสำหรับการผลิตเครื่องจักสาน

ขั้นตอนที่ 6 เส้นกระจุตที่ได้นำมามัดรวมเก็บไว้ในที่ร่มและแห้ง

ขั้นตอนที่ 7 กระจูดที่ได้นำมาล้างดินนวลออกจากเส้นกระจูด เพื่อเตรียมนำไปย้อมสี

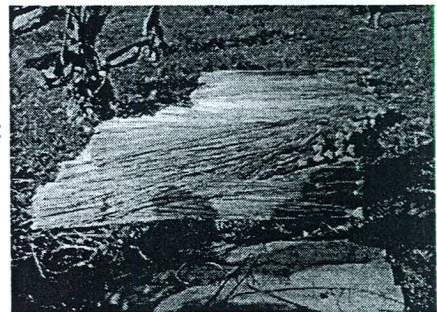

ขั้นตอนที่ 8 อุปกรณ์ในการย้อมสีกระจูด ใช้ หม้อ

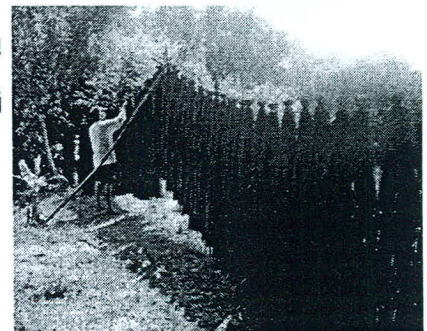
แสดงนเลสแทนหม้อเหล็กเพื่อป้องกันการเกิดสนิม เนื่องจากสนิมจะทำให้สีที่ได้ ไม่ตรงกับความต้องการ

ขั้นตอนที่ 9 เส้นกระจูดที่ล้างดินนวลออกแล้ว ตากแดดให้แห้งอีกครั้ง รอสำหรับย้อมสีต่างๆ โดยสีที่ใช้จะ ใช้สีสำหรับย้อมกระจูด โดยเฉพาะ

ขั้นตอนที่ 10 นำเส้นที่ย้อมเสร็จแล้วตากแดดจนแห้ง พร้อมสำหรับการผลิตเป็นสินค้าประเภทต่างๆ ซึ่งจะมีการคัดเลือกเส้นกระจูดขนาด

ขั้นตอนที่ 11 ชาวบ้านทำการสานกล่องขนาดต่างๆตามที่ได้รับออกแบบไว้แล้ว ซึ่งจะผลิตสินค้าที่มีขนาดใหญ่ก่อน และนำเส้นที่เหลือมาผลิตสินค้าที่มีขนาดเล็ก เป็นการใช่วัตถุดิบอย่างประหยัดและคุ้มค่า ในส่วนของเศษที่ใช้ไม่ได้แล้วนั้น จะนำไปใส่โคนต้นไม้ เป็นปุ๋ยธรรมชาติต่อไป

ขั้นตอนที่ 12 ทำการตรวจสินค้าแต่ละชิ้นอย่างละเอียดก่อนส่งให้ลูกค้าทั้งในเรื่องของขนาด สี รอยตำหนิของสินค้า เพื่อให้สินค้ามีคุณภาพตามมาตรฐานของกลุ่มและตลาดทั้งในและต่างประเทศ

ขั้นตอนที่ 13 ผลิตภัณฑ์ที่ผ่านการตรวจสอบเรียบร้อยแล้ว รอจัดลงบรรจุภัณฑ์เพื่อส่งให้ลูกค้าต่อไป

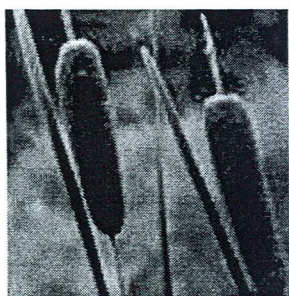

ขั้นตอนที่ 14 เจ้าหน้าที่ของกลุ่ม จัดสินค้าลงกล่อง

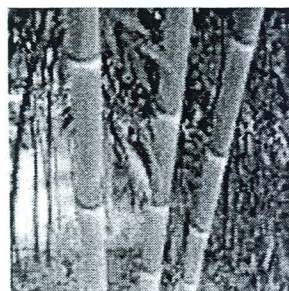
ขั้นตอนที่ 15 จัดเรียงสินค้าขึ้นรถขนส่ง

เครื่องจักสาน เป็นเครื่องใช้ของคนไทยที่มีใช้กันทั่วไปแทบทุกครัวเรือนมาตั้งแต่สมัยโบราณ เครื่องจักสานนั้น นอกจากจะสานเป็นภาชนะต่างๆ แล้วยังสานเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันอีกมากมายหลายชนิด ส่วนใหญ่เครื่องจักสานได้มาจากพืช พืชที่สามารถนำเส้นใยมาจักสานเพื่อใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ อาทิ เครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องประดับ เฟอร์นิเจอร์ เครื่องตกแต่งบ้าน

กกช้าง

Typha angustifolia L.

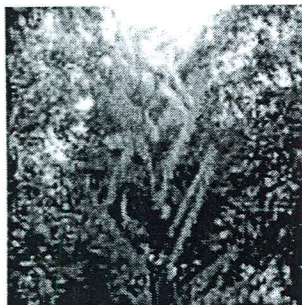
ไผ่สีสุก

Bambusa Blumeana Schult.f.

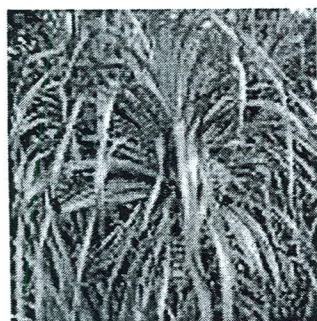
ย่านลิเภา

Lygodium Flexuosum (L.) Sw.

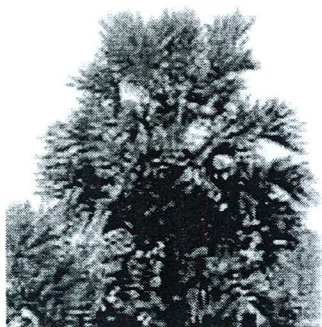

หวาย

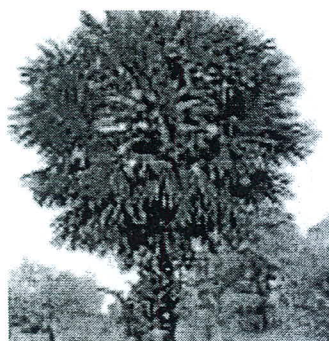
Calamus ceesius Blume

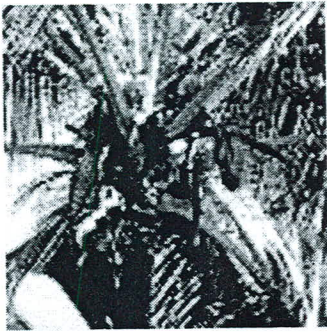
เตยทะเล *Pandanus odoratissimus L.f.*

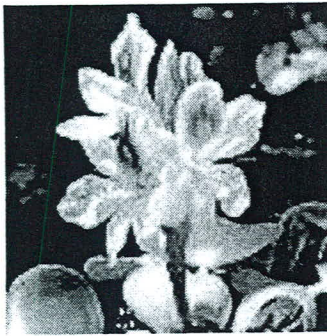
ตาล *Borassus flabellifer L.*

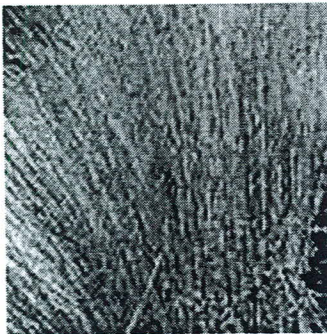
ลาน *Corypha lecomtei Becc.*

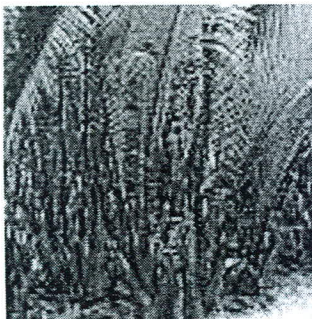
มะพร้าว *Cocos nucifera* L.

ผักตบชวา *Eichhornia crassipes* (C.Mart) Solms

กระจุค *Lepironia articulata* (Retz.) Domin

จาก *Nypa fruticans* Wurmmb.

สรุปผลการศึกษาเครื่องจักสานที่มีการผลิตในปัจจุบัน

ย่านลิเภา คำที่หลายคนคุ้นหู แต่อาจจะไม่เคยรู้มาก่อนว่า ย่านลิเภา นั้น คืออะไรกันแน่ แล้วทำไมย่านลิเภา ถูกนำมาเป็นวัตถุดิบสำคัญของชาวไทย ปลายด้ามขวานตั้งแต่ นครศรีธรรมราช จนถึง นราธิวาส ที่นำมาจักสานข้าวของเครื่องใช้ในชีวิต ตั้งแต่สมัยโบราณ จนมากลายเป็นสินค้าประจำถิ่น และของที่ระลึกระดับประเทศในปัจจุบัน ทำไมเครื่องจักสานขึ้นเล็กลง จึงมีมูลค่าและราคาแสนแพง ริมถนนสายเล็กๆ ใจกลางเมืองนครศรีธรรมราช หัวเมืองใหญ่แห่งภาคใต้ ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์มาแต่โบราณ ปัจจุบันถนนสายนี้ ที่ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งรวบรวมงานจักสาน และของที่ระลึกขึ้นชื่อของจังหวัด ตั้งแต่เครื่องถม เครื่องเงิน ผ้าทอ และงานจักสานย่านลิเภา

2. ผลการศึกษาลักษณะลวดลายเครื่องจักสาน

การศึกษาลวดลายเครื่องจักสาน พบว่า ลวดลายของเครื่องจักสานเกิดจากการนำวัตถุดิบมาสานกันทำให้เกิดเป็นวัตถุใหม่ที่มีลักษณะเป็นแผ่นผืน หรือมีรูปร่างรูปทรง การจักสานทำให้เกิดลวดลายของเครื่องจักสานมีความแปรผันไปตามวัตถุประสงค์การใช้ วัสดุ และโครงสร้างของเครื่องจักสาน การจักสานกันของเครื่องจักสานบางครั้งอาจไม่มีโครงสร้าง แต่บางชิ้นงานก็มีความจำเป็นต้องมีโครงสร้างเพื่อสนองต่อประโยชน์ใช้สอย หากทำการศึกษาวิเคราะห์ถึงแนวคิดในการจัดทำเครื่องจักสานจะพบว่า งานจักสานไม่ได้มีความซับซ้อนในกระบวนการผลิตแต่อย่างใด วิธีการของการคิดโครงสร้าง การขึ้นรูป การสานให้เกิดลวดลายที่มีความสัมพันธ์กับรูปทรงของผลิตภัณฑ์ และโครงสร้างอันจะนำไปสู่เรื่องของประโยชน์ใช้สอยและความสวยงามอย่างสมบูรณ์ นักวิชาการได้สรุปเกี่ยวกับเรื่องโครงสร้างของเครื่องจักสานว่าเป็นแบบโครงสร้างเปลือกบาง มีผนังเป็นรูปโค้ง อาจจะเป็นรูปทรงกระบอกหรือรูปพลาโบลา โดยที่ความโค้งของเครื่องจักสานจะทำหน้าที่เป็นตัวตรึงบังคับให้รูปทรงมีกำลังที่แข็งแรงสามารถรับน้ำหนักได้ดี โครงสร้างผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานประเภทภาชนะเครื่องใช้ แบ่งรูปแบบโครงสร้างเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. โครงสร้างที่เกิดขึ้นด้วยลายของวัสดุที่ใช้ในการสาน
2. โครงสร้างที่เกิด โครงสร้างที่เกิดขึ้นจากการใช้วัสดุอื่น
3. รูปทรงที่ไม่มีโครงสร้างภายใน

1. โครงสร้างที่เกิดขึ้นด้วยลายของวัสดุที่ใช้ในการสาน เป็นตัวบังคับตรึงให้คงรูปทรงอยู่ได้ เครื่องจักสานประเภทนี้ ได้แก่ กระบุง ตะกร้า ข้อง สมุก กระติบ และก่องข้าว เป็นต้น โครงสร้างของเครื่องจักสานประเภทนี้จะมีแรงยึดระหว่างกันของลวดลายที่สาน ซึ่งแบ่งตามลักษณะของลวดลายที่ใช้เป็นโครงสร้างในตัวเครื่องจักสานได้ 3 ลักษณะ คือ

1.1 เครื่องจักสานที่ใช้โครงสร้างในตัวด้วยลายขัดกันธรรมดา เครื่องจักสานแบบนี้ส่วนมากจะเป็นภาชนะประเภทเครื่องใช้ต่าง ๆ โดยจะเริ่มสร้างจากส่วนกันที่จะเป็นโครงสร้างสำคัญก่อน โดยจะสานเป็นแผ่นสี่เหลี่ยม กลม หรือรี โดยมีดอกพุ่งออกมารอบด้านแล้วโค้งขึ้นเป็นดอกแนวตั้งหรือเส้นตั้ง อันเป็นโครงสร้างช่วยยึดให้เครื่องจักสานคงเป็นรูปทรงได้ และมีดอกสานที่นำมาสานขัดกันในแนวนอนเป็นตัวบังคับให้เกิดรูปทรงที่แข็งแรงและเกิดลวดลายตามที่ออกแบบไว้ ความแข็งแรงของเครื่องจักสานจะอยู่ที่การขัดกันของเส้นดอกแนวตั้งและแนวนอนที่ความถี่ห่างของการขัดกันและขนาดของเส้นดอกที่ใช้ รวมถึงลักษณะของเส้นดอกด้วย

1.2 เครื่องจักสานที่ใช้โครงสร้างในตัวเองด้วยการขด เครื่องจักสานประเภทนี้จะต้องเตรียมวัสดุเป็นเส้นหรือเป็นแผ่นเล็ก ๆ แล้วนำมาขดให้เป็นวงกลม โดยเริ่มจากจุดศูนย์กลางแล้วแผ่ขยายออก โดยใช้วิธีการเย็บ ถัก หรือปักให้ได้รูปทรงตามต้องการเป็นตัวเชื่อมระหว่างเส้นวัสดุ เครื่องจักสานชนิดนี้จะเป็นแบบที่ทำด้วยวัสดุอ่อน

1.3 เครื่องจักรสานที่ใช้โครงสร้างในตัวเองด้วยการสานด้วยลายเส้นทแยง โครงสร้างของเครื่องจักรสานประเภทนี้จะยึดเกาะด้วยแรงขัดระหว่างกันเช่นเดียวกับลายจัด แต่จะมีช่องว่างระหว่างรายละเอียด เครื่องจักรสานแบบนี้จะใช้ตอกบาง ๆ วิธีการสานจะสานคล้าย ๆ กับการทอผ้า เส้นตอกแต่ละเส้นจะเอียงประสานสลับกันในตัว ไม่มีเส้นตอกแนวตั้งและแนวนอนอย่างเช่นลายจัด ลักษณะของรูปทรงจะเป็นแบบเครื่องจักรสานแบบโครงสร้างเปลือกบาง มีพื้นผิวเรียบ เครื่องจักรสานประเภทนี้นิยมใช้โครงสร้างภายนอกเป็นตัวบังคับรูปทรงด้วย เครื่องจักรสานแบบนี้ ได้แก่ ภาชนะที่มีก้นกระทะ เช่น กระด้ง กระจาด เป็นต้น

2. โครงสร้างที่เกิดขึ้นจากการใช้วัสดุอื่น ๆ หรือวัสดุชนิดเดียวกันกับเครื่องจักรกลเข้ามาเป็นโครงสร้างเสริมเพื่อให้เครื่องจักรกลคงรูปอยู่ได้ดี โครงสร้างของเครื่องจักรกลนี้เป็นโครงสร้างภายนอกที่ใช้วัสดุอื่นที่ไม่ใช่เป็นส่วนหนึ่งที่เป็นผนังหรือส่วนประกอบภายในเข้ามาเป็นองค์ประกอบเพื่อให้คงรูปอยู่ได้ เช่น โครงแข็ง โครงลอบคักปลา โครงของไซ กระบุง เป็นต้น

3. รูปทรงที่ไม่มีโครงสร้างภายใน ส่วนใหญ่เป็นเครื่องจักสานขนาดเล็ก เมื่อจะสานเป็นรูปทรงต้องอาศัยหุ่น เมื่อสานเสร็จแล้วจึงจะดึงเอาหุ่นออก เครื่องจักสานบางชนิดเกิดจากการประกอบหลายๆ ส่วน บางส่วนต้องการความหนาแน่นเป็นพิเศษ เช่น หูจับ ฐาน ปาก เป็นต้น เมื่อนำมาประกอบกันแล้ว ก็ทำให้เกิดเครื่องจักสานที่มีรูปทรง และประโยชน์ใช้สอยตามต้องการ

การศึกษาลักษณะลดตายบนเครื่องจักสาน

การจัก

จัก เป็นการเตรียมวัสดุที่จะใช้ในการจักสาน โดยนำวัสดุมาทำให้เป็นเส้น เป็นแฉก หรือเป็นริ้ว เพื่อความสะดวกในการสาน ลักษณะของการจักจะขึ้นอยู่กับลักษณะของวัสดุแต่ละชนิด ซึ่งจะมีวิธีการเฉพาะที่แตกต่างกันไป เช่น วัสดุที่นำมาจักนั้นเป็นไม้ไผ่ หวาย มักเรียกว่า ดอก และการจักดอกไม้ไผ่โดยทั่วไปจะแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะคือ

จักตามแนวไม้ไผ่โดยมีคว๊ไม้เป็นส่วนแบน เรียกว่า ดอกพื่น ส่วนอีกลักษณะหนึ่งจะจักโดยมีคว๊ไม้เป็นส่วนสันตอกเรียกว่า ดอกตะแคง นอกเหนือจากดอกไม้ไผ่สองลักษณะนี้แล้ว อาจจะมีดอกที่จัก เหลา เป็นเส้นกลม ๆ หรือลักษณะอื่น ๆ ตามความต้องการที่จะนำดอกชนิดนั้น ๆ ไปใช้ อย่างไรก็ตาม การจักตอกเป็นงานขั้นแรกที่สำคัญในการทำเครื่องจักสาน เพราะลักษณะของดอกจะต้องประสานกับลวดลายและรูปทรงของเครื่องจักสานด้วย นอกจากนี้การเลือกสรรวัสดุที่ดีก็มีผลต่อความคงทนและความประณีตสวยงามของเครื่องจักสานด้วย

การสาน

สาน เป็นขั้นตอนถัดจากการจัก ถือว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก เป็นขบวนการทางความคิดสร้างสรรค์และฝีมือของมนุษย์เป็นหลัก ซึ่งมีมาช้านานแล้ว และสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน การสานของคนไทยนั้นถือได้ว่าเป็นความรู้พื้นบ้านพื้นเมืองสืบทอดกันมาโดยการถ่ายทอดให้กันในครอบครัว ชนิดพ่อสอนลูก โดยมีได้มีการร่ำเรียนกันอย่างจริงจัง และไม่มีการจดบันทึกเป็นตำรับตำราแต่อย่างใด ซึ่งรูปทรงและลวดลายบางอย่างยังคงไว้แต่บางอย่างอาจมีการปรับแต่งให้เข้ากับยุคสมัย แต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ มักจะเปลี่ยนไปอย่างช้า ๆ ชนิดค่อยเป็นค่อยไป การสานของคนไทยนั้นจะสานด้วยรูปแบบและลวดลายแบบใดขึ้นอยู่กับลักษณะการนำไปใช้งานและความนิยมของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งมีการสานได้หลากหลาย เช่น ถ้าต้องการภาชนะที่มีตาห่าง ๆ เช่น ชะลอม เข่ง ก็มักจะสานด้วยลายเฉลว เป็นต้น นอกจากนี้ชื่อเรียกของลวดลายในแต่ละท้องถิ่นก็อาจจะเรียกแตกต่างกันออกไปแม้จะเป็นลายเดียวกันก็ตาม

การสานเครื่องจักสานโดยทั่วไปแล้ว อาจจำแนกออกเป็นลักษณะใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

1. การสานด้วยวิธีการสอดขัดกัน
2. การสานด้วยการสอดขัดกันด้วยเส้นทแยง
3. การสานด้วยวิธีขัดเป็นวง

การผูก

ขั้นตอนสุดท้าย ซึ่งจะเสริมความแข็งแรงแก่เครื่องจักสานในส่วนที่ต้องการความแข็งแรงเป็นพิเศษ เช่น หู ขา ปาก ของเครื่องจักสานส่วนใหญ่จะใช้หวายเหลาเป็นเส้นเล็ก อ่อน และบางมาใช้ในการผูก การถัก การยัก การพัน

การผูก หมายถึง การใช้หวายเรียด หรือเถาวัลย์ ผูกขอบปากภาชนะ หรือผูกส่วนอื่น ๆ เช่น โครงภาชนะ เป็นต้น แต่โดยทั่วไปมักจะเรียกว่า เป็นการถักขอบ โดยการผูกก็มีชื่อเรียกตามลักษณะที่แตกต่างกัน เช่น

- การผูกหัวแมลงวันชั้นเดียว
- การผูกหัวแมลงวันสองชั้น
- การผูกสันปลาช่อน
- การผูกแข่งสิงห์ หรือจูงนาง
- การผูกกีบหมูหรือผูกเอวมดแดง

การถักเป็นกระบวนการที่เข้ามาเสริมหรือช่วยทำให้เครื่องจักสานดูเรียบร้อยสมบูรณ์มากขึ้น เป็นการเสริมความแข็งแรงของโครงสร้างภายนอก เช่น ขอบ ปาก กัน ของเครื่องจักสาน โดยมักจะใช้วัสดุที่เป็นเส้นอ่อนและมีความยาวพอสมควร ถักหรือผูกยึด โครงสร้างภายนอกให้ติดกับผนังของเครื่องจักสาน ลักษณะของการถักหรือการผูกขอบภาชนะโดยทั่วไปก็จะมีรูปแบบเฉพาะของการ

ลักษณะแบบ เช่นเดียวกับแบบของลายสาน ซึ่งเป็นการช่วยเพิ่มความสวยงามของเครื่องจักสานไปในตัว การถักแม้จะเป็นขั้นตอนเสริมแต่ก็เป็นกระบวนการที่ขาดไม่ได้ของเครื่องจักสานหลายชนิด

การถัก หมายถึง กรรมวิธีในการใช้เชือกหรือวัสดุอื่นใดถักขึ้นรูปภาชนะและเครื่องใช้สอยต่างๆ รวมทั้งการมัดถักริม และลวดลายที่ใช้เกี่ยวกับการทอผ้า ถักเผือก ถักมู่ลี่ ถักสาแหรก ถักหางเป็ด ถักเสวียนหม้อ ถักขึ้นนม เป็นต้น โดยการใช้เชือกถักสอดไขว้ประสานกัน การถักมีชื่อเรียกตามลายถัก เช่น การถักไส้หนูมาน การถักเมล็ดพริกไทย เป็นต้น

การชัก หมายถึง การพับเก็บริมของเสื้อ ยักขอบของเสื้อคล้ำ ขอบปากของกล่องข้าว และการชักภาชนะจักสานต่างๆ เมื่อสานหรือขึ้นรูปเสร็จแล้ว เช่น ยักหูของกระบุง ยักหูของข้อง การชักมีชื่อเรียกต่างกัน เช่น ยักจิ้งมั่งกร

การพัน หมายถึง การใช้หวาย เชือก หรือเถาวัลย์ พันไปโดยรอบเพื่อปิดบังรอยต่อ หรือผิวตอกภายในขอบปากภาชนะ รวมทั้งพันหูกา ซึ่งจะทำให้ภาชนะและเครื่องใช้มีความแข็งแรงทนทาน และเรียบร้อยสวยงามมากยิ่งขึ้น การพันมีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น การพันหาง ตะกวด ชั้นเดียว หรือสองชั้น

การตอก หมายถึง การผ่าไม้ไผ่ คล้ำ คลุ้ง ทางซีกเล่ง และแห่ียง ให้เป็นซี่ๆ โดยเรียกวัสดุที่ผ่าตอกว่า ตอก นำไปใช้สำหรับทำภาชนะจักสาน โดยตอกแบ่งออกเป็น 4 ชนิด คือ

- ตอกปิ่น
- ตอกตะแคง
- ตอกกลม
- ตอกไพร

ตอกปิ่น เป็นตอกที่จักเอาผิวไม้เป็นขนาดความกว้างของเส้นตอก เนื้อไม้เป็นความหนา โดยการใช้มีดจักผ่านานกับผิวไม้เข้าไปหาเนื้อไม้ จะได้ตอกที่มีผิวไม้เพียงเส้นเดียว นอกนั้นเป็นตอกที่มีแต่เนื้อไม้อีก 2-3 เส้น

ตอกตะแคง เป็นตอกที่ใช้มีดจักทำให้ส่วนผิวไม้เป็นความหนา ส่วนเนื้อไม้เป็นความกว้างของเส้นตอก หรือจักผ่าให้มีส่วนผิวน้อยกว่าส่วนเนื้อ โดยการใช้มีดจักทำให้เส้นตอกติดผิวทุกเส้น ตอกกลม เป็นตอกที่ผ่าจักให้มีส่วนผิวและส่วนเนื้อหนาเท่าๆ กัน หรือจักให้ตอกมีลักษณะสี่เหลี่ยมแล้วเหลาด้ามมีดตอกให้เป็นเส้นกลมๆ ตามลักษณะและขนาดของงานที่จะทำ ประกติดอกกลมไม้ 120 นิยมนำมาใช้สานขึ้นรูป แต่จะใช้สำหรับการขึ้นรูปด้วยการไพรและการประกอบรูป เช่น ลอบ ไซ สุ่มกรอง เป็นต้น

ดอกไฟ เป็นดอกที่ผ่าจักให้มีส่วนผิวแคบกว่าส่วนเนื้อ ลักษณะของภาพด้านตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แล้วนำมาเหลาด้วยมีดดอกให้เรียบ กลมมน หรือกลมรี ใช้ในการสานบังคับ ลวดลายและรูปทรงให้แข็งแรงขึ้น ดอกชนิดนี้มีลักษณะคล้ายกับดอกตะแคง ต่างกันแต่มีผิวเรียบ และกลมกลิ้งกว่า

นอกจากนี้ยังมีชื่อเรียกดอกตามลักษณะของกรรมวิธีในการสาน เช่น ดอกขัง ดอกตั้ง ดอกยื่น เป็นชื่อเรียกดอกที่เป็นดอกหลักในการสานขึ้นรูปหรือดอกที่ใช้สานในแนวตั้ง ส่วนดอกเวียนและดอกสานเป็นชื่อเรียกดอกที่ใช้สานขัดให้เกิดเป็นลวดลายและรูปทรง หรือดอกที่ใช้สานในแนวนอน นอกจากนี้มีดอกที่ใช้สานขัดในแนวเฉียง ได้แก่ดอกเวียนหรือดอกสาน หรือเรียกว่า ดอกทะแยง

การเหลา เป็นการใช้มีดเหลาผิวของดอกให้เรียบหรือกลมกลิ้งตามลักษณะของงานที่จะนำไปใช้ ก่อนที่จะนำไปใช้สาน

การเรียง เป็นการใช้มีดหรืออุปกรณ์อื่น เพื่อเรียงให้ได้ดอกที่มีลักษณะเป็นเส้นแบน หรือกลม หน้ากว้างหรือแคบ รวมทั้งมีความหนาหรือบาง ตามความต้องการ หรือตามความเหมาะสมตามลักษณะการใช้งาน โดยทั่วไปการเรียงจะใช้สำหรับการเรียงหวายหรือดอกไม้ไผ่ที่มีเส้นขนาดเล็ก และต้องการความประณีต มีความหนาบางเท่ากัน

การกรอง เป็นการนำวิธีการผูก การถัก การไฟ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง รวมกัน เพื่อจัดระเบียบของเส้นดอกต่างๆ ให้ได้รูปทรงที่แข็งแรง และมีความประณีตสวยงามยิ่งขึ้น เช่น การกรองหัวสุม เป็นต้น

การไฟ เป็นการสานชนิดหนึ่ง โดยใช้เส้นดอกเวียนสานไขว้ขัดสลับกันเป็นการสานเพื่อบังคับลายเมื่อจบลายสานช่วงใดช่วงหนึ่ง หรือเพื่อบังคับรูปทรงให้มีความมั่นคงแข็งแรงยิ่งขึ้น โดยใช้ดอกไม้ไผ่ หวาย หรือวัสดุอื่นสาน ตัวอย่างการใช้งานของลายไฟ เช่น ลายไฟสอง ใช้งานแบบหยาบๆ มีลักษณะเกลียวเชือก 2 เส้นสานไขว้กัน ลายไฟสาม ใช้สานงานละเอียด มีลักษณะคล้ายเกลียวเชือก 3 เส้นสานไขว้ขัดสลับกัน ส่วนลายไฟสี่ ไฟห้า ไฟหก ใช้สานงานละเอียดมีรูปทรงขนาดใหญ่ ลักษณะการไฟจะใช้เกลียวเชือกจำนวนสี่เส้น ห้าเส้น หรือหกเส้นสานไขว้ขัดสลับกันตามชื่อของลาย

การตีลาย เป็นการใช้เส้นดอกมากำหนดเป็นเส้นหลักหรือเส้นศูนย์กลางสำหรับสานเป็นลวดลายต่างๆ ถ้าลายสานนั้นมีลายเป็นดอกหลายดอก เส้นตีก็จะพาดจำนวนมากขึ้นตามจำนวนดอกในลายสานนั้นๆ โดยนับตามแนวเส้นดอกยื่นเป็นหลักของเส้นตีใจลาย เป็นศูนย์กลาง

หรือ ศูนย์รวมของดอกที่ขึ้นลายสานกระจายไปสู่ส่วนอื่น ๆ ซึ่งสามารถทำการสานเป็นเครื่องใช้ หรือภาชนะจักสานรูปทรงต่าง ๆ ต่อไป เช่น ลายหัวส้ม ลายสานงอบ เป็นต้น

การยก เป็นกรรมวิธีในการสาน โดยใช้นิ้วมือคัดลายสานด้วยการยกดอกตั้งหรือดอก ชั่งขึ้น เพื่อสอดดอกสานแทนที่ ทำสลับกับการข่ม จนจบกระบวนการหนึ่งงานเสร็จ

การข่ม เป็นกรรมวิธีในการสาน โดยวิธีการเกี่ยวกับการยกเส้นดอกตั้งที่ถูกคัดยัดขึ้น ขณะที่สอดขั้วด้วยดอกสาน ถือเป็นเส้นดอกยก ส่วนเส้นดอกตั้งที่อยู่ด้านล่างของดอกสานแต่ละ ครั้งที่สอดผ่านไปถือเป็นเส้นดอกข่ม กรรมวิธีในการสานนี้จะมีการยกและการข่มเส้นดอกอยู่ ตลอดเวลาขณะที่สอดดอกสานตามต่อลักษณะการสานและลายสาน

การยอนดอก หมายถึง การทำให้ดอกลายจักสานดูนูนขึ้นจากพื้นระนาบ โดยการใช้นิ้วดันเส้นดอกที่สานเป็นลาย เพื่อยกดอกให้นูนสูงขึ้นทุก ๆ ดอกเสมอกันหรือหมายถึงการสอดดอก เส้นเล็ก ๆ ผ่านรอบๆ ใจลายหรือคิลาย ซึ่งอาจใช้เส้นดอกย้อมสีเพื่อบ่งชี้ลักษณะดอกของลายให้เด่นชัด มีความละเอียดประณีตสวยงามมากยิ่งขึ้น เช่นการยอนดอกลายพิกลที่ใช้สานผ้าชี ตะกร้า และกระเป๋าลือ เป็นต้น

การสร้างงานเครื่องจักสานจึงเป็นงานฝีมือที่ต้องอาศัยทั้งความอดทน ประสพการณ์ และความคิดสร้างสรรค์ฝีมือที่มีคุณค่าต่อการใช้สอย มีความงดงาม ให้คุณค่าทางศิลปะ โดยอาศัย วัสดุธรรมชาติ และการกำหนดรูปทรง ทำให้เครื่องจักสานซึ่งเป็นงานศิลปะพื้นบ้านที่เรียบง่าย แต่มีเสน่ห์แสดงให้เห็นถึงความประณีต และความคิดสร้างสรรค์ เป็นผลงานที่เกิดจากความตั้งใจของผู้สร้างและมีคุณค่าในตัวของมันเอง

การจักสานเครื่องมือเพื่อใช้ทำมาหากิน เช่น การสานไซเอาไวดักปลา การสานข้องเพื่อใช้ใส่ปลาที่จับได้ การสานด้ามไ่ว้ดักปลาโดยการวางเหยื่อล่อไว้ภายใน การสานลอบไวดักปลาลายกับไซ การสานลุ่มไ่ว้ครอบปลา และการสานเครื่องมือเครื่องใช้ไ่ว้แลกกับผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ตามวิถีชีวิต เศรษฐกิจพอเพียงอย่างสร้างสรรค์ เช่น ทำเครื่องจักสานไ่ว้เพื่อและด้วยข้าวเปลือก หรือแลกด้วยมะพร้าว และอื่น ๆ ตามแบบอย่างการใช้ชีวิตแบบชนบท จนกระทั่งมาในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เรื่อยมา จึงมีการผลิตจำหน่ายให้แก่ร้านค้าในตลาดเนื่องจากชุมชนเพิ่มมากขึ้น เริ่มหนาแน่นขึ้นตามกาลเวลาและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตลอดมา ในช่วงประมาณปีพ.ศ. 2540 เป็นต้นมาจึงได้เห็นเครื่องมือจับสัตว์น้ำเหล่านี้มีวางขายอยู่ตามท้องตลาดทั่วไป

ขั้นตอนหรือกระบวนการสาน เริ่มต้นด้วยการจักดอกจากไม้ไผ่ตามชนิดของภาชนะที่จะสาน โดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า มีดขอ ที่สามารถใช้ตัดไม้ไผ่แบ่งออกเป็นท่อน ๆ ตามความยาวที่ต้องการ แล้วจึงใช้มีดขอนี้ผ่าไม้ไผ่ออกเป็นชิ้นเล็ก ๆ ตามต้องการ แล้วใช้มีดดอกจักดอกออกเป็น

แผ่นบาง ๆ เหล่าให้เรียบร้อยสวดยามด้วยมือ โดยผู้ทำจะใช้ฝ่าพั้นนิ้วมือหรือใช้ปลอกโลหะสวมที่นิ้วมือเพื่อป้องกันตอกบาดมือหรือเสี้ยนไม้ตำที่นิ้วมือ ทำให้บาดเจ็บได้ นี่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างแท้จริง เมื่อได้ตอกขนาดต่าง ๆ ตามที่กำหนดไว้แล้วก็เริ่มลงมือสานได้เลย การสานผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ จะเริ่มงานสานจากส่วนกันของผลิตภัณฑ์ไปหาส่วนปาก เช่น ไซ ข้อง ตุ่ม เป็นต้น เมื่อสานเสร็จแล้วก็จะมีการสานส่วนที่เป็นฝาปิดซึ่งแยกชิ้นต่างหาก

ลวดลายเครื่องจักสาน

เครื่องจักสานเกิดจากกระบวนการสานด้วยวัสดุเพื่อให้เกิดลวดลาย และเกิดผลผลิต ผลิตภัณฑ์สามารถนำไปใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์อย่างมีความสัมพันธ์กันอย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้ ไม่ว่าจะเป็นวัสดุ โครงสร้าง รูปทรง ตลอดจนลวดลาย ซึ่งทุก ๆ องค์ประกอบมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกกันไม่ออก

ลวดลายในการสานเป็นการจัดระเบียบของการนำวัสดุมาสานหรือขัดกัน และเกิดลวดลายขึ้น ผลของลวดลายนี้ทำให้เกิดผลิตภัณฑ์ที่นำไปใช้ประโยชน์ สร้างลวดลายที่สวยงาม ทำให้เกิดรูปทรงของผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย ทำให้ผลิตภัณฑ์มีความแข็งแรงอันเนื่องมาจากการขัดกันและเกิดแรงยึดระหว่างกันของวัสดุจนเกิดเป็นแผ่น เป็นแผง และเป็นผนังของเครื่องจักสาน ลวดลายที่เกิดจากการสานหรือการขัดกันของวัสดุสานได้ถูกพัฒนาให้เกิดลวดลายใหม่ ๆ อย่างมากมาย จากลวดลายที่เรียกว่าลายแม่บท เกิดเป็นแบบอย่างลวดลายใหม่ ๆ ที่พัฒนาความคิดต่อยอดมาจากลวดลายแม่บท เรียกว่าลายพัฒนา และพัฒนาความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปมากขึ้น ๆ และเรียกว่าลายประดิษฐ์ อันเป็นการสะท้อนแบบของลวดลายที่มีการประดิษฐ์ให้เกิดรูปแบบใหม่ ได้มากมาย การเกิดลวดลายอาจจะเกิดจากวิธีการสานหรือการขัดของเส้นวัสดุ การเลือกใช้วัสดุ การออกแบบรูปทรงของผลิตภัณฑ์จักสาน รวมถึงการกำหนดวัตถุประสงค์การสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ที่จะนำไปใช้ด้วย

การสานลวดลายต่างๆ ในเครื่องจักสานของไทยแต่ละลายจะมีระเบียบ และหลักในการสืบทอดต่อ ๆ กันมาแต่โบราณ ด้วยลักษณะของการเล่าต่อกันมาด้วยปากเปล่าแบบมุขปาถะ (Verbal) มากกว่าการใช้ตำรับตำรา โดยมากจะคิดคำเป็นหลักที่คล้องจองกันคล้ายหลักสูตรไว้เป็นลาย ๆ ไป เช่น “ยกสองข่มสี่ กลับมาอีกที ยกสี่ข่มสอง” “ยกสองข่มห้าเรียกว่าลายบ้าเอ๋ย” เป็นต้น จากลักษณะนี้ ผู้เรียนจะต้องใช้การฝึกฝนและปฏิบัติเอาเองจนจดจำได้ และโดยลักษณะเช่นนี้ทำให้แบบอย่างของลวดลายของเครื่องจักสานในแต่ละถิ่นมีลักษณะที่ท้องถิ่นที่แตกต่างกันไป และมีชื่อเรียกต่าง ๆ แตกต่างกันไป แม้จะเป็นลายชนิดเดียวกันก็ตาม ซึ่งถ้าจะจำแนกลายต่างๆ ออกตามภาษาถิ่นแล้ว คงมีลายมากมาย ยากแก่การรวบรวมและวิเคราะห์ได้ จึงได้แยกลักษณะของการสร้างลวดลายออกเป็นแบบต่างๆ ดังนี้

- ลายขัด

- ลายทะแยง
- ลายขีด
- ลายอิสระ

ลายขีดเป็นลายพื้นฐานของเครื่องจักสานซึ่งอาจจะเป็นลวดลายเบื้องต้นของการทำเครื่องจักสานที่เก่าแก่ที่สุดก็ได้ ลักษณะของลายขีดเป็นการสร้างแรงยึดระหว่างกันด้วยการขัดกันของดอกหรือวัสดุอื่นด้วยการขัดกันเป็นมุมฉาก ระหว่างแนวตั้งหรือเส้นตั้ง (Vertical) และแนวนอนหรือเส้นนอน (Horizontal) อาจจะขัดกันให้เกิดช่องว่างระหว่างเส้นดอกเป็นตาสี่เหลี่ยมเล็กใหญ่อย่างไรก็ได้ แต่จะประกอบขึ้นด้วยเส้นตั้งและเส้นยืนขัดกันเสมอ วิธีการขัดกันของเส้นดอกนี้ถือเป็นแม่แบบลวดลายเบื้องต้น

ลายขัฒมีวิวัฒนาการจากการสานขัดกันระหว่างเส้นดอกแนวตั้งและแนวนอนอย่างละเส้นมาเป็นการใช้เส้นดอกแนวละหลายๆ เส้น ขัดสลับกัน ทำให้เกิดลายใหม่ๆ ขึ้น หรืออาจจะสอดทะแยงเข้าไประหว่างเส้นตั้งและเส้นนอนก็ได้ จะได้ลายใหม่ขึ้น เช่นกัน หรือจะให้ลายขัดกันในลักษณะแนวทะแยงมีช่องว่างเป็นรูปข้าวหลามตัดก็ได้ หรือจะเพิ่มเส้นดอกด้วยการยกและข้ามสลับกันไปเช่น ลายสองและลายสาม จะทำให้ได้ลายขัฒที่ละเอียดยิ่งขึ้น และมีลวดลายที่ปรากฏบนผิวแปลกออกไปด้วย

ถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า “ลายขัฒ” เป็นแม่แบบของลายสานทั้งปวง ซึ่งมีอยู่ในงานจักสานของชนชาติต่างๆ ทั่วไป และเป็นลายที่วิวัฒนาการขึ้นมาเป็นลายต่างๆ ตามความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอยได้มากมาย ตั้งแต่ลายขัฒธรรมดา ด้วยการยกเส้นหนึ่ง สอดเข้าไปเส้นหนึ่ง มาจนถึงยกสองเส้นข้ามสอง ซึ่งเรียกว่า ลายขัฒหนึ่ง ลายสอง-ลายสาม ลายผิดถูก ลายประสุ ลายผีบ้า และลายไหล

1. ลายขัฒ

ลายขัฒหรือเรียกว่า ลายขัฒหนึ่ง เป็นชื่อที่ใช้เรียกลายขัฒพื้นฐานเหมือนกันทั่วทุกภาคของประเทศไทย ยกเว้นบางท้องถิ่นในภาคเหนือ เรียกลายขัฒหนึ่งว่า ลายตานหรือลายหนึ่ง ลายขัฒหนึ่งนับเป็นลวดลายพื้นฐานที่ง่ายที่สุดสานได้แบบโปรงและทึบ อาจสานให้ดอกชิดกันหรือเว้นระยะห่างก็ได้ เป็นลายที่ใช้ประโยชน์ได้มาก เพราะสามารถสานให้เกิดตาถี่ห่างอย่างไรก็ได้ ตั้งแต่สานเป็นตาห่างๆ สำหรับทำเป็นรั้วบ้าน ฝาบ้าน เล้าไก่ ไปจนถึงสานติดกันเป็นตาถี่ๆ ใช้เป็นภาชนะต่างๆ เช่น ตะข้อง ตะกร้า ข้ำ กระบุง กระพ้อม ส่วยลายที่ละเอียดขึ้นไปอีก เช่น ลายสอง ลายสาม ซึ่งเป็นลายที่มีความสวยงามของลวดลาย เช่น ลายเสือลำแพน ลายคุ แอ้ว ฝาบ้าน

ลายขัฒนั้นนอกจากจะสานด้วยการขัดธรรมดาแล้ว บางครั้งอาจจะสานร่วมกับลายอื่นๆ ด้วยการสอดดอกเป็นเส้นทะแยงมุมสานซ้อนลายอีกชั้นหนึ่งก็มี หรือบางทีอาจจะสานเป็นลายยกดอก

ซ้อนประกอบเข้าไปเพิ่มความสวยงามนี้ มักใช้ภาษาที่ต้องการความงาม ไม่ต้องการความแข็งแรงมากนัก เช่น กระเป๋าคะกร้าหัว ฝาชี เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ลักษณะโครงสร้างของลายขั้วนี้เป็นลายที่มีแรงยึดมาก อันเกิดจากขั้วกันของเส้นตั้งและเส้นนอนโดยตรง จึงมีความแน่นและแข็งแรงให้ความคงทนมาก จึงนิยมใช้สานประกอบกับลายอื่นๆ ในบางส่วนที่ต้องการความแข็งแรง เช่น ส่วนที่เป็นก้น เป็นปาก คอ ของภาชนะ เป็นต้น

ลวดลายในการจักสาน แบ่งตามลักษณะการใช้งานได้ 3 ลักษณะคือ

1. ลวดลายพื้นฐาน ถือเป็นลายแม่บท สำหรับการสานทั่วไป มี 6 ลาย คือ

1.1 ลายขั้ว

1.2 ลายสอง

1.3 ลายสาม

1.4 ลายตาหัว

1.5 ลายขอ

1.6 ลายบองหยอง

1.1 ลายขั้วตะ ทางภาคใต้เรียกว่า ขั้วหรั่ง หรือขั้วโครงควาย ลักษณะลายเป็นการสานให้เส้นยืนวางห่างหรือชิดกันได้ และมีเส้นนอนสานขั้วระหว่างเส้นยืน โดยที่ขนาดของเส้นยืนและเส้นนอน อาจจะเท่าหรือไม่เท่ากัน แต่ปกติจะใช้เส้นยืนให้มีสมรรถนะในการรับน้ำหนัก และมีกำลังแข็งแรง เพื่อการรับน้ำหนักได้ดี และจะเรียกเส้นยืนว่า ดอกขั้ว การสานสามารถทำได้ทั้งทึบและโปร่ง ตั้งแต่การสานเป็นตาห่างๆ สำหรับทำรั้วบ้าน ฝ้ายบ้าน เล้าไก่ ไปจนถึงสานติดกันเป็นตาถี่ ใช้เป็นภาชนะต่างๆ เช่น ข้อง ตะกร้า กระบุง กระพ้อม (บางชุมชนเรียก ข้องข้าว)

1.2 ลายขั้วโปร่งยอนดอก เป็นลายที่วิวัฒนาการมาจากลายขั้วตะ แต่จะใช้เส้นดอกหรือวัสดุอื่นสอดทะแยงระหว่างเส้นตั้งและเส้นนอน ได้ลายใหม่ที่มีความสวยงามเพิ่มขึ้น ลายขั้วโปร่งนี้ใช้กับภาษาที่ต้องการความสวยงามแต่ไม่ต้องแข็งแรงมากนัก เช่น กระเป๋าคะกร้าหัว ฝาชี

1.3 ลายโปร่งตาหมากรุก เป็นการสานในลักษณะเดียวกับลายขั้วโปร่งยอนดอก แต่ใช้เส้นตั้งและเส้นนอนเป็นคู่ คือ เส้นตั้งใช้ดอก 2 เส้น สานขั้วกับดอกเส้นนอนอีก 2 เส้น และจะไม่มีเส้นดอกสอดทะแยงระหว่างเส้นตั้งและเส้นนอน

1.4 ลายขั้วทะแยง เป็นการสานโดยขั้วเส้นดอกในแนวทะแยง ซึ่งจะสานให้เส้นดอกทึบหรือโปร่งเป็นช่องว่างรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดก็ได้ ขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอยของภาชนะที่สาน

1.5 **ลายแปดเหลี่ยม** เป็นการพัฒนามาจากลายขัดโปรงตาหมากรุก โดยการนำเส้นตอกมาสอดทะแยง จะทำให้เกิดลักษณะลายแปดเหลี่ยมขึ้น ซึ่งช่างสานอาจจะเรียกว่าลายเฉลวแปด แต่ทางภาคใต้เรียกว่า ลายคอกจัน

2. ลายสอง-ลายสาม

ลายสอง-ลายสามเป็นลายสานที่วิวัฒนาการมาจากลายขัด โดยการสานให้เส้นตอกชิดกันมากยิ่งขึ้น และลวดลายละเอียด มีการประสานแรงยึดเหนี่ยวระหว่างเส้นตอกให้มีความแน่นมากขึ้น เพื่อความแข็งแรงทนทานของภาชนะ หลักเกณฑ์การสานจะใช้เส้นตอกจำนวนมากขึ้นเพื่อความแข็งแรงทนทานของภาชนะ หลักเกณฑ์การสานจะใช้ตอกจำนวน 2 หรือ 3 เส้น สานขัดสลับกันกับเส้นตอกจำนวน 2 หรือ 3 เส้น ทั้งเส้นตั้งและเส้นนอนในลักษณะ ยกสอง ข่มสอง หรือยกสาม ข่มสาม ถ้าเป็นการยกสอง ข่มสอง เรียก ลายสอง ถ้าเป็นยกสาม ข่มสาม เรียกลายสาม โดยที่ลายสอง-สาม มีการพัฒนาลายและสามารถสาม จำแนกได้เป็น 6 ลักษณะ คือ

2.1 **ลายซ้ายขวา** เป็นการสานลายให้มีเส้นนอนขัดทะแยงกับเส้นตั้งสลับซ้ายขวา กลับไปกลับมามากล้ายฟันปลา ส่วนใหญ่ลายนี้พบได้จากงานจักสานพื้นบ้านในภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการนำมาใช้สานทำปึกหมวก หรือเรียกว่ากูป ทำโครงของหลังเกวียน โดยการสานทำเป็น 2 ชั้น เพื่อความแข็งแรงและป้องกันแดดและฝน

2.2 **ลายคี่คว่ำ** แต่เดิมเรียกลายนี้ว่า ลายขัดคี่หล่น โดยมีลวดลายกลับเข้าด้านใน การสานนั้นมีทั้งลายสองและลายสาม แต่คี่คว่ำมีการใช้ในงานจักสานทั่วทุกภาคของไทยโดยพัฒนาเป็นลายต่าง ๆ 3 ลายคือ

-ลายคี่ใหญ่ เป็นลายที่พัฒนามาจากลายคี่คว่ำ โดยการสร้างดอกเล็กๆ หลายดอกให้อยู่ภายในกรอบของดอกใหญ่

-ลายคี่กระจาย เป็นลายที่พัฒนามาจากลายคี่คว่ำ แต่ให้มีลวดลายดอกเล็กๆ กระจายออกไป โดยการตั้งเส้นตีหลาย ๆ เส้นตามจำนวนดอกที่ต้องการ

-ลายควาล้อมเดือน เป็นลายที่พัฒนามาจากลายคี่คว่ำ มีลักษณะของดอกเล็กๆ กระจายรอบดอกใหญ่ที่อยู่ตรงกลาง ลายคี่ต่าง ๆ นั้นนอกจากใช้สำหรับการสานภาชนะในงานจักสานทั่วไปแล้วสามารถพัฒนาการสานให้เป็นลวดลายภาพประดิษฐ์ หรือตัวหนังสือได้

2.3 **ลายตีหงาย** เดิมเรียกว่า ลายขัดคี่หล่น มีลวดลายกลับออกด้านนอก สานได้โดยอาจใช้ลายสองหรือลายสาม โดยการสานจากเส้นตีให้กระจายออกด้านนอก จากลักษณะของลายตีหงาย สามารถพัฒนาออกมาเป็นลายคดกริช หรืออาจเรียกว่า ลายลบน้ำ ทำให้มีลวดลายที่แปลกตาไปจากลายตีหงายธรรมดา มีลักษณะลายสลับต่อเนื่องกันคล้ายฟันปลา

2.4 ลายตีตะแคง ทางภาคใต้ เรียกว่า ลายตีค้ำ ในภาคเหนือเรียกว่า ลายตีกรอก มีลักษณะคล้ายลายตีค้ำ แต่เส้นขอบลายของดอกจะไม่บรรจบกันพอดี คล้ายกับการสานลายไม่ถูก นอกจากความสวยงามของลาย ลักษณะของลายตีตะแคงที่มีการสานลายโปร่งใช้ทำเป็นตะแกรงสำหรับร่อนวัสดุ จะช่วยให้ของละเอียดเนียนลงด้านล่างเพิ่มความสะดวกขณะเขย่าภาชนะ เช่น ใช้สานกันกระดิ่ง จระจิง และกระเจิง เป็นต้น

2.5 ลายขัดตะแยง เป็นลายที่สานในลักษณะลายสองหรือลายสาม แต่ให้เส้นตั้งและเส้นนอนขัดกันเป็นแนวตะแยง มีการขัดตะแยง 2 ลักษณะ คือ ขัดตะแยงตามแนวตั้งเรียก ลายยืน และขัดตะแยงตามแนวนอน เรียกลายเวียน มักจะพบการสานขัดตะแยงทั้งลองลักษณะอยู่ควบคู่กันเสมอ โดยใช้ลายนี้สานเป็นด้านข้างของภาชนะหรือผลิตภัณฑ์จักสานทั่วไป โดยลายเวียนนิยมใช้สานเพื่อเน้นบริเวณขอบหรือแสดงการสิ้นสุดของรูปทรงภาชนะ เช่น กระติบ หรือก่องข้าวของภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น

2.6 ลายชิด เป็นการสานในลักษณะลายสองหรือลายสาม โดยลวดลายพัฒนามาจากลายผ้าชิด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลายชิดที่มาจากลายผ้าชิดนี้ สามารถทำเป็นลวดลายได้หลายลักษณะ แต่ที่นิยมใช้มาก ได้แก่ ลายชิดขอสั้น ลายชิดขอยาว ลายชิดขอก่าย ลายดอกจัน ลายตาแมว ลายชิดลูกบง ลายชิดดอกแก้ว ลวดลายดังกล่าวนี้ทำขึ้นเพื่อความสวยงามมากกว่าเป็นตัวโครงสร้าง

ลายผิดถูก

ลายผิดถูก หรือลายขัดหนึ่งสอง – สองสาม เป็นลายที่มีลักษณะการสานผสมระหว่างลายขัดหนึ่งกับลายสอง หรือลายสองกับลายสาม โดยมีเส้นยืนและเส้นนอนขัดกันในลักษณะ ขกสอง ข่มหนึ่งเสมอ

ลายประสุ

ชื่อลายประสุนี้ เป็นชื่อเรียกที่มีมาแต่โบราณ โดยบางท้องถิ่นในภาคเหนือเรียกกันว่า ลายอ้า เนื่องจากเป็นลายที่สานยาก ก่อให้เกิดความสับสนระหว่างการสาน ส่วนในภาคใต้เรียกว่า ลายป่องหย่อง หรือลายบ้องหย่อง แต่ช่างสานบางคนเรียกกันว่า ลายคุป การสานลายประสุจะสานให้เส้นตั้งและเส้นนอนวางขัดในลักษณะ ขกสอง ข่มสาม ยกสี่ ข่มสาม ทุกที่ กลับมาที่นี้เส้นที่สี่ ขกสอง เพื่อให้เส้นดอกทั้งสองแนวมีการสานด้วยยึดเหนี่ยวกันแน่นมากกว่าลายสองและลายสามทั่วไป ลายนี้นิยมใช้สานงานจักสานที่ต้องการความแน่นหนาและแข็งแรง เช่น กระบุง เสื่อ ลำแพน กระด้ง เป็นต้น นอกจากนี้ การสานด้วยลายประสุยังสนองประโยชน์ใช้สอยในตัวกระด้งได้ คือ ช่วยแยกเมล็ดข้าวออกจากวัชพืชที่ไม่ต้องการในเวลาผัดข้าว

ลายผีบ้า

ลายผีบ้า หรือเรียกอีกชื่อว่า ลายกระดิ่งผัดข้าว เนื่องจากเป็นลายที่ใช้สานเฉพาะตัวกระดิ่งสำหรับผัดข้าวของชาวชนบท การสานลายนี้มีอยู่เกือบทุกภาค และมักเรียกชื่อตรงกันว่า ลายบ้า หรือลายผีบ้า

การสานลายผีบ้า ทำได้โดยการสานให้เส้นตั้งและเส้นนอนขัดกันเป็นลักษณะ ขกสอง ข่มห้า การสานลายผีบ้า หรือลายกระดิ่ง มีคำที่เรียกคล้องจองกัน เช่น ขกสองข่มห้า เรียกลายบ้าเอย หรือลายผีบ้า ข้ามห้า ขกสอง เป็นต้น ลายนี้จัดว่าเป็นลายขัดที่มีการวิวัฒนาการเพื่อตอบสนองทางด้านประโยชน์ใช้สอยมากที่สุดของประเทศไทย

ลายไผ่

ไผ่ หมายถึงเส้นนอน ซึ่งใช้สานบังคับเส้นยืน ดอกไผ่จะมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมหรือคล้ายเม็ดแตงโม โดยมีจำนวนเนื้อไม้กับผิวไม้ในตัวเส้นดอกเท่ากัน วัสดุที่ใช้เป็นเส้นไผ่ควรเหนียว ไม่แข็ง ไม่เปราะหักง่าย เช่น ไม้ไผ่ หวาย เป็นต้น การสานลายไผ่จะวางเส้นยืนเหนือเส้นตั้งหลาย ๆ เส้น ชิดหรือห่างมากน้อยตามต้องการ แล้วใช้เส้นไผ่ตั้งแต่ 2 เส้นขึ้นไป สานปิดไปมาคร่อมเส้นยืนหรือเส้นตั้ง ในแนวนอนเพื่อบังคับเส้นยืนให้คงรูปในการสานเส้นไผ่ นิยมสานปิดไปทางขวา (คือสานออกนอกตัว) เพื่อช่วยในการเก็บเส้นไผ่ในตอนจบลายได้ง่าย และลงตัวรวมทั้งลายไผ่จะเกิดความสวยงาม

การจัดแบ่งประเภทของลายไผ่ได้ตามจำนวนเส้นไผ่ที่ใช้ คือ ถ้าใช้เส้นไผ่สองเส้นเรียกว่า ลายไผ่สอง ถ้าใช้ไผ่สามเส้น เรียกว่าลายไผ่สาม เป็นต้น การใช้เส้นไผ่สามารถใช้ได้ถึง 7 หรือ 8 เส้น ขึ้นอยู่กับขนาดของผลิตภัณฑ์ หากผลิตภัณฑ์ใหญ่มากจะต้องเพิ่มเส้นไผ่ให้มากขึ้น หรือบางครั้งอาจจะตีเส้นไผ่เป็นสองเส้นคู่เดินไปพร้อมกันเพื่อให้โครงสร้างผลิตภัณฑ์มีความแข็งแรงมากขึ้น ลายไผ่มีการพัฒนาขึ้นเพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอย โดยลายสานที่พัฒนาขึ้นมาจะเรียกชื่อลายตามจำนวนเส้นไผ่ที่ใช้มีจำนวน 6 ประเภท ดังต่อไปนี้คือ

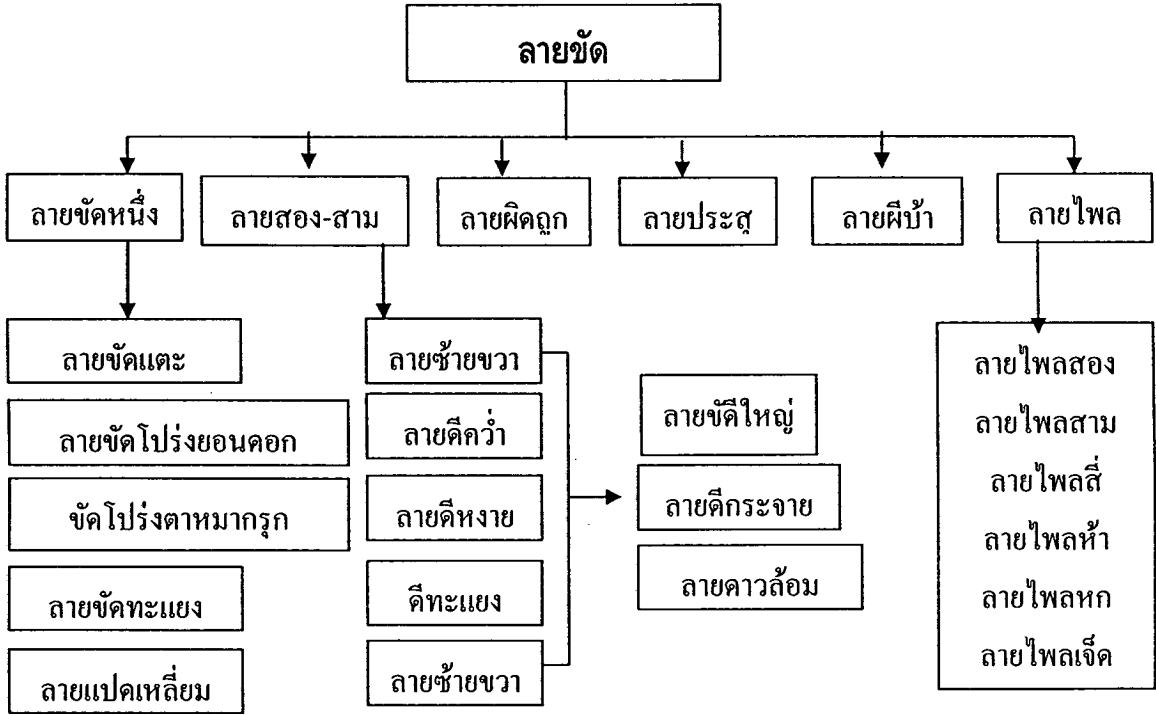
1. ลายไผ่สอง
2. ลายไผ่สาม
3. ลายไผ่สี่
4. ลายไผ่ห้า
5. ลายไผ่หก
6. ลายไผ่เจ็ด

ลายไผ่สอง เป็นการสานในลักษณะการตั้งเส้นยืนหลายๆ เส้นพร้อมกันและมีเส้นไผ่จำนวน 2 เส้น สานปิดกับคร่อมทับเส้นยืน ดคยที่การบิดเส้นไผ่ จะบิดคร่อมทับเส้นยืนทุกเส้นหรือบิดคร่อมทับเส้นยืนแล้วบิดไผ่กันเอง โดยไม่คร่อมทับเส้นยืนก็ได้ แล้วแต่เทคนิคและ

ประโยชน์ใช้สอย เนื่องจากบางครั้งมีการตั้งเส้นยืนห่างกันมากถ้าบิดคร่อมทับเส้นยืนอย่างเดียวจะทำให้เส้นไพลรัดเส้นยืนไม่แน่นนอน โครงสร้างจะไม่แข็งแรง

ลายไพลสาม เป็นลายไพลที่สานคล้ายกับลายไพลสองแต่เพิ่มเส้นไพลเป็นจำนวน 3 เส้น โดยมีหลักเกณฑ์คือ ข้ามสอง ยกหนึ่ง และมีสูตรที่เรียกคล้องจองกันเพื่อให้จดจำได้ง่ายกว่า ข้ามสอง ยกหนึ่ง สามเส้นกวดกันไป เรียกว่า ลายไม่รู้จบ ลายไพลสามนี้เป็นลายจักสานที่นิยมใช้กันมาก เพื่อบังคับรูปทรงผลิตภัณฑ์ โดยนิยมใช้สามเพื่อขึ้นรูปทรงและเมื่อสิ้นสุดงานสาน การสานไพลหากสานชิดต่อเนื่องกันตลอดจะทำให้เกิดรูปทรงของงานจักสานที่มีความแข็งแรงมากขึ้น ทำให้ช่างสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรียกลายนี้ว่า ลายกาว

ลักษณะลายไพลสี่ ไพลห้า ไพลหก และไพลเจ็ด เป็นลายไพลที่มีลักษณะการสานพื้นฐานประเภทเดียวกับลายไพลสองแต่เพิ่มเส้นไพลมากขึ้นเป็นสี่ ห้า หก เจ็ดตามลำดับ ขึ้นอยู่กับขนาดของผลิตภัณฑ์และประโยชน์ใช้สอย ว่าต้องการให้แข็งแรงมากหรือน้อยเพียงใด การสานเส้นไพลมีหลักเกณฑ์การสานคือ ลายไพลสี่ใช้หลัก ข้ามสามยกหนึ่ง ลายไพลห้าใช้หลัก ข้ามสี่ ยกหนึ่ง ลายไพลหกใช้หลัก ข้ามห้า ยกหนึ่ง ส่วนลายไพลเจ็ดใช้หลัก ข้ามหก ยกหนึ่ง

แสดงผังความสัมพันธ์ลายขัดและลายพัฒนา

ลายเฉลว

ลายเฉลว ยกสามเส้น ข่มสามเส้น เรียกว่า ลายสาม เรื่อยไปจนถึงการสานแบบยกคิกเป็นลวดลายต่าง ๆ

ลายจัดแบบที่วิวัฒนาการไปมากที่สุดของไทย คือ ลายจัดที่เรียกกันว่าลายผีบ้า หรือลายกระดังผัดข้าวเป็นลายที่มีสานเกือบทุกภาค และมักเรียกตรงกันว่าลายบ้า หรือลายผีบ้า ซึ่งเป็นเพราะเป็นลายที่สานยากนั่นเอง การสานจะต้องพลิกกลับข้างล่างขึ้นข้างบนเอาข้างบนลงข้างล่างจึงจะสานถูก และถ้าสานถูกแล้วลายจะออกมาเป็นรูปพื้นปลาชวยงาม การสานลายกระดังหรือลายผีบ้านี้มีคำที่คล้องจองเป็นสูตรไว้หลายอย่างเช่น “ยกสองข่มห้าเรียกลายบ้าเอ๋ย” “ลายผีบ้าข้ามห้ายกสอง” เป็นต้น

ลายจัดนี้แม้จะมีประโยชน์ในการใช้สอยในการสานสิ่งต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง เพราะเป็นลายที่มีวิวัฒนาการและประยุกต์ใช้ประโยชน์ได้มาก และการใช้ลายจัดแต่ละชนิดก็ขึ้นอยู่กับรูปแบบโครงสร้างของเครื่องจักสานแต่ละชนิด

ลายทแยง (Plaiting pattern)

ลายทแยงลักษณะการสานคล้ายการถัก ส่วนมากจะใช้ดอกรูปสี่เหลี่ยมหรือดอกลูกเต๋าแบนๆ บางๆ เพราะการสานลายชนิดนี้ต้องการแผ่นที่บิ ที่มีผิวโค้งเป็นผนังของภาชนะทรงกระบอกเป็นส่วนใหญ่ โครงสร้างของลายทแยงมุมชนิดนี้จะเบียดตัวกันสนิทจนเกือบไม่มีช่องว่าง ลักษณะการจัดกันของดอกละตัวที่สานจะจัดกันในลักษณะทแยง (Diagonal) จะไม่มีเส้นตั้งหรือเส้นนอนเหมือนลายจัดเป็นลายสแตนที่ต้องการผิวเรียบบาง สามารถต่อเชื่อมกันโค้งตัวไปตามความโค้งของภาชนะที่ต้องการได้ ลายชนิดนี้บางทีสานเป็นแผ่นแล้วนำไปประกอบเข้ากับโครงสร้างอื่นตามรูปที่ต้องการ เพราะลายชนิดนี้จะสามารถเก็บริมได้เรียบร้อยสวยงาม เพราะสามารถสอดเส้นดอกลูกกลับเข้าไปในลายเดิมได้ดีกว่าลายจัด เพราะเส้นดอกลูกจะเป็นเส้นทแยง ที่หักพับกลางได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาชนะที่สานด้วยใบลาน ใบตาล เช่น สมุกใบลาน สออบใบเตย สออบกระจุย พัดไม้ไผ่ เป็นต้น

เครื่องจักสานที่สานด้วยลายทแยงนี้ส่วนมากจะไม่คงทนเท่าลายจัด อย่างไรก็ตาม ลักษณะการสานด้วยลายทแยงนี้ได้พัฒนาไปมาก จากลายทแยงธรรมดาไปสานยาก สับสนอย่างที่เราเรียกว่าลายผีบ้า หรือ Mad Weave การสานลักษณะนี้จะพบในสมุกใบลานแบบโบราณสำหรับ เครื่องหอมของสตรี เป็นต้น ลายทแยงอีกชนิดหนึ่งที่นิยมใช้กันทั่วไปคือลายหมุมหรือหกเหลี่ยม เป็นลายที่มีลักษณะคล้ายลายเฉลวแต่สานที่บิจนเกือบไม่มีช่องว่าง ภาคเหนือเรียก ลายเกล็ดเต่า” ซึ่งใช้สานฝาหรือก้นโถก แอบข้าว แอบยาเส้น ก่องข้าว ลายชนิดนี้มีใช้ทั่วไป

ลวดลายในการจักสาน แบ่งตามลักษณะการใช้งานได้ 3 ลักษณะคือ

1. ลวดลายพื้นฐาน
2. ลวดลายพัฒนา
3. ลวดลายประดิษฐ์

1. ลวดลายพื้นฐาน ถือเป็นลายแม่บท สำหรับการสานทั่วไป มี 6 ลาย คือ

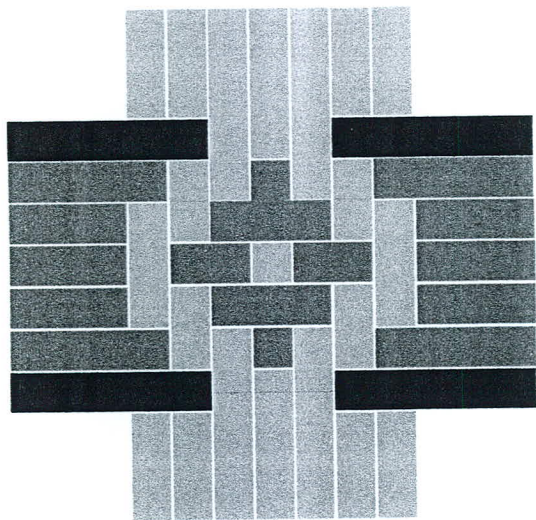
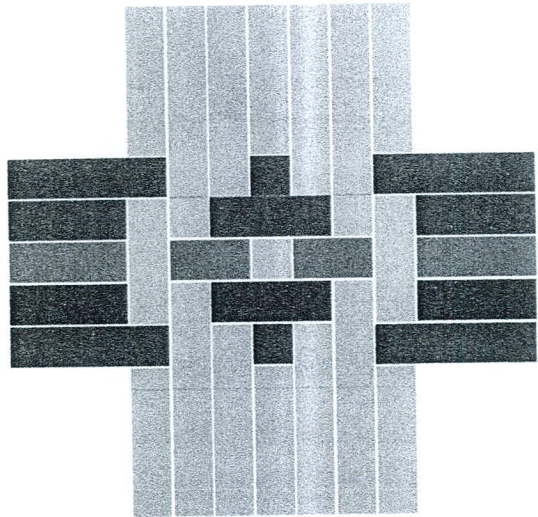
- 1.1 ลายขัด
- 1.2 ลายสอง
- 1.3 ลายสาม
- 1.4 ลายตาหิ้ว
- 1.5 ลายขอ
- 1.6 ลายบองหยอง

2. ลวดลายพัฒนา เป็นลายที่ช่างจักสานในอดีตได้คิดค้นพัฒนาขึ้นมา ที่ปรากฏทั่วไป มี 5 ลาย คือ

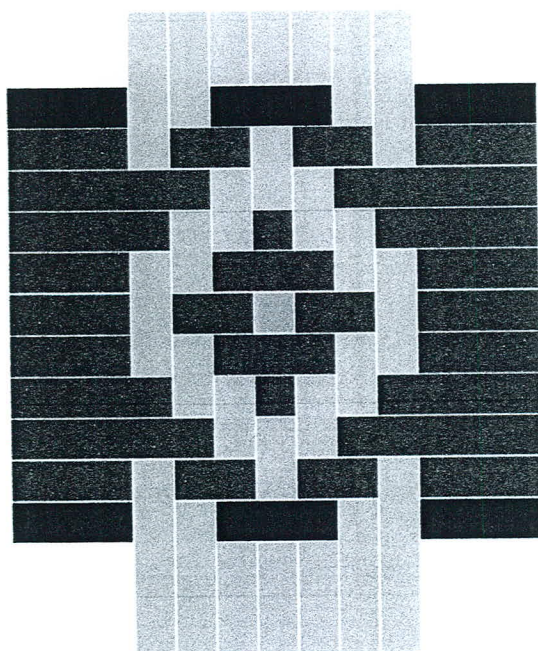
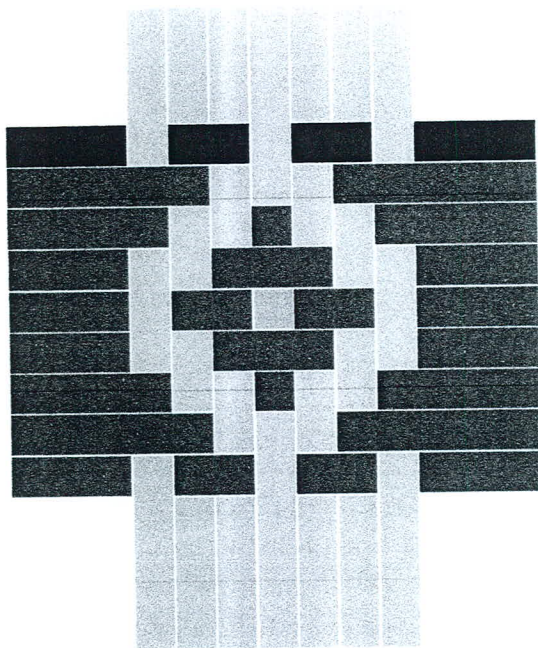
- 2.1 ลายบัว
- 2.2 ลายคี่ด้าน
- 2.3 ลายฉลากลิ้นเต่า
- 2.4 ลายดอกจิง
- 2.5 ลายคี่หล่ม

3. ลวดลายประดิษฐ์ เป็นลวดลายที่คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นเป็นลักษณะเฉพาะของช่างจักสานแต่ละคน แต่ละท้องถิ่นมีลักษณะแตกต่างกันตามลักษณะพื้นฐานทางวัฒนธรรม ขนบประเพณีการสร้างสรรค์ลวดลายประดิษฐ์สร้างจากลายพื้นฐานนำมาผสมผสานเกิดลวดลายใหม่ อาจได้จากการใช้วัสดุที่มีขนาด รูปร่างที่เป็นอิสระในการเลือกใช้มากขึ้น เช่น ใช้วัสดุที่มีลักษณะเส้นของธรรมชาติจากกิ่งไม้หรือแขนงที่ผ่านการเลือกสรรให้มีความเหมาะสมกับการนำไปใช้ประโยชน์ บางครั้งลวดลายประดิษฐ์เป็นการใช้ลายขัดพื้นฐานข้ามหนึ่งยกหนึ่ง หรือข้ามสอง ยกหนึ่ง เพียงแต่แตกต่างจากลวดลายพื้นฐานเดิมที่การเลือกใช้วัสดุให้มีขนาด รูปร่าง หรือขัดแย้งกันความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นแบบง่าย ๆ มองดูแล้วทำให้รู้สึกผ่อนคลายเหมาะสมกับสภาวะสังคมและเศรษฐกิจปัจจุบัน เน้นการตกแต่งแบบเรียบง่ายดูเบาสบายทำให้ผ่อนคลายลดความตึงเครียดทางอารมณ์

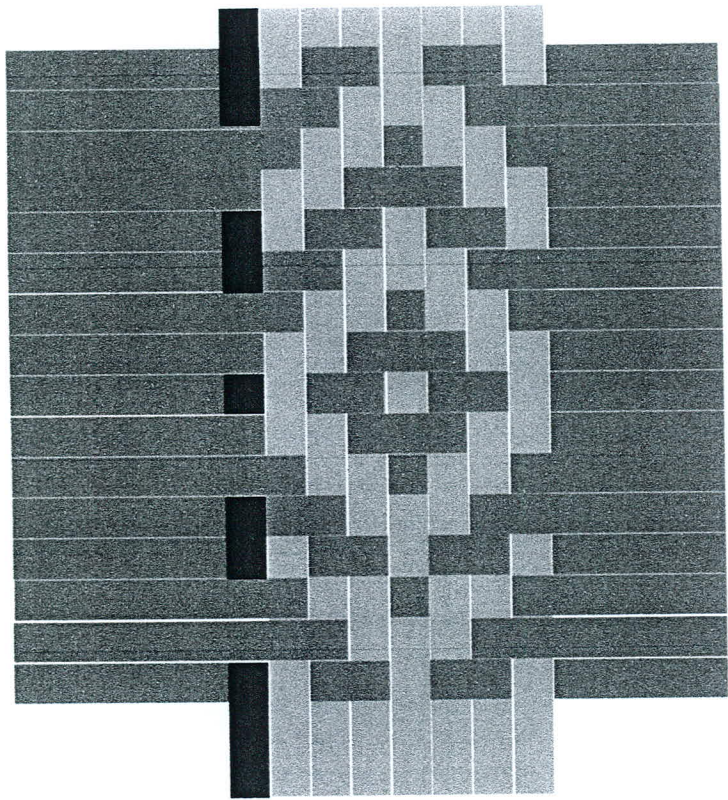
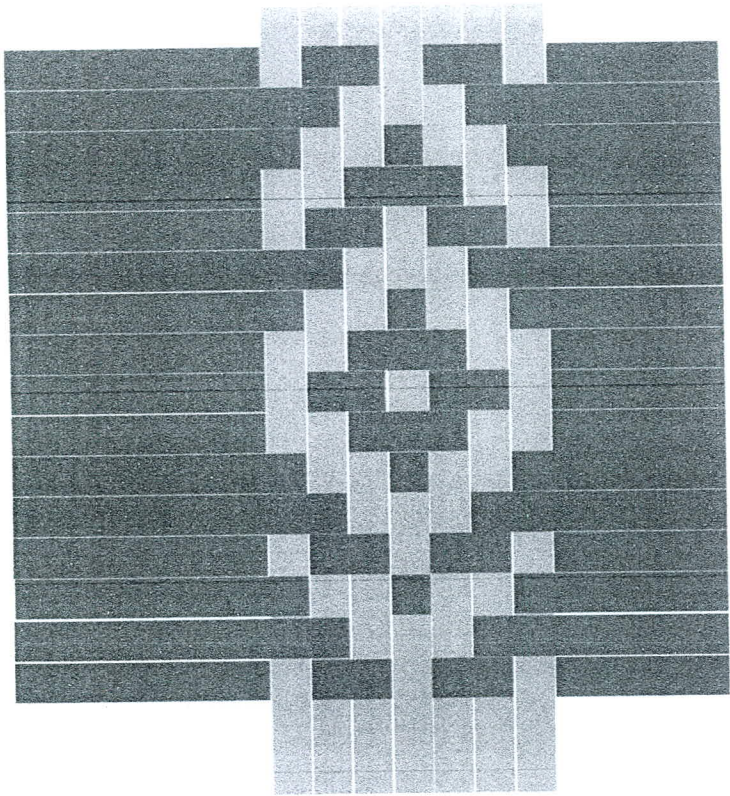
3. การศึกษาเปรียบเทียบการพัฒนารูปแบบลวดลายบนเครื่องจักสาน

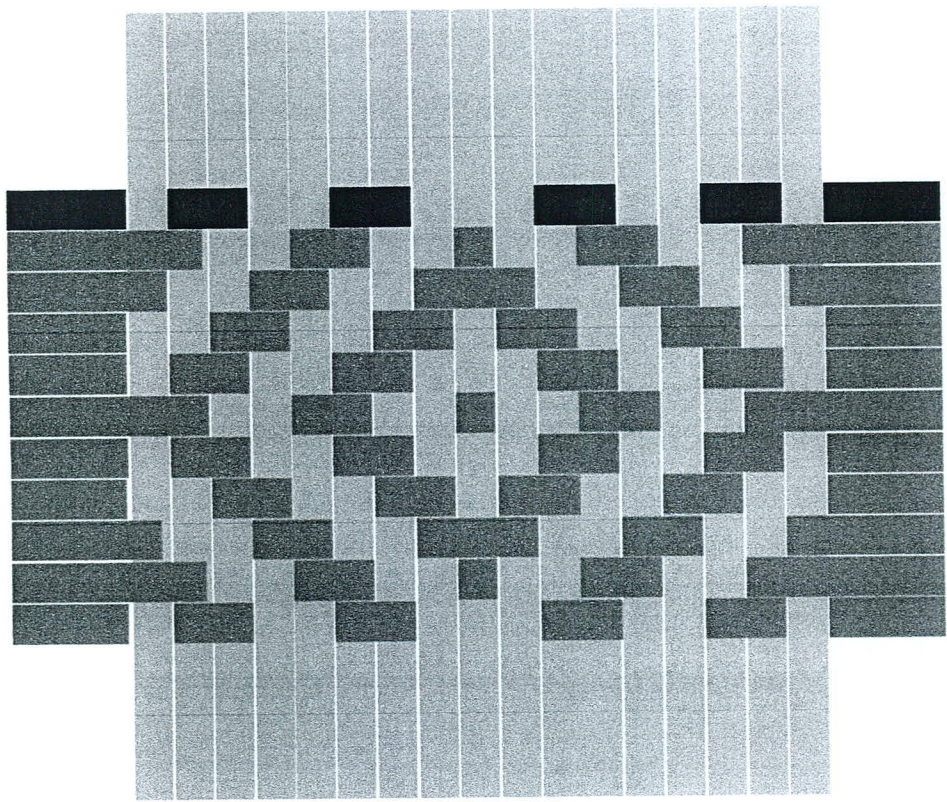
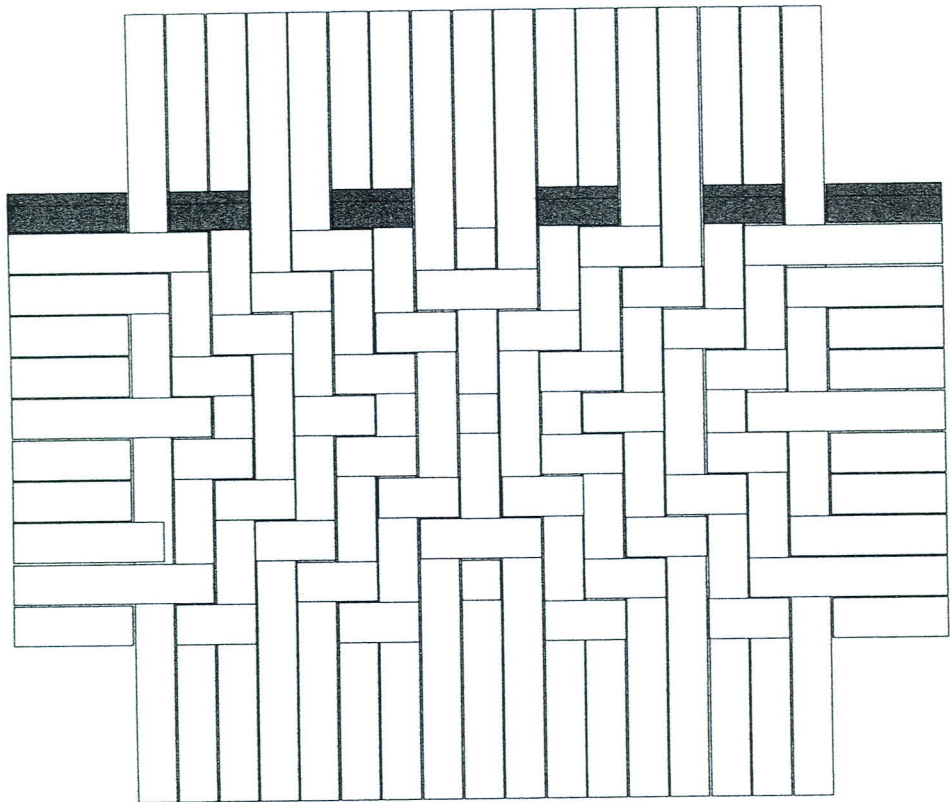
ลายพัฒนา : ลายดั้งเดิมกว่า!

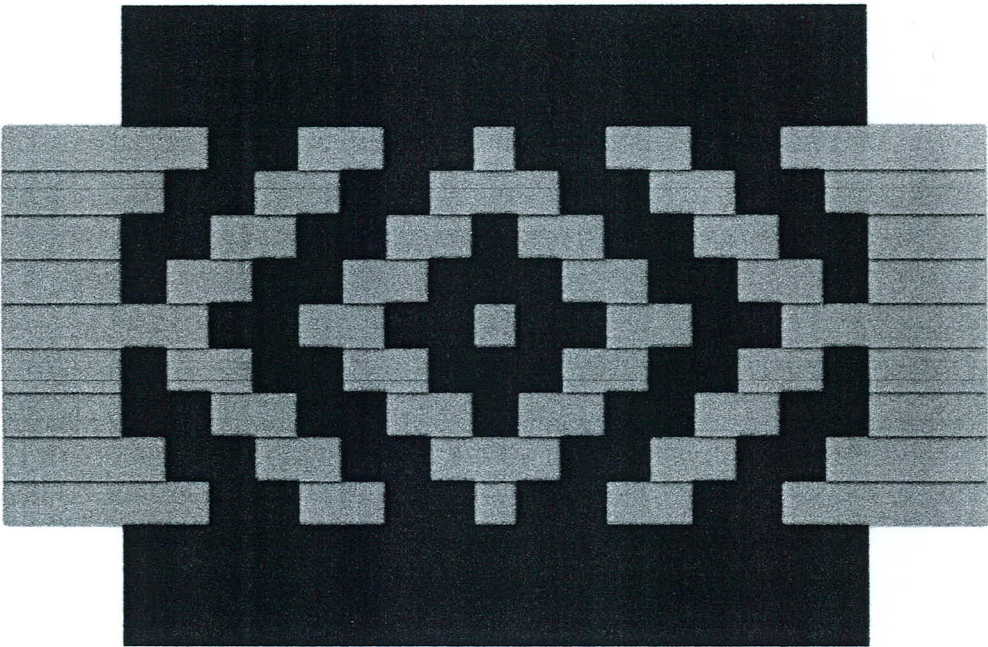
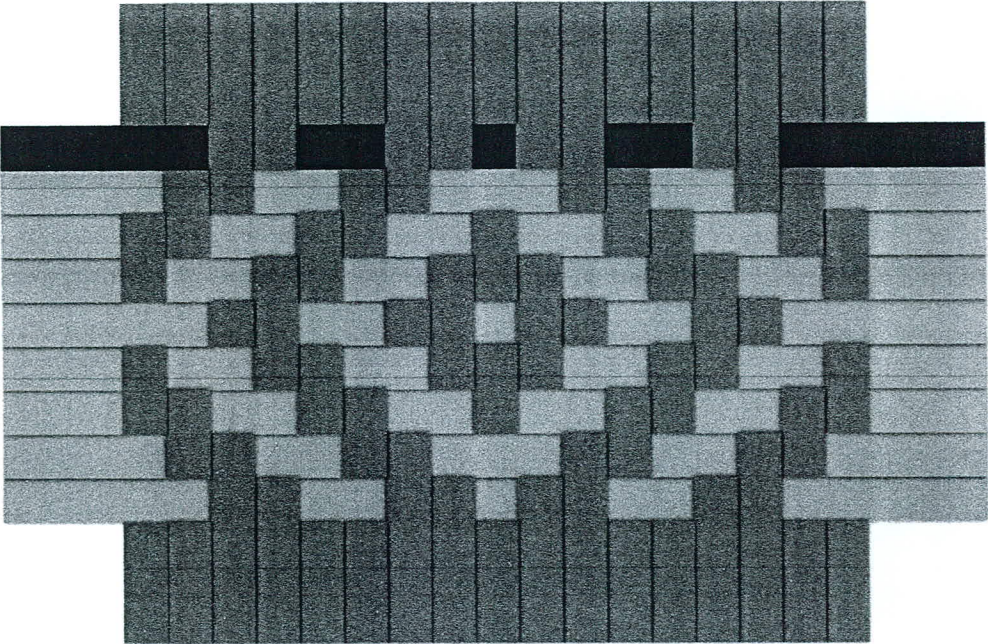
ลายพัฒนา : ลายที่หล่มกว่า

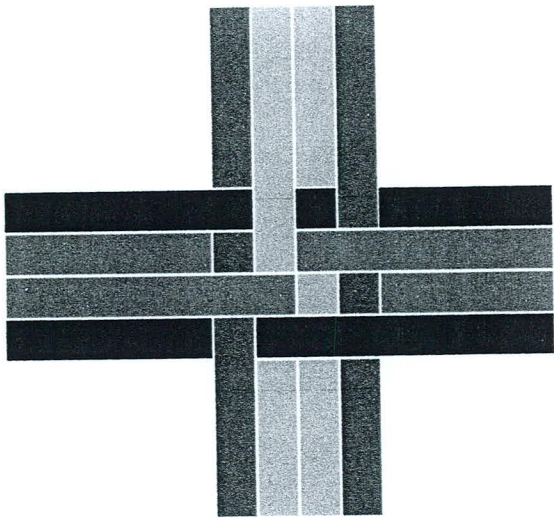
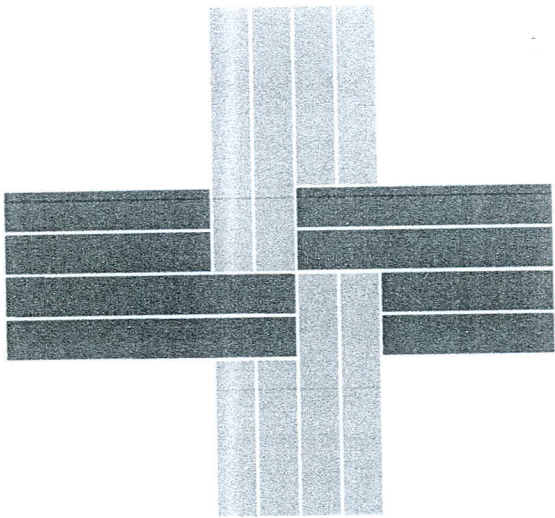

ลายพัฒนา : ลายที่ห่อหุ้มกว่า

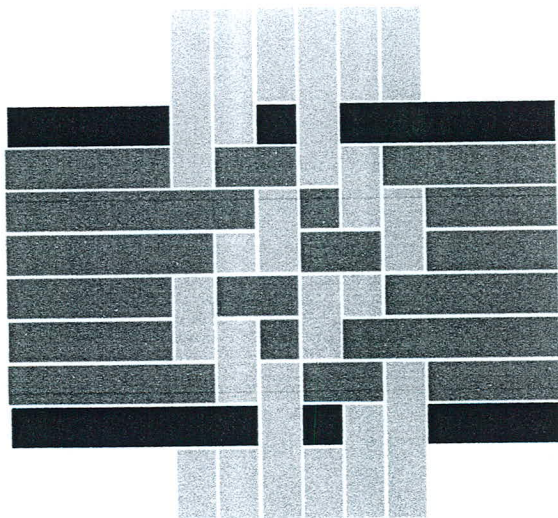
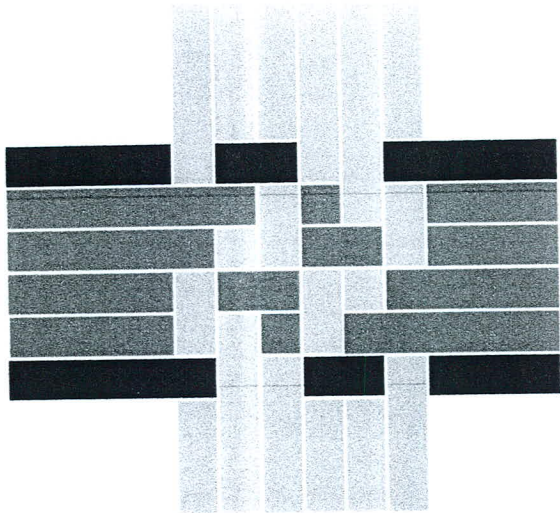

ลายพัฒนา : ลายดีหล่มกว่า

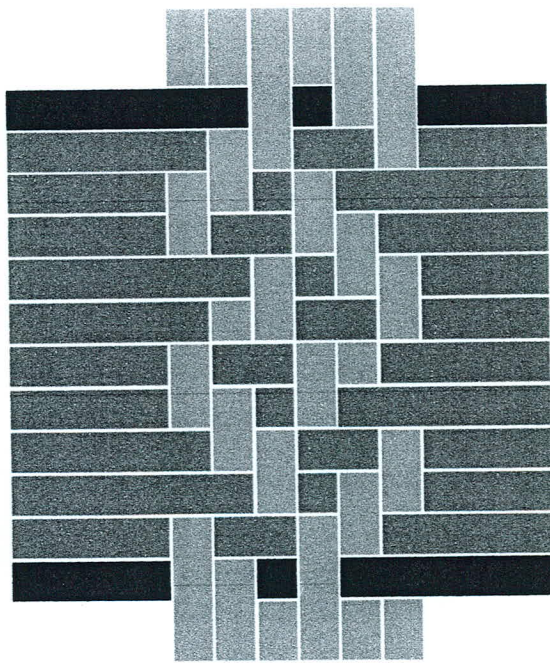
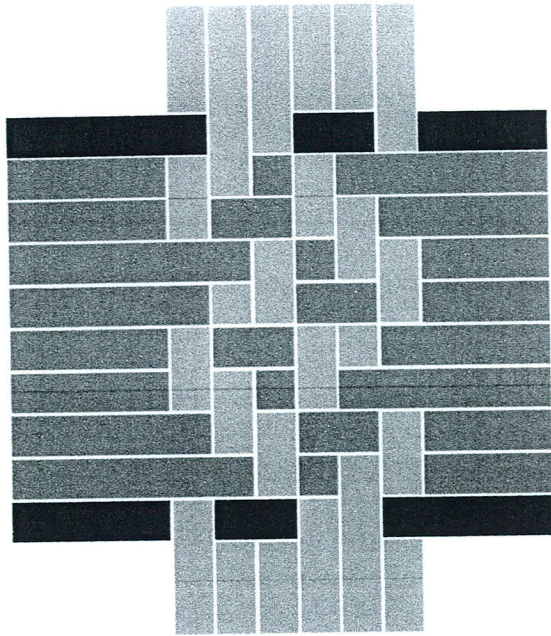

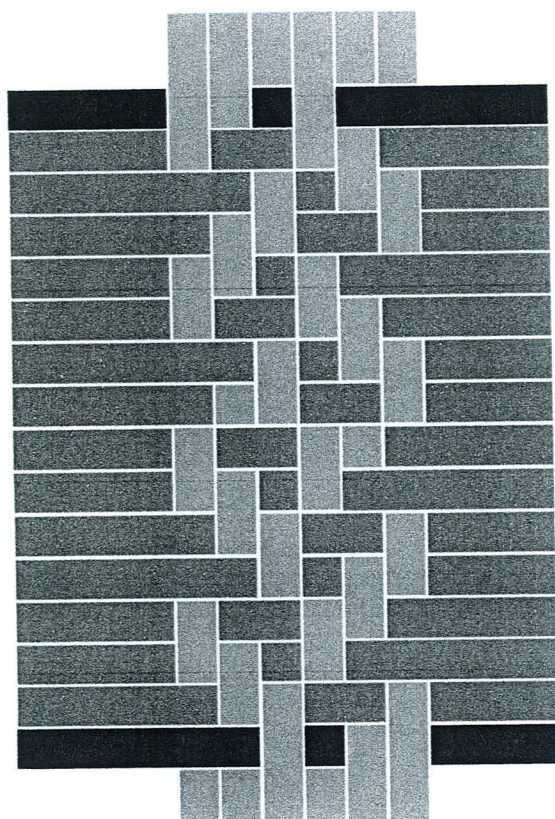
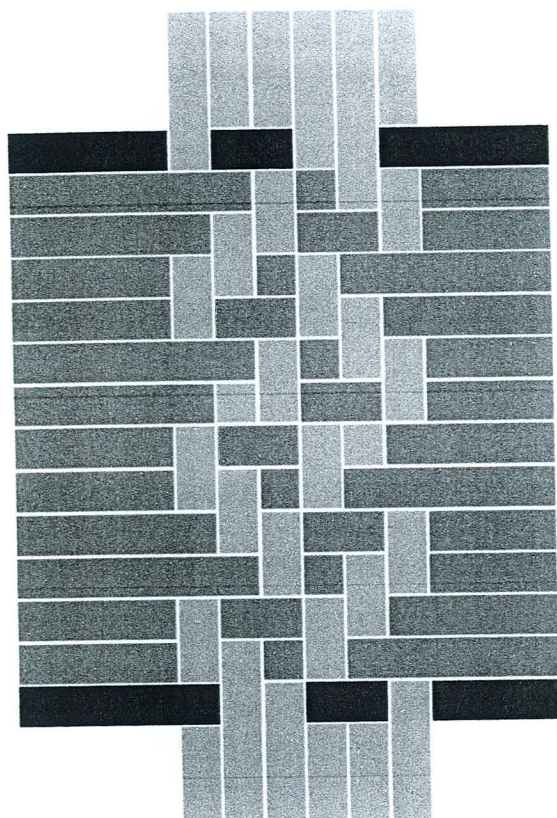
ลายพัฒนา : ลายดัดะแดง

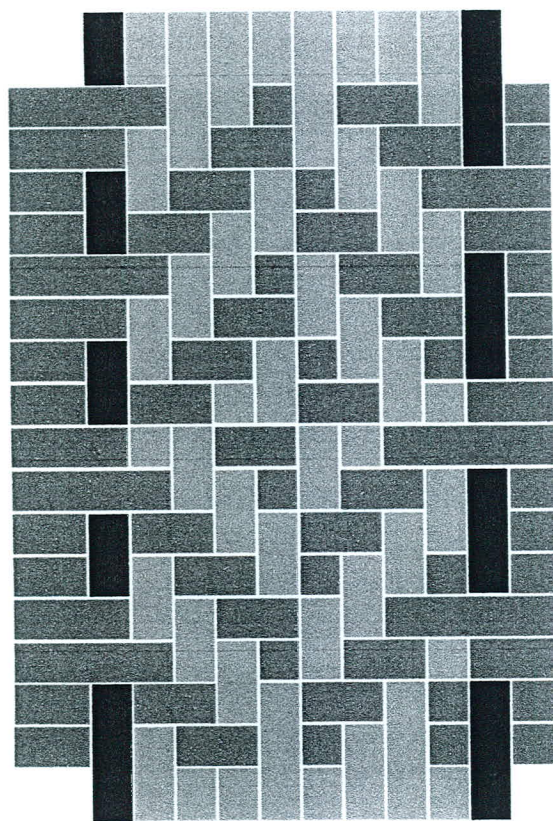
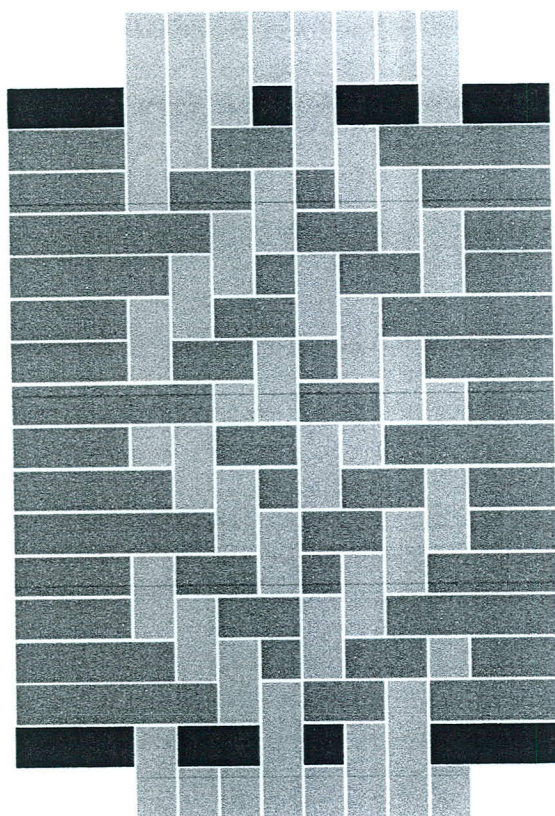
ลายพัฒนา : ลายคี่ตะแคง

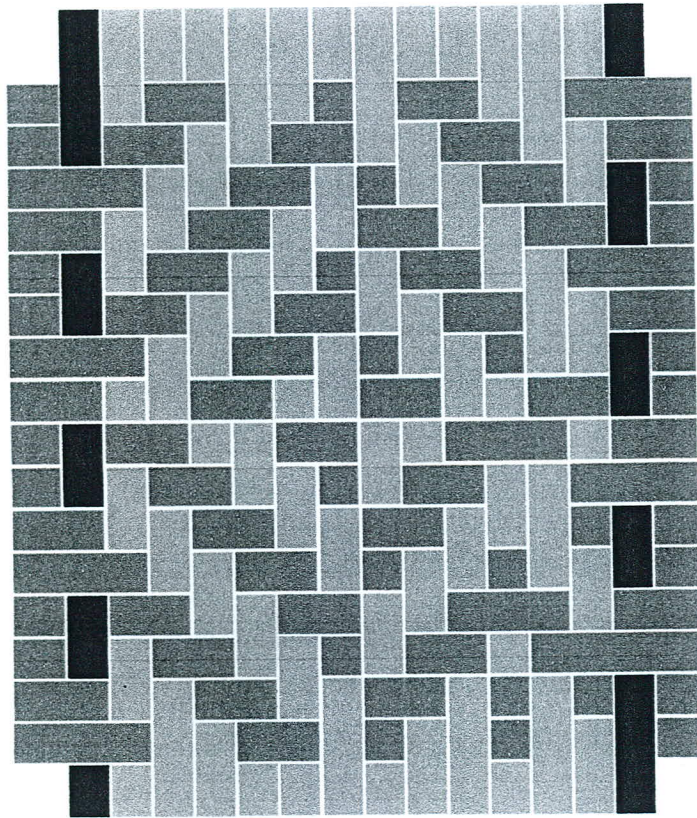
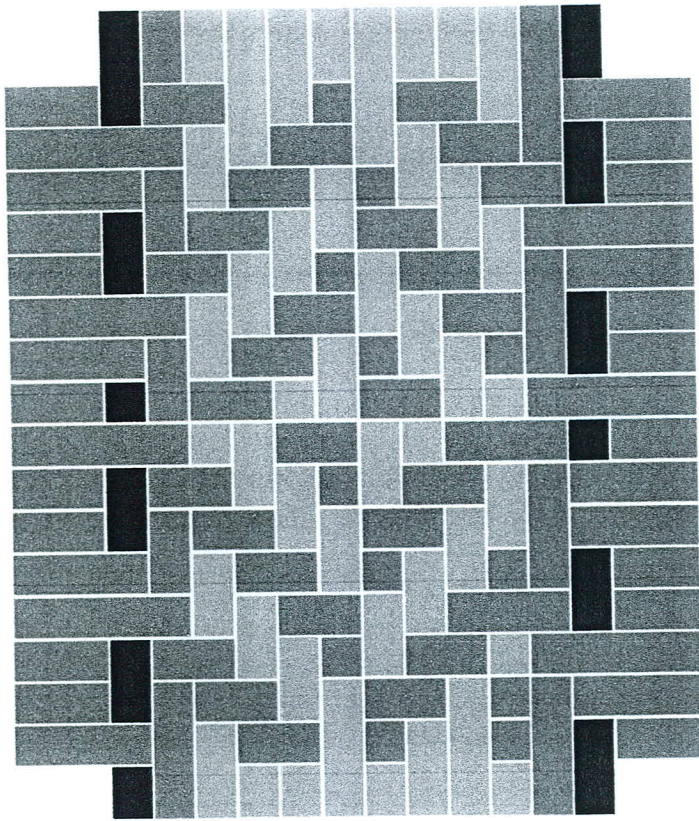
ลายพัฒนา : ลายตีตะแคง

ลายพัฒนา : ลายตีตะแคง

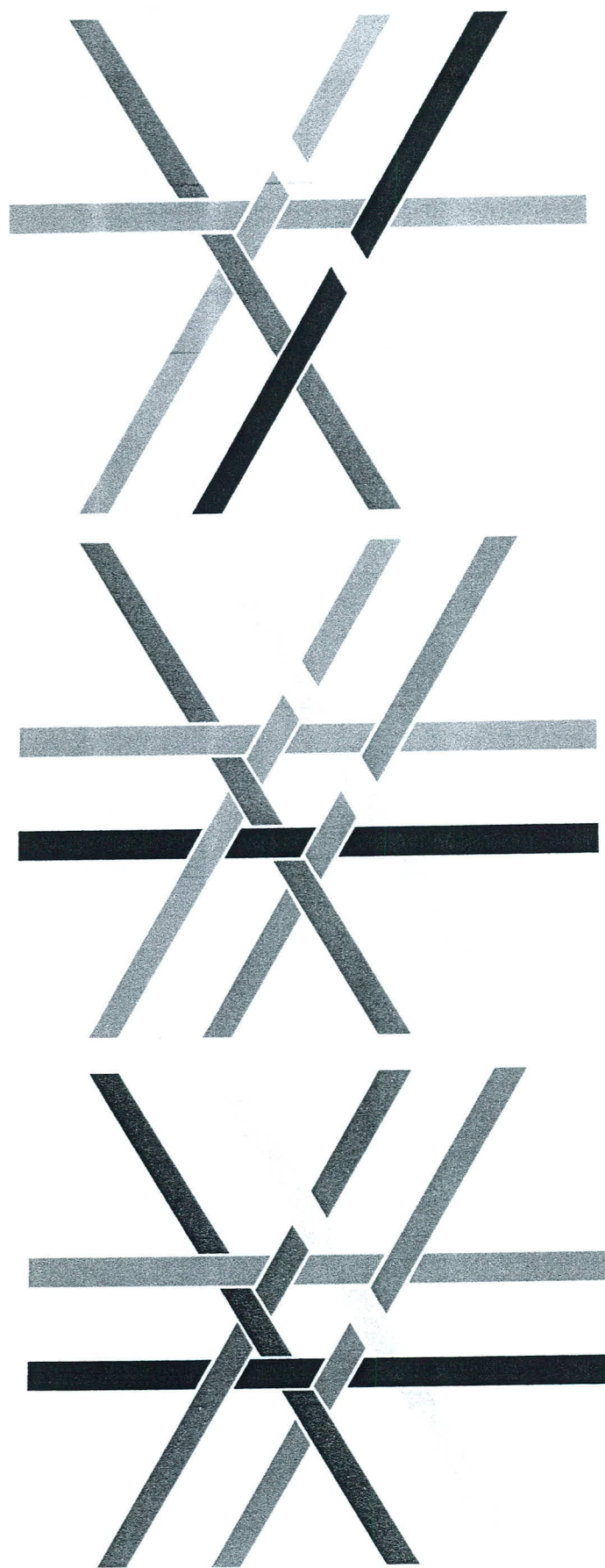
ลายพัฒนา : ลายตะเคอง

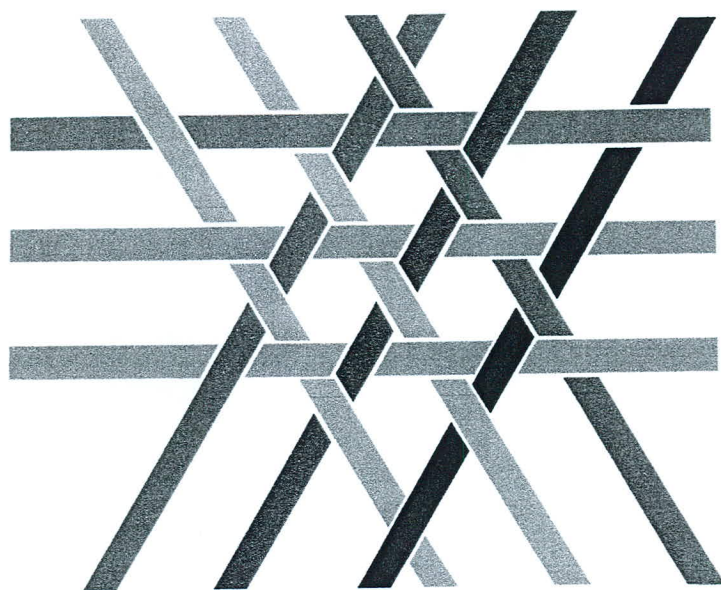
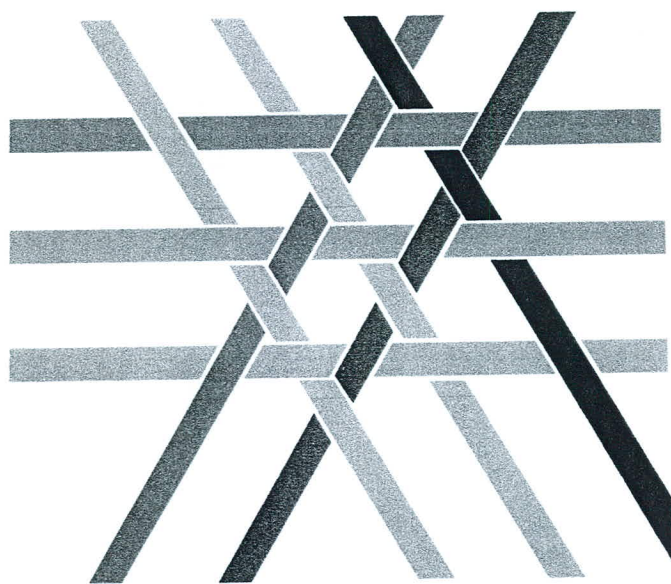
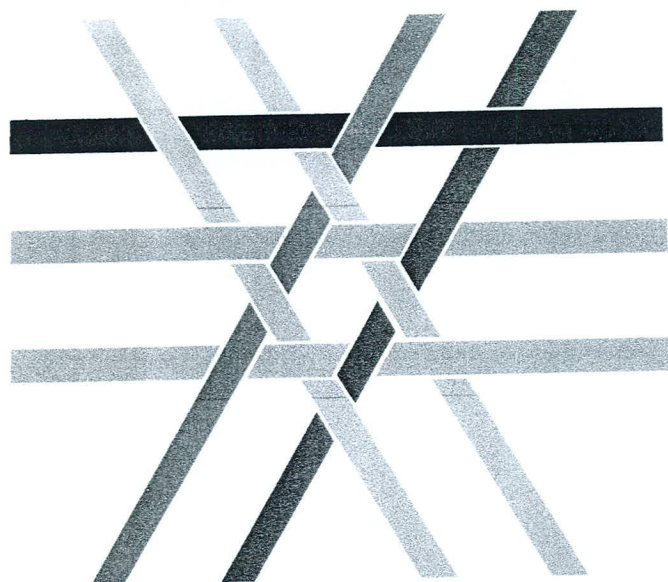
ลายพวงนา : ลายคี่ตะแคง

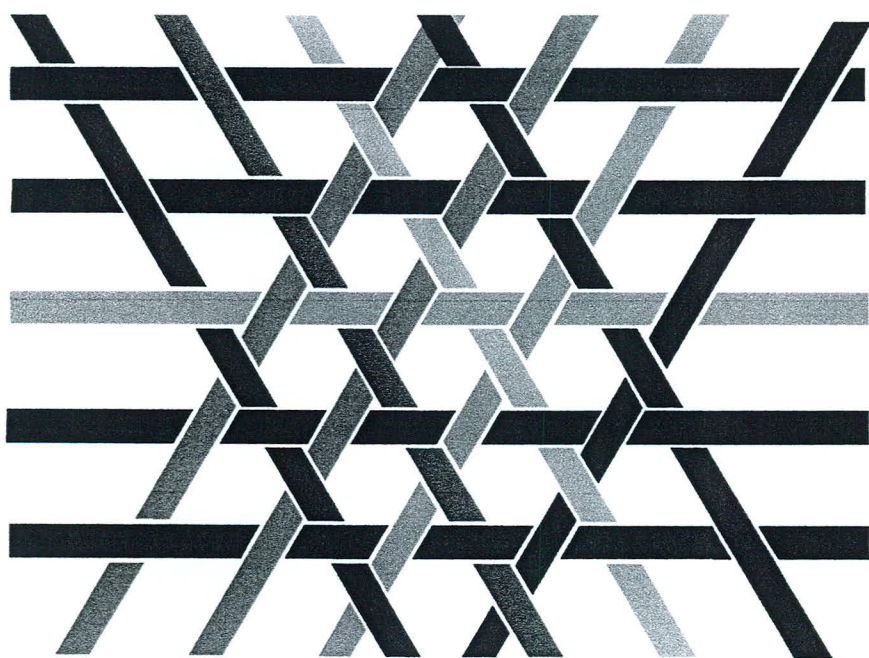
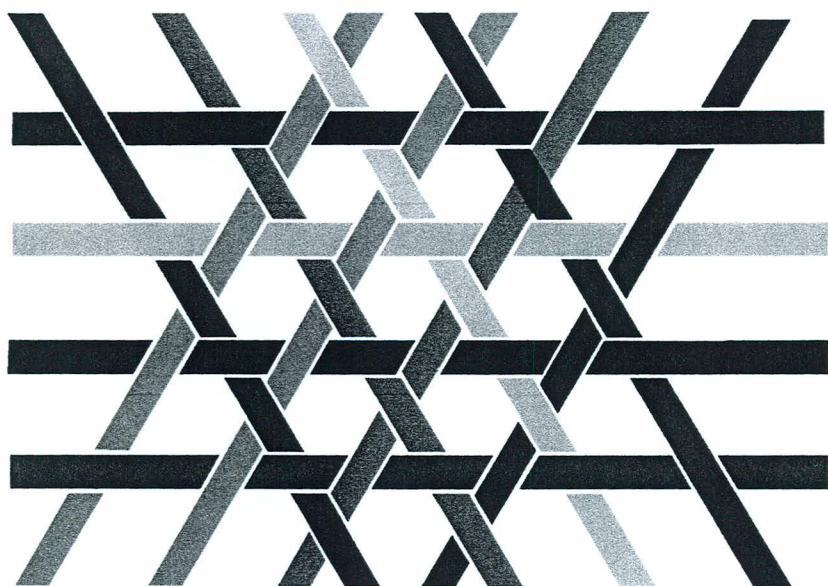
ลายแม่ขท : ลายตาชะลอม

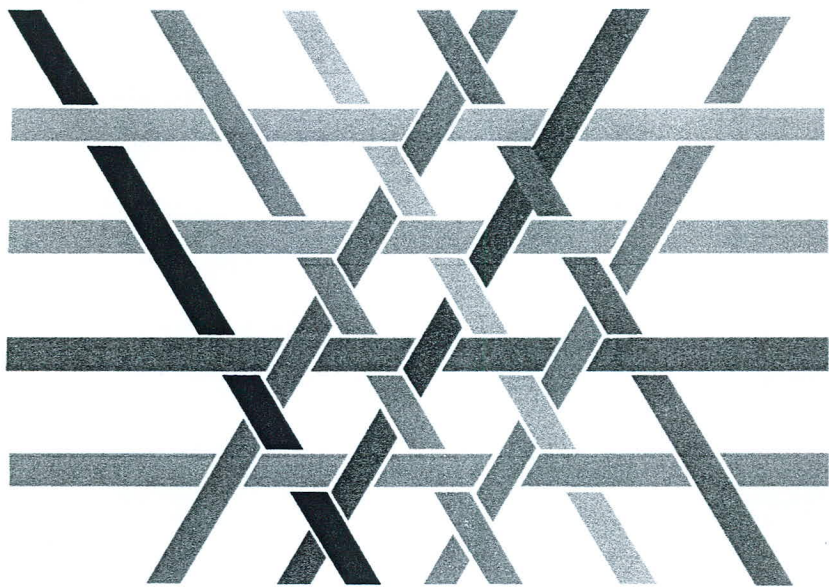
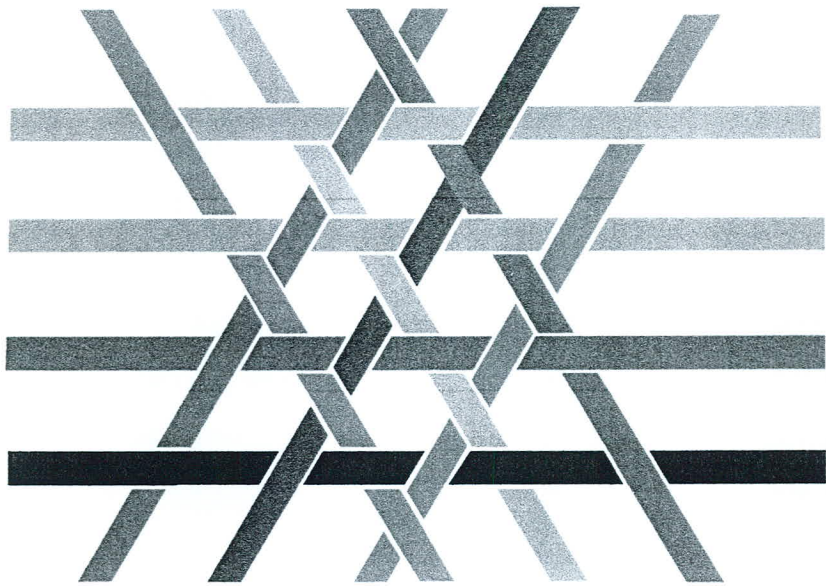
ลายแม่บท : ลายตาชะลอม

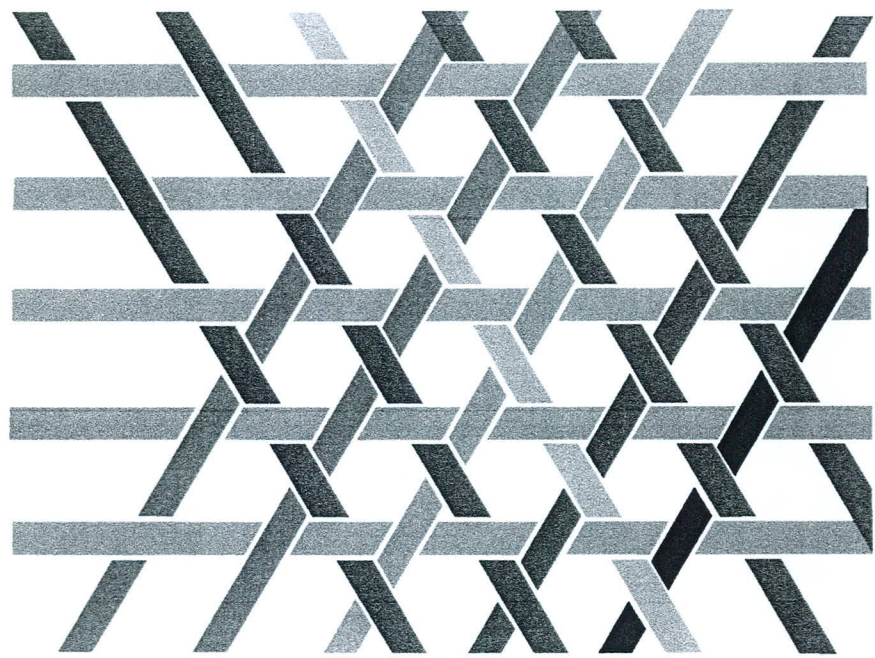
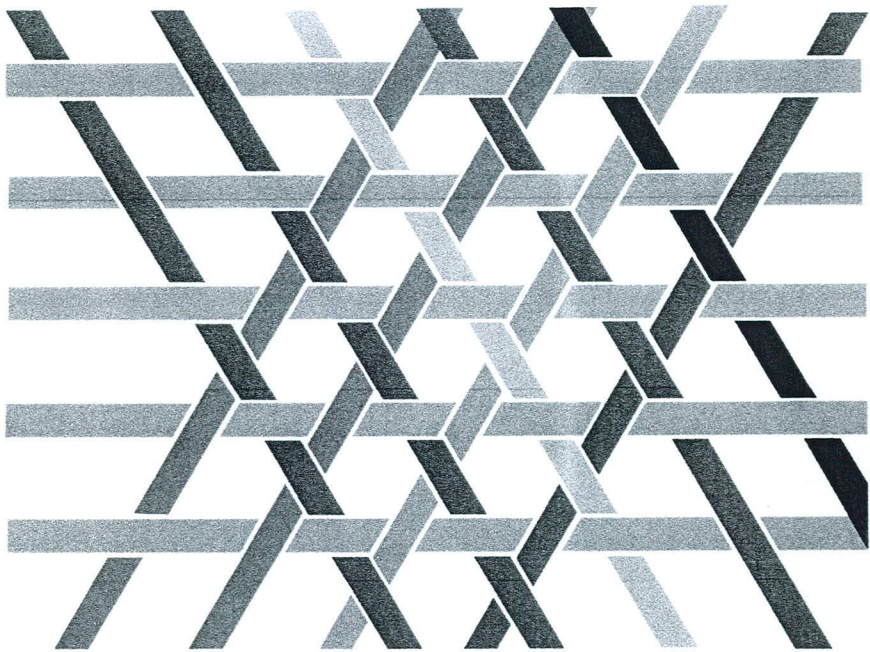
ลายแม่บท : ลายตาข่ายล้อม

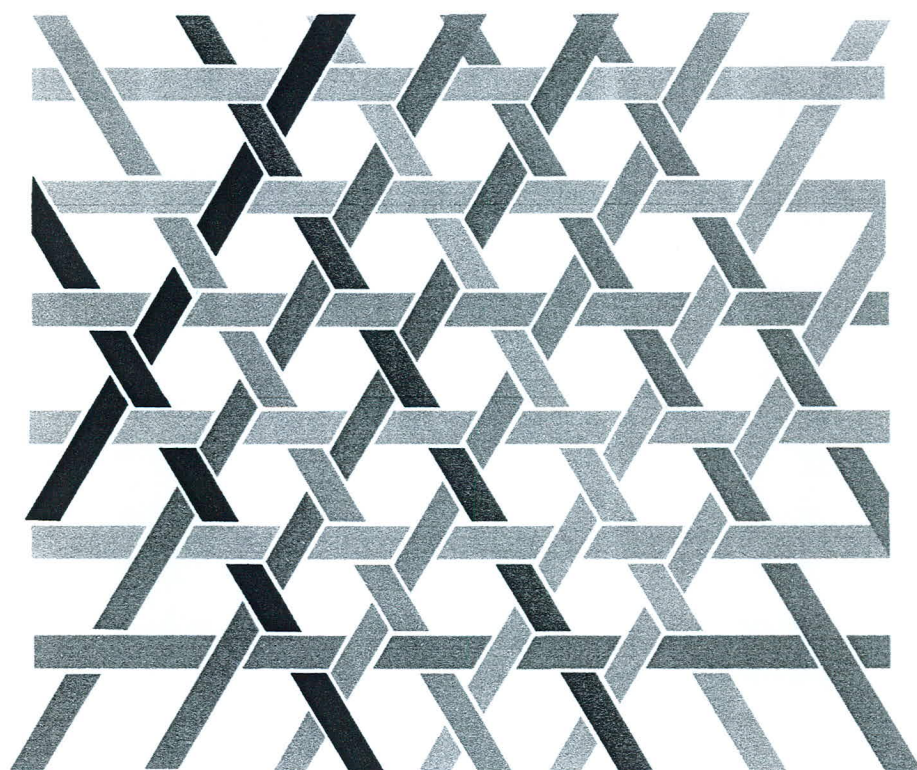
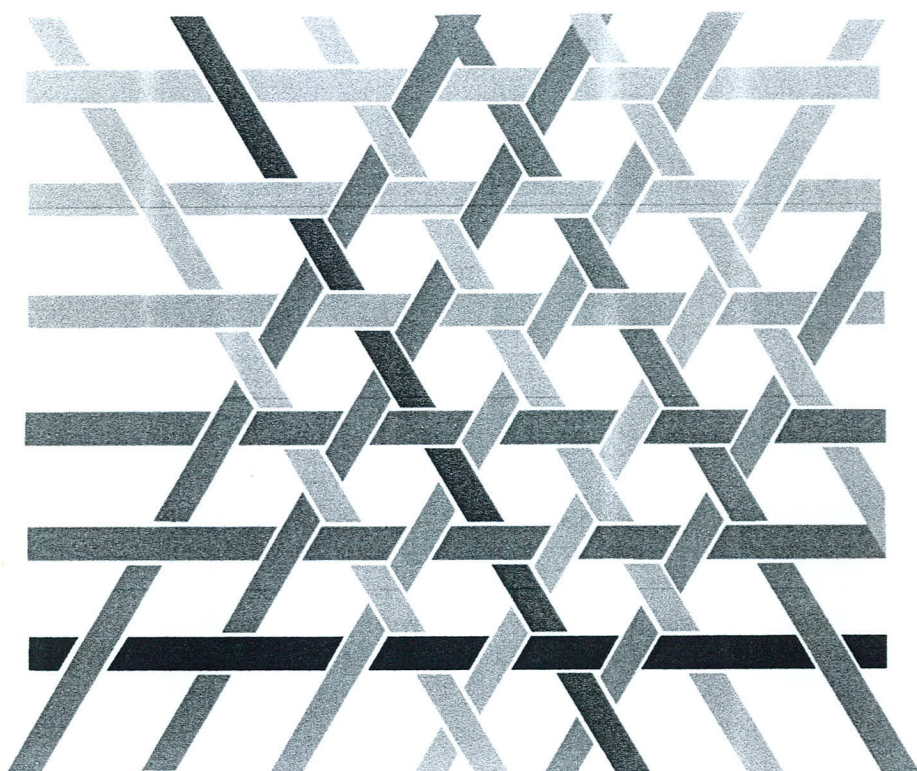
ลายแม่บท : ลายดาราหลอม

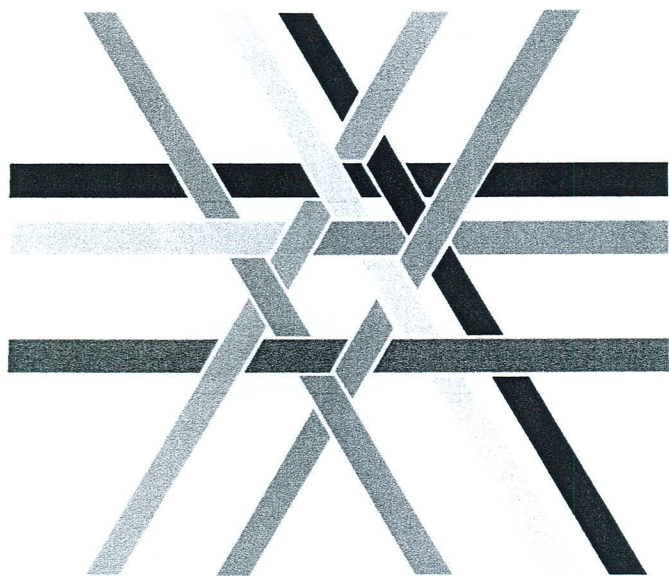
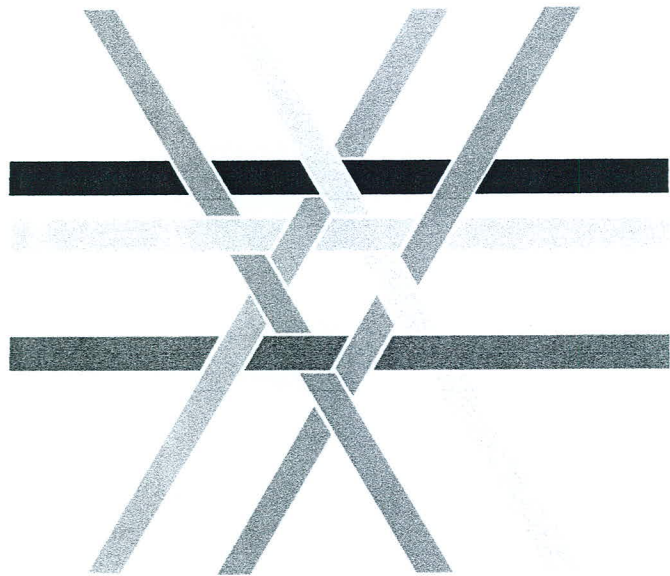
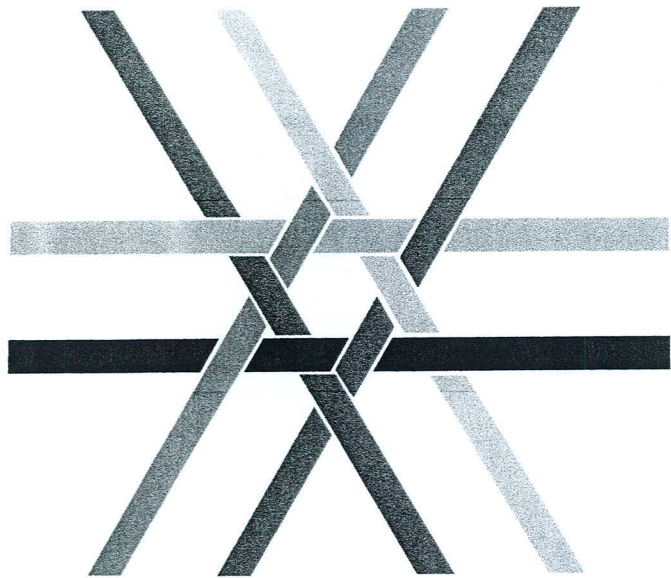
ลายแม่บท : ลายตาชะลอมน

ลายแม่บท : ลายตาชะลอม

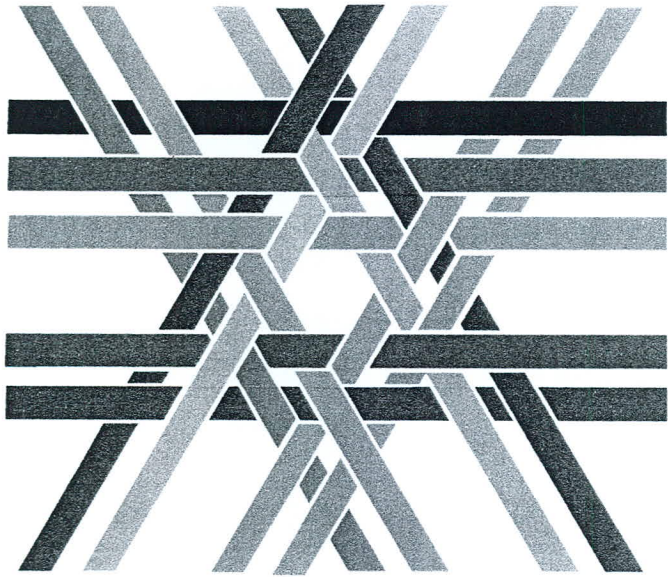
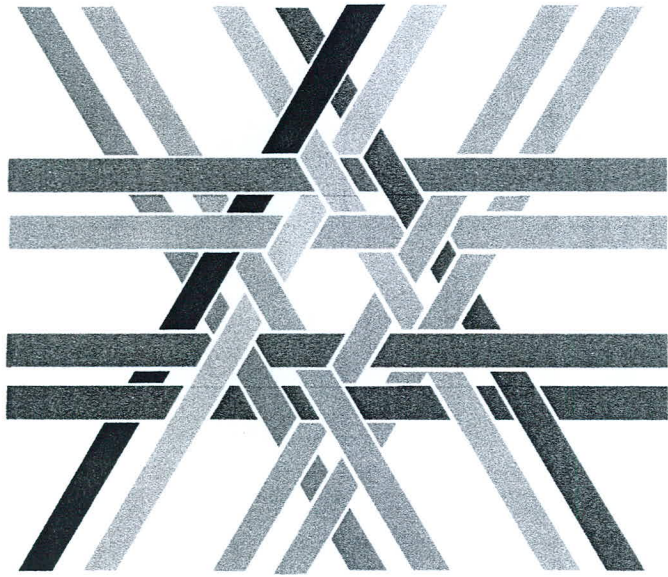
ลายแม่บท : ลายตาชะลอม

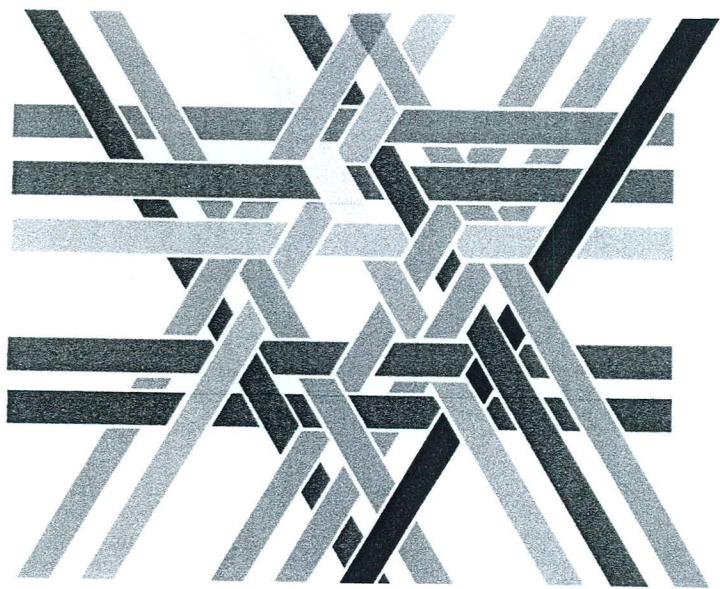
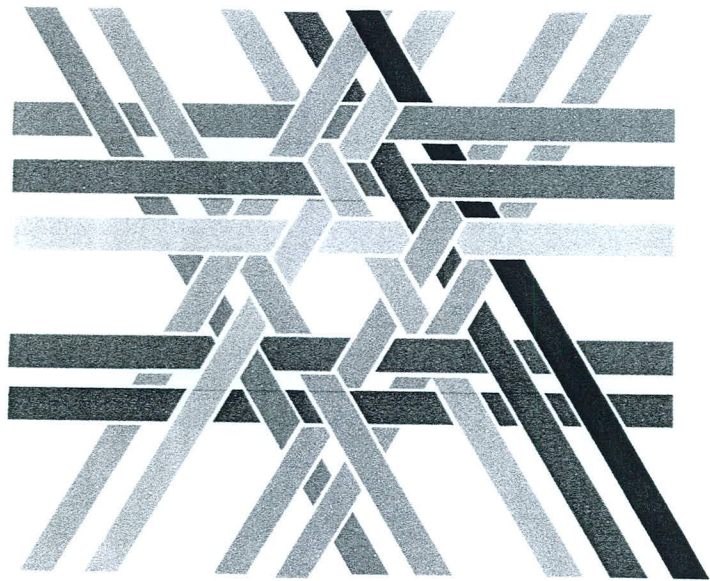
ลายพัฒนา : เกลวแปลง

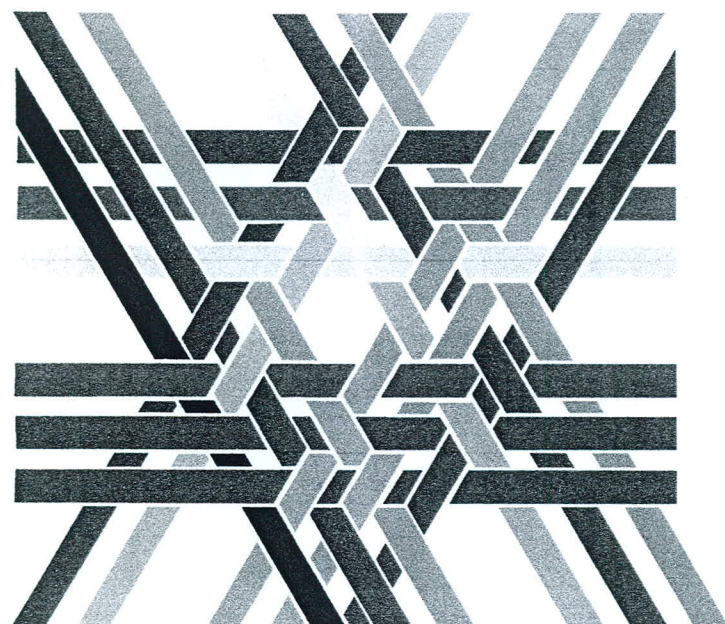
ลายพัฒนา : เกล็ดปลิง

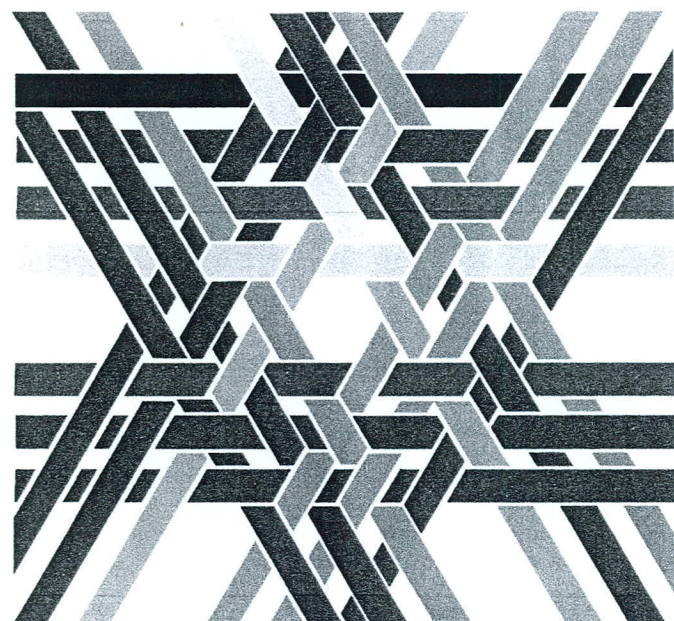
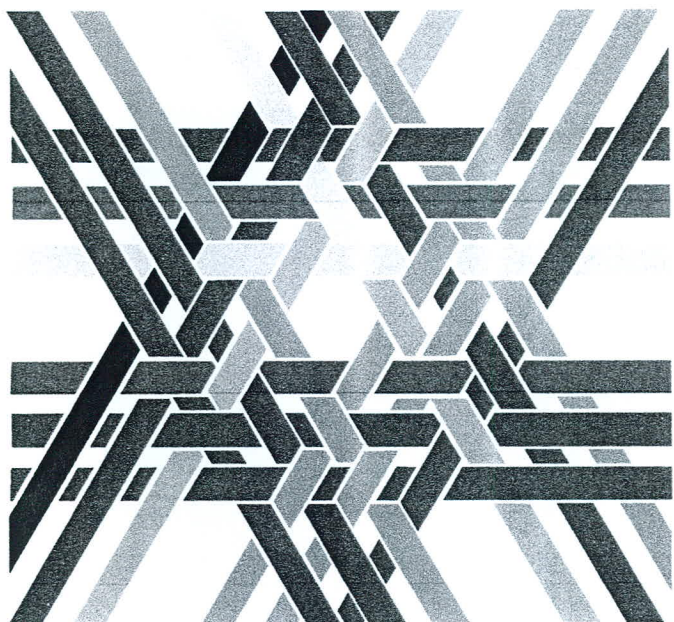
ลายพัฒนา : เฉลวแปลง

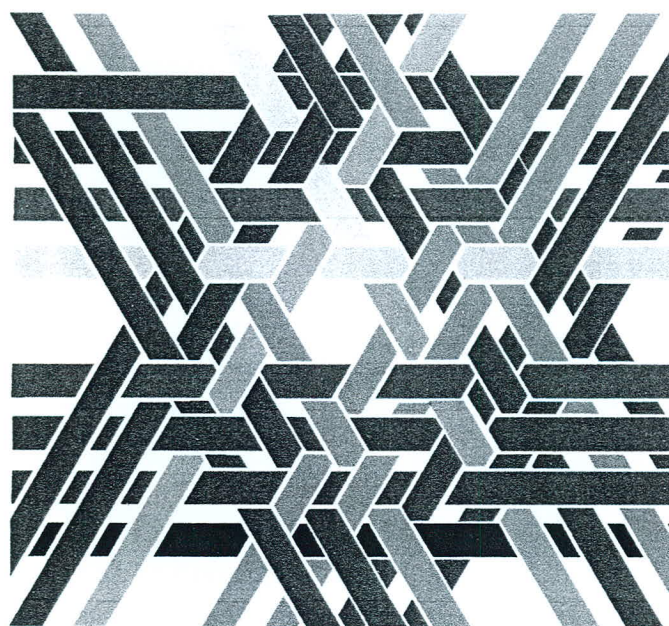
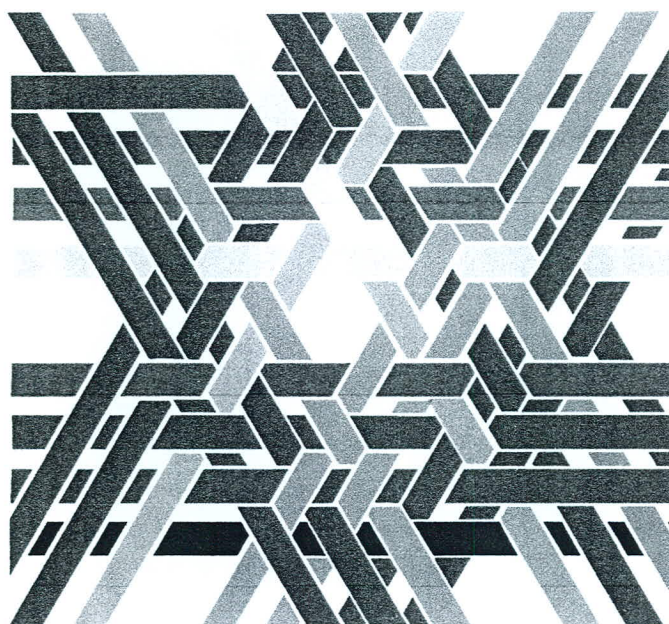
ลายพัฒนา : เกลวแปลง

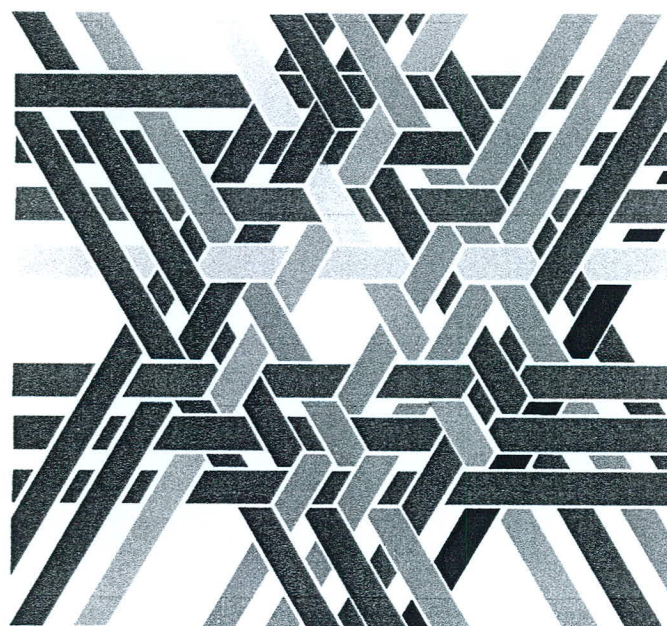
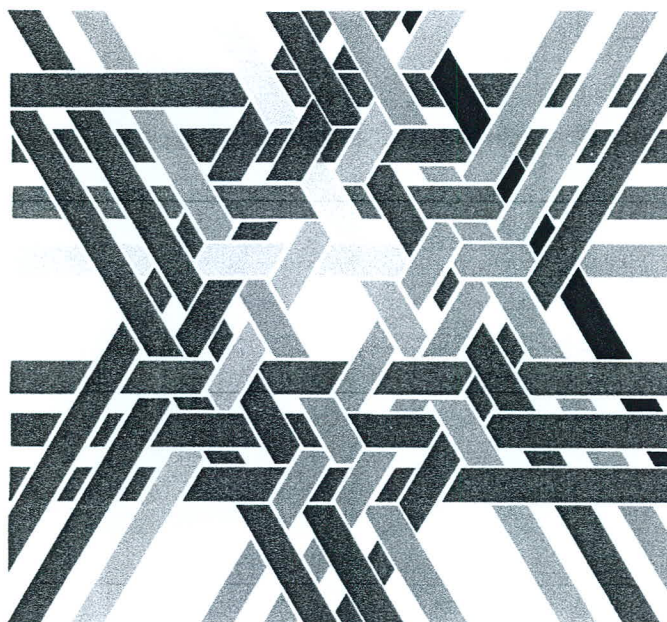
ลายพัฒนา : เหวแปลง

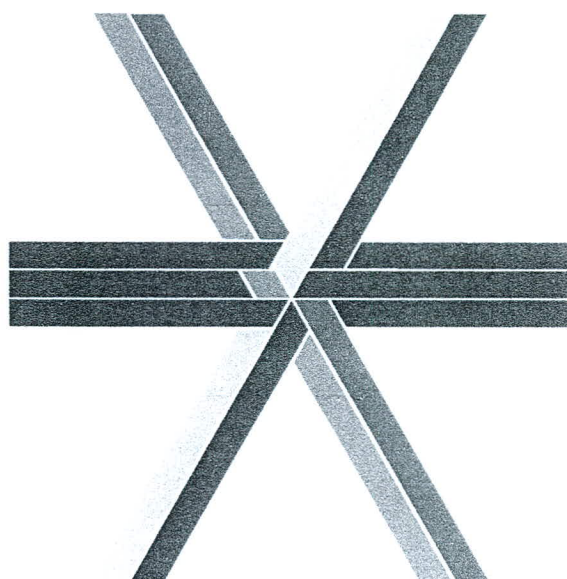
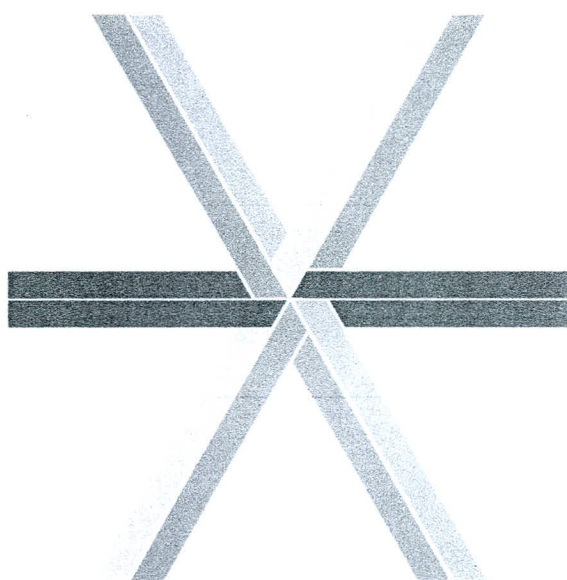
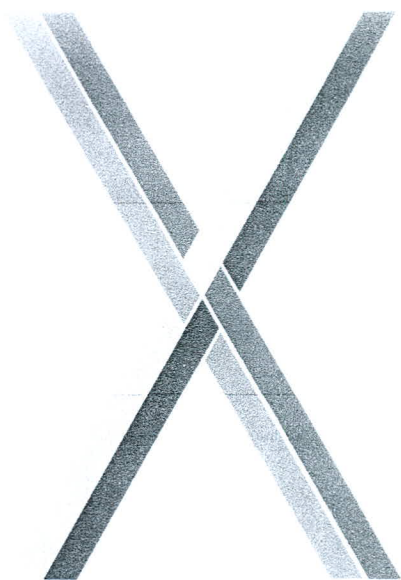
ลายพัฒนา : เกล็ดแปลง

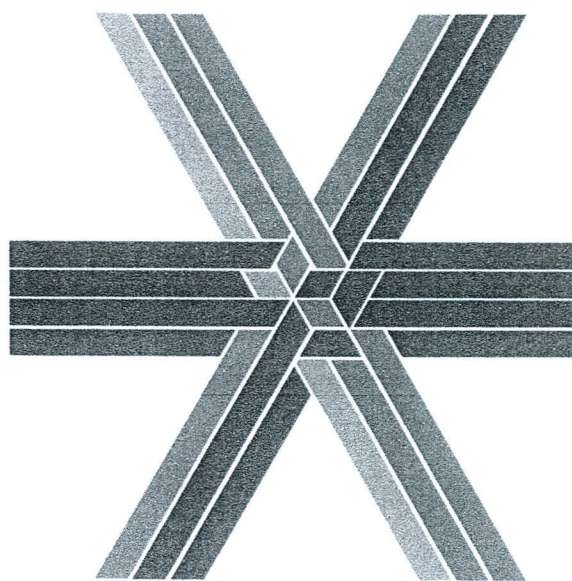
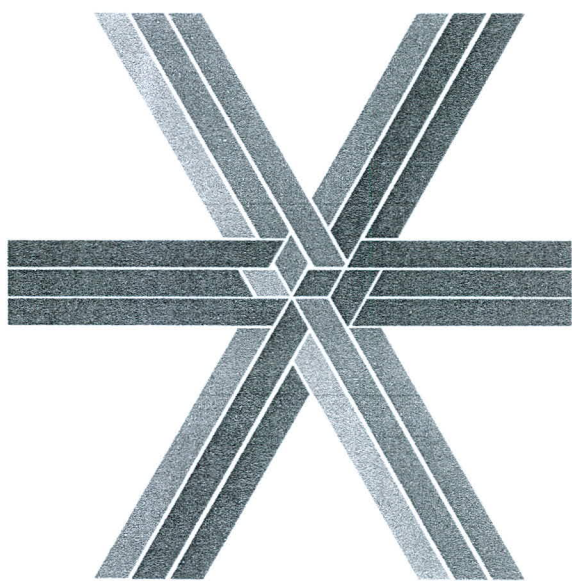
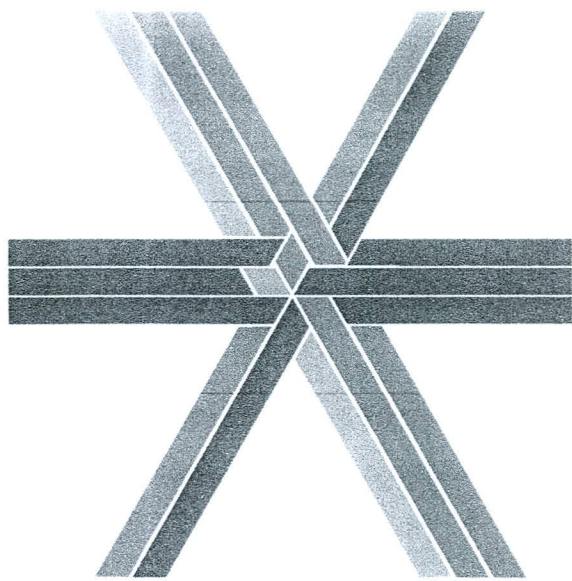
ลายพัฒนา : เกลวแป/ลง

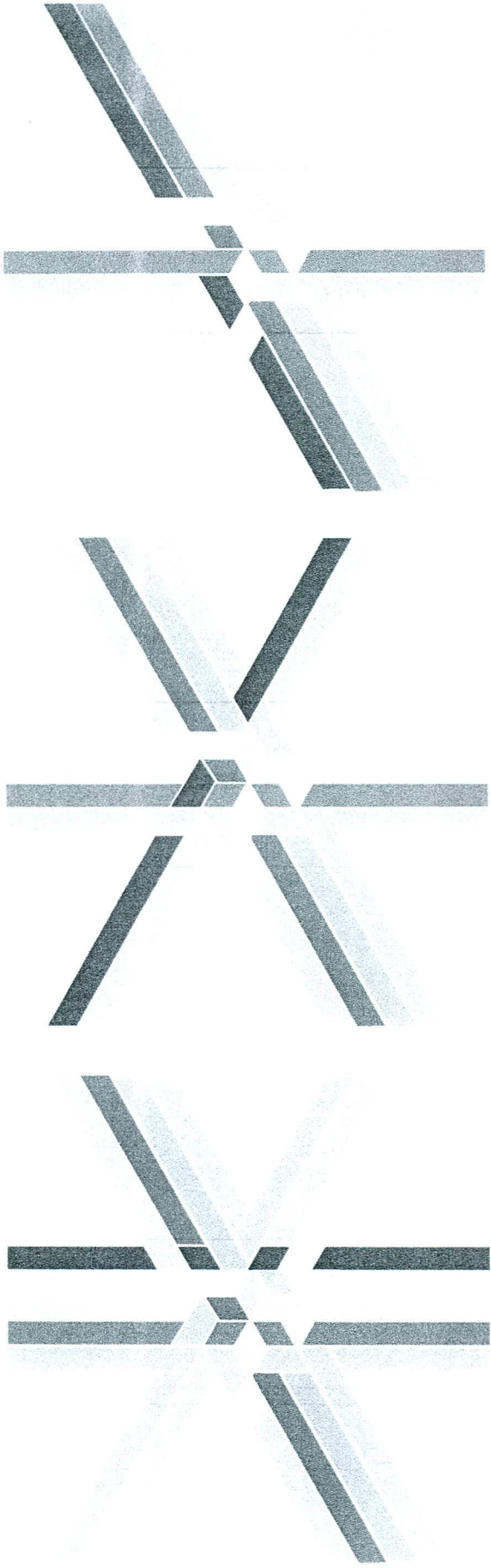
ลายพัฒนา : เกลวแปรง

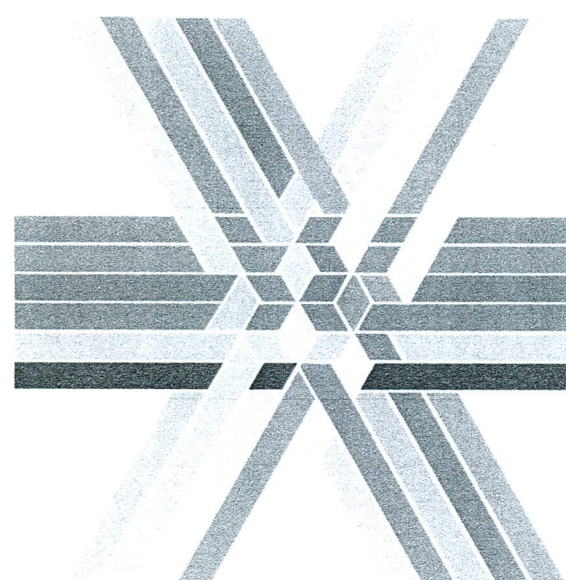
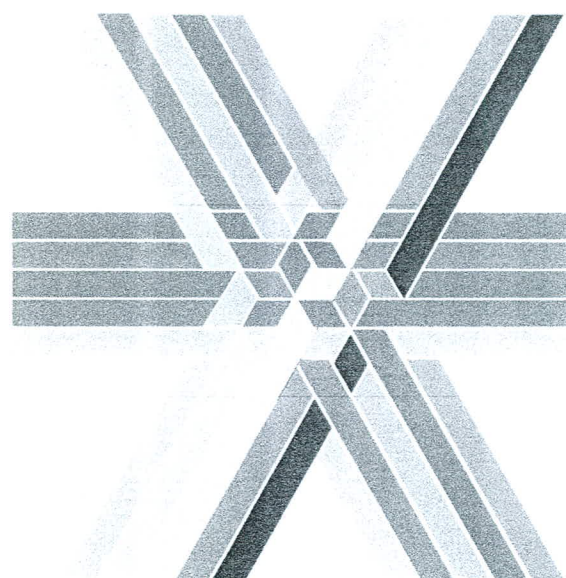
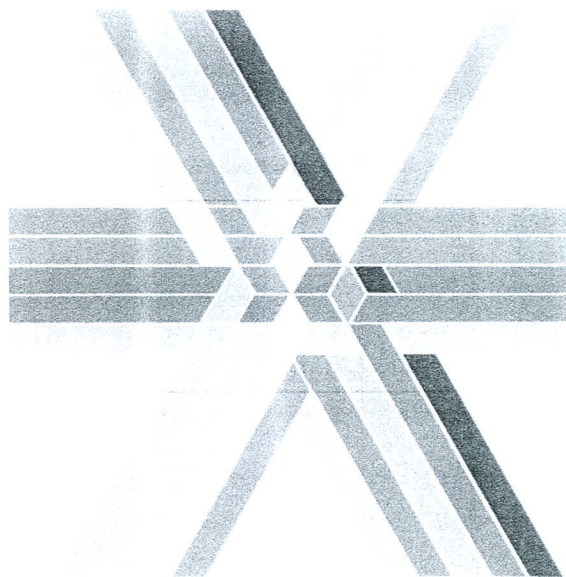
ลายแม่บท : เกล็ดเกสรเต่า

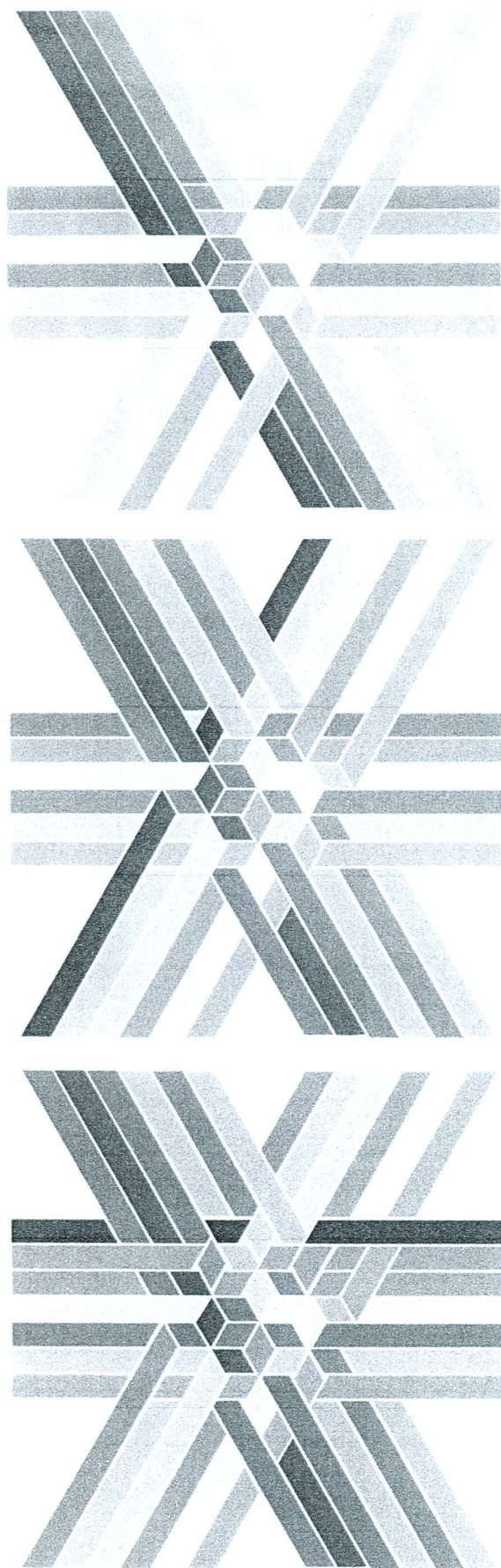
ลายแม่บท : เฉลวเกล็ดเต่า

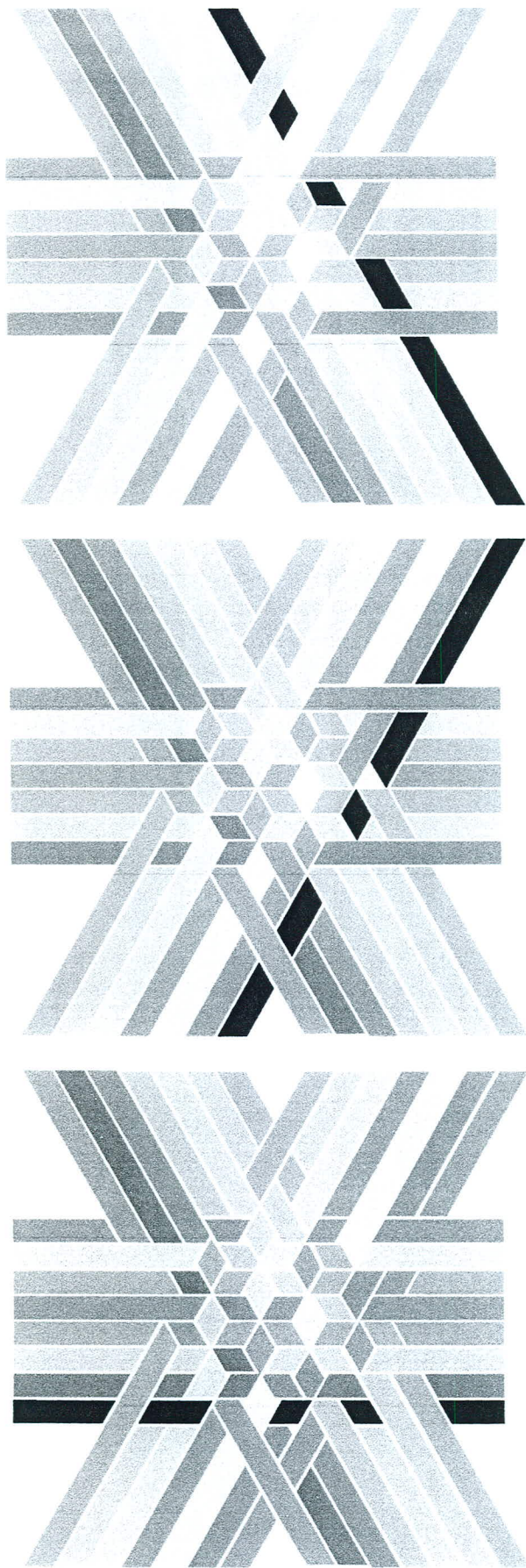
ลายแม่บท : เกลวเกล็ดเต่า

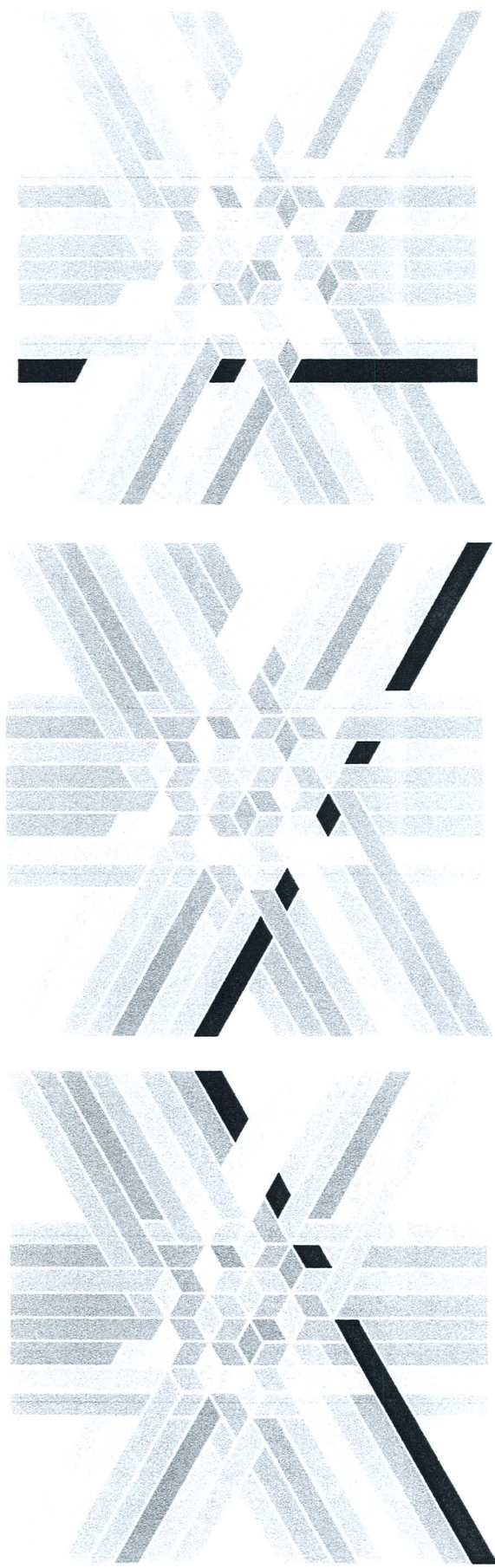
ลายแม่บท : เกลวเกล็ดเต่า

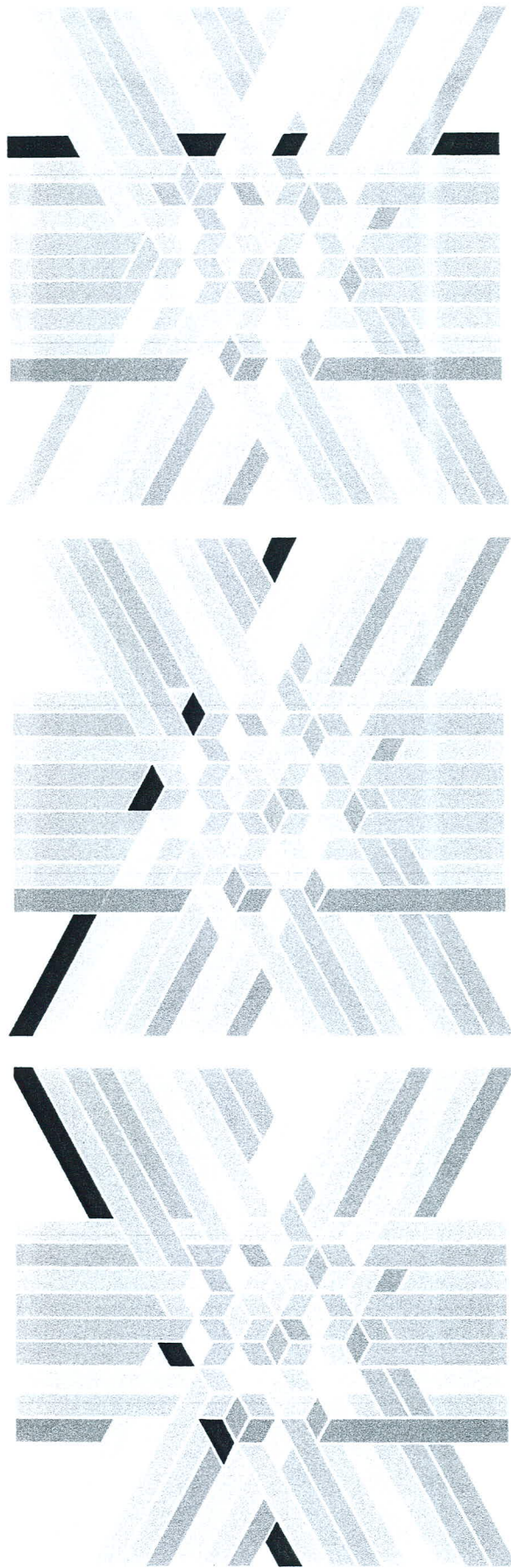
ลายแม่บท : เฉลวเกล็ดเต่า

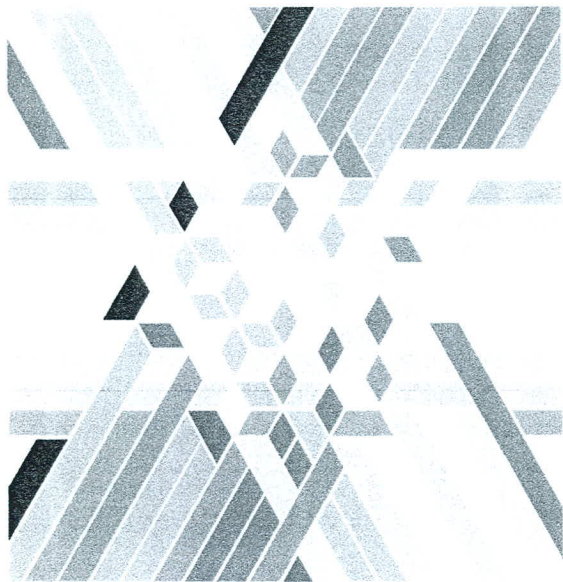
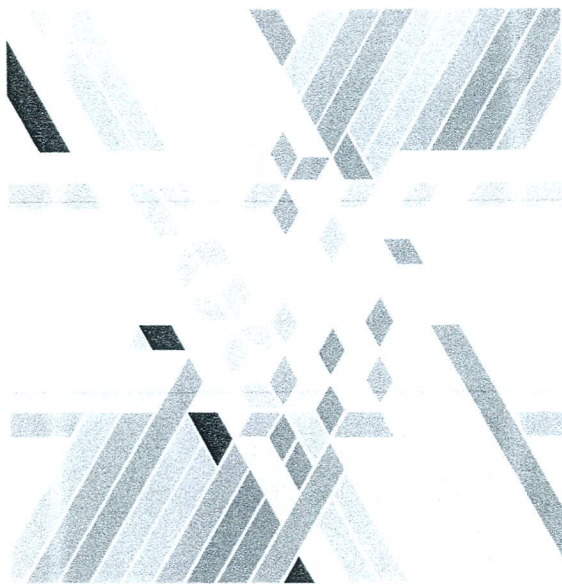
ลายแม่บท : เฉลวเกล็ดเต่า

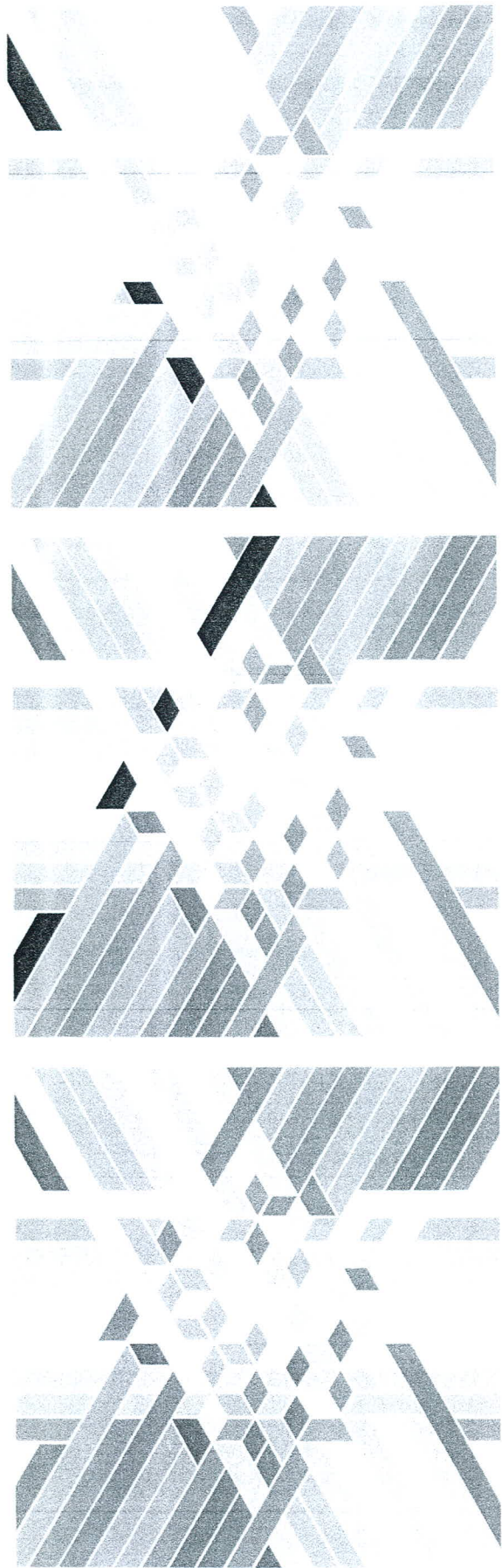
ลายแม่บท : เฉลวเกล็ดเต่า

ลายแม่บท : เฉลวเกล็ดเต่า

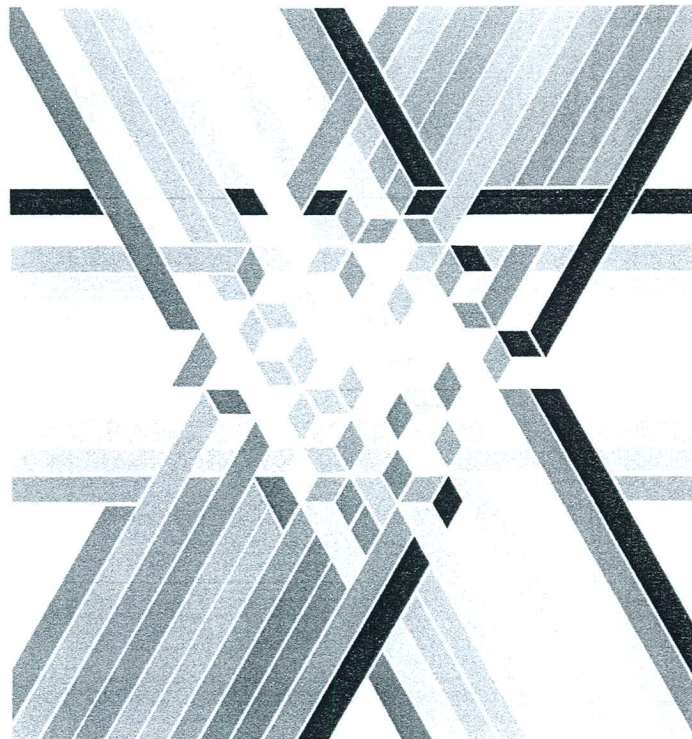
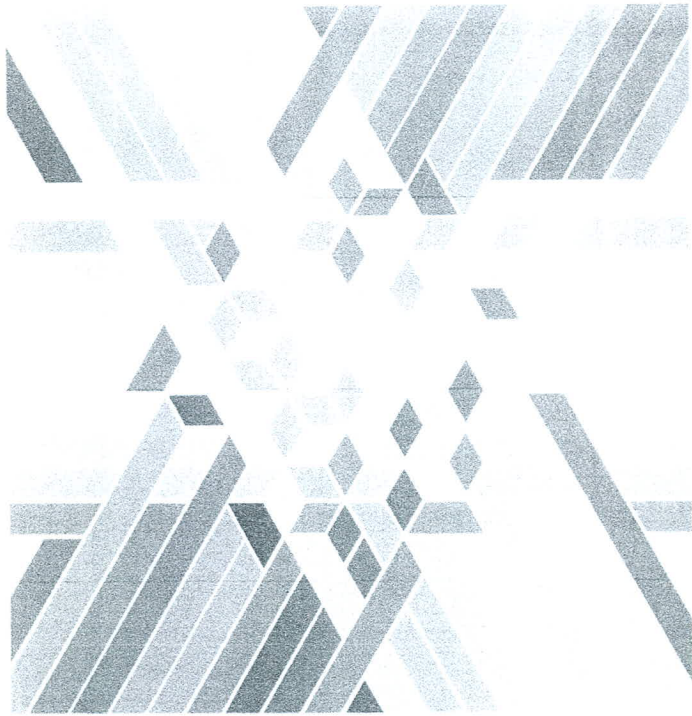
ลายแม่บท : เฉลวเกล็ดเต่า

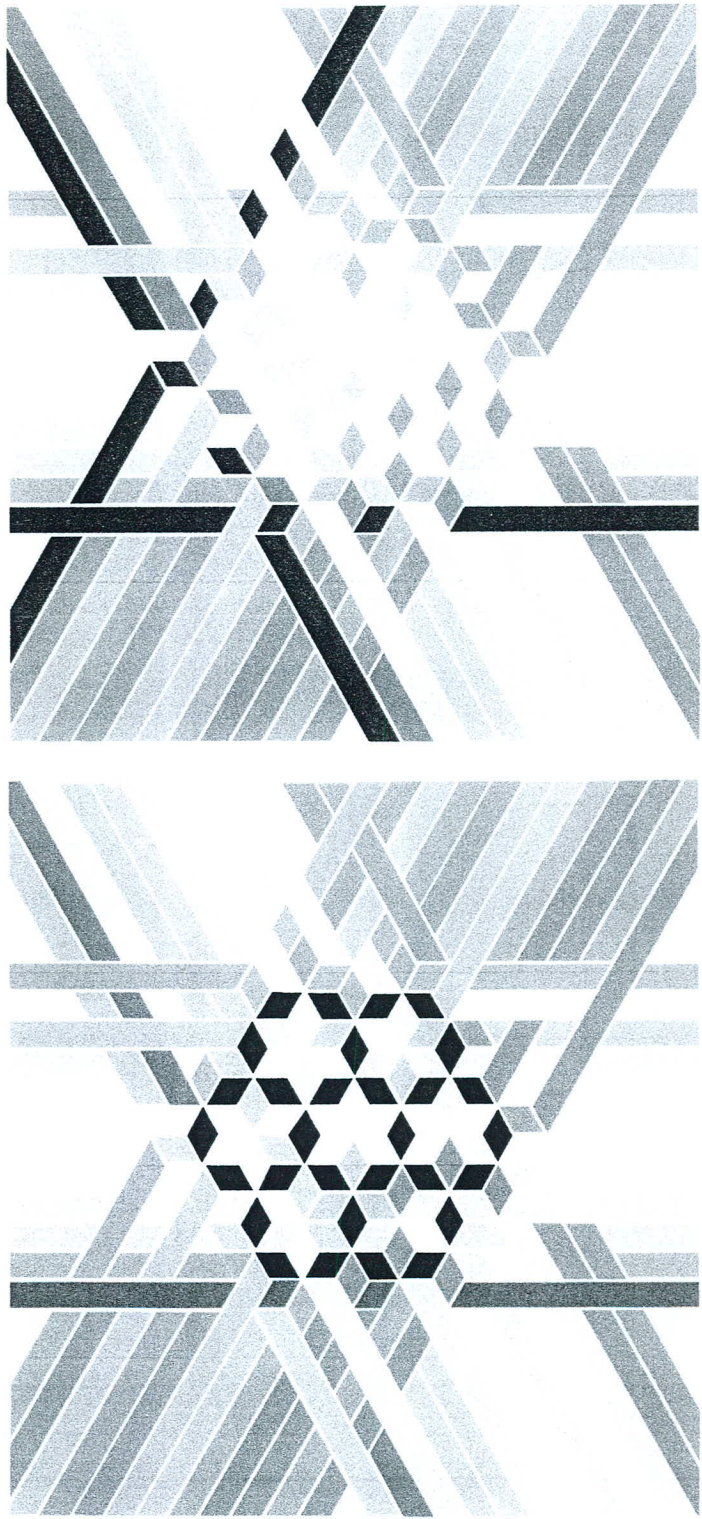
ลายแม่บท : เฉลวเกล็ดเต่า

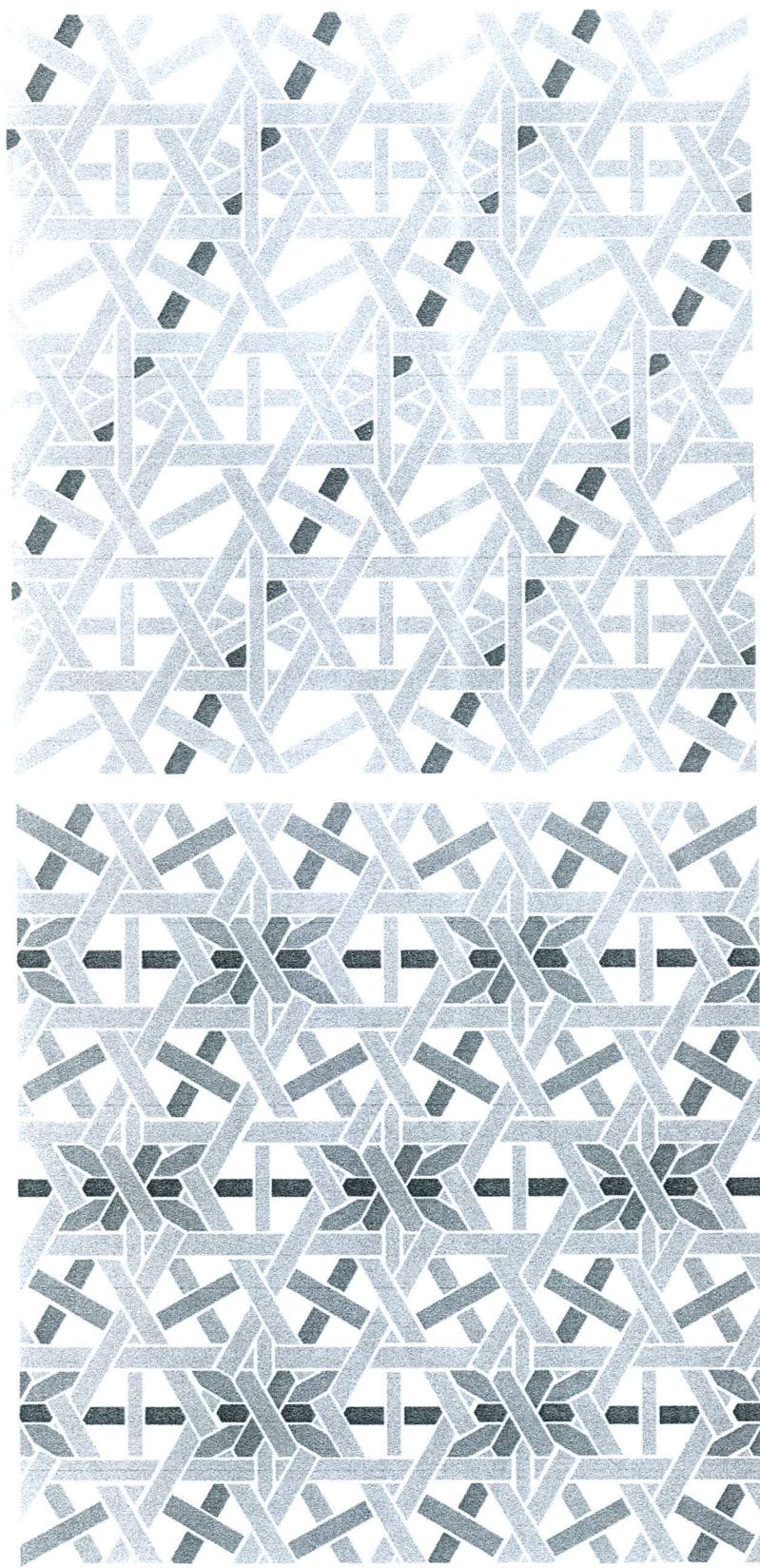
ลายแม่บท : เฉลวเกล็ดเต่า

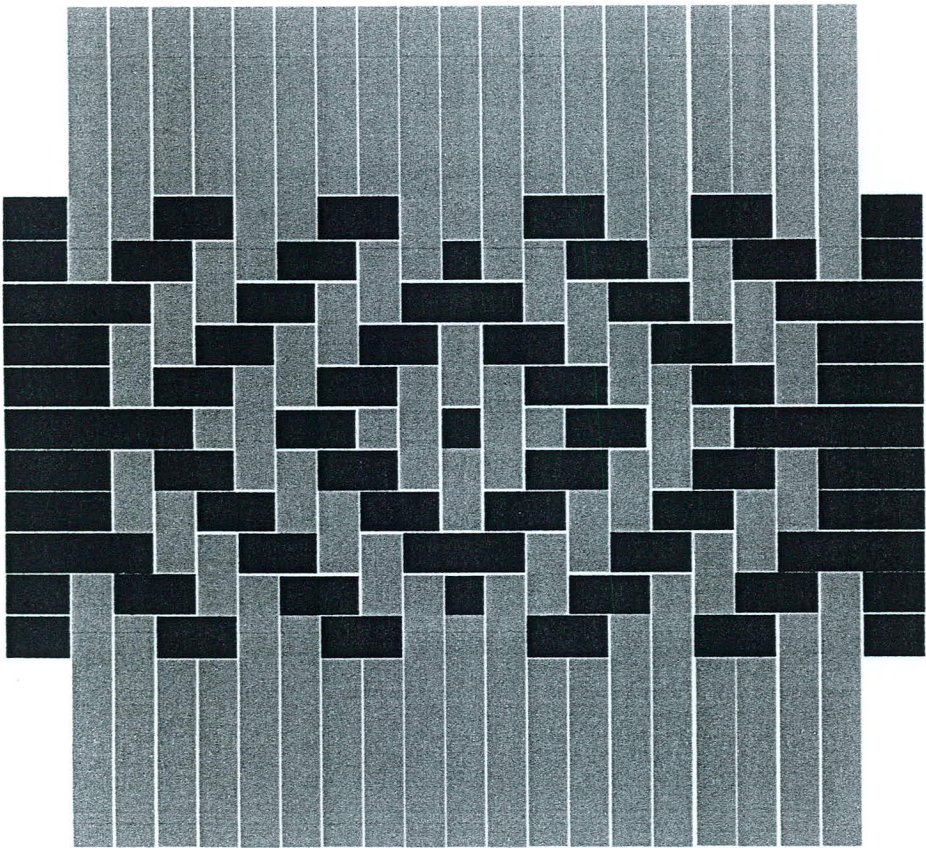
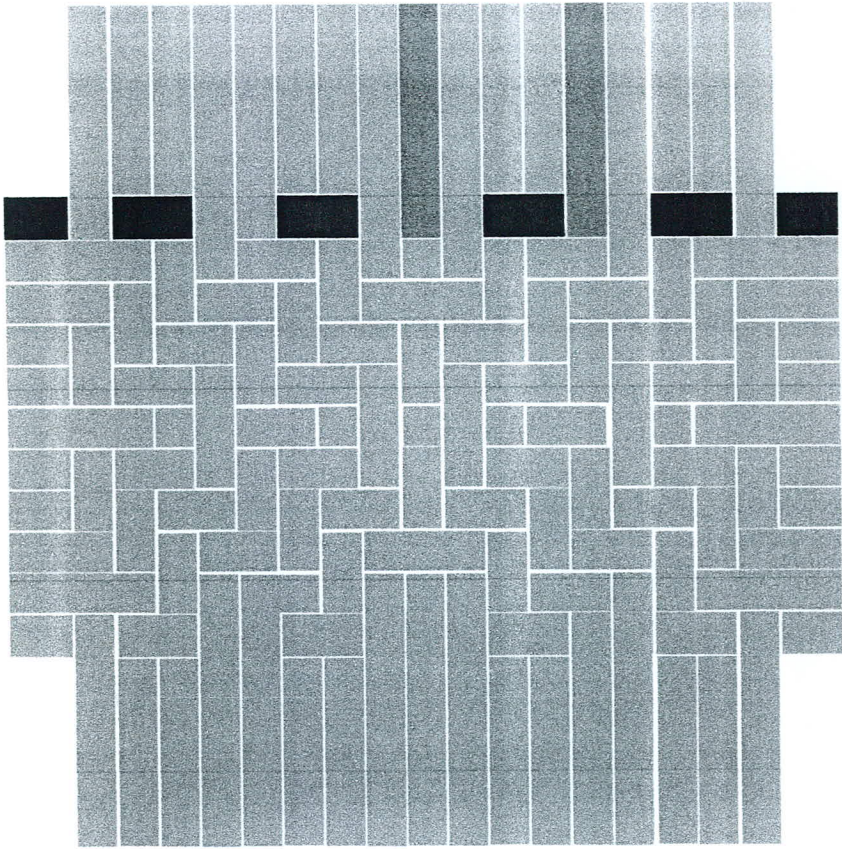
ลายแม่บท : เกลวเกล็ดเต่า

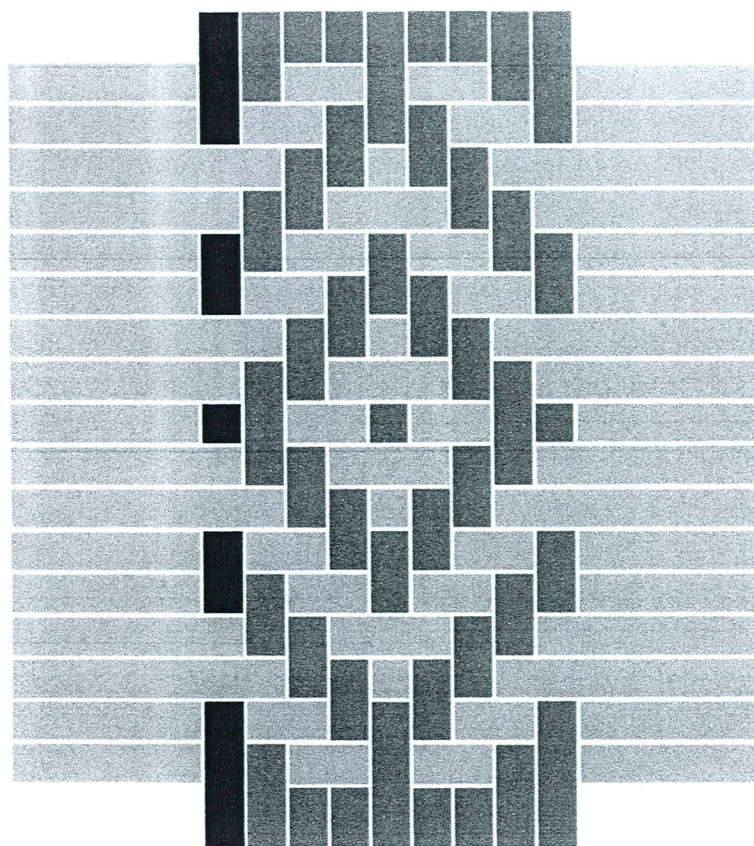
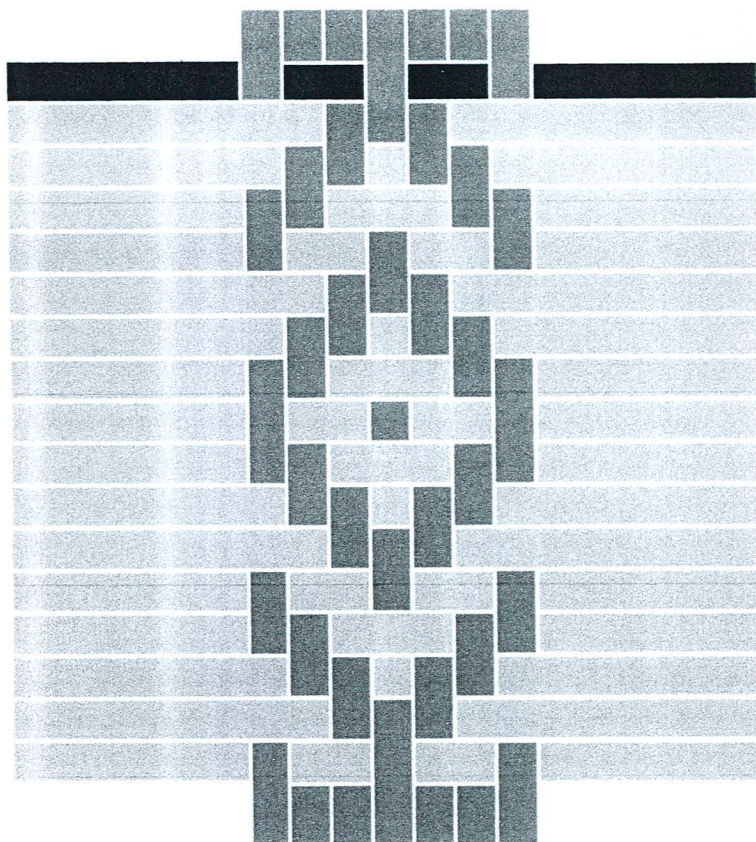
ลายแม่บท : เฉลวเกล็ดเต่า

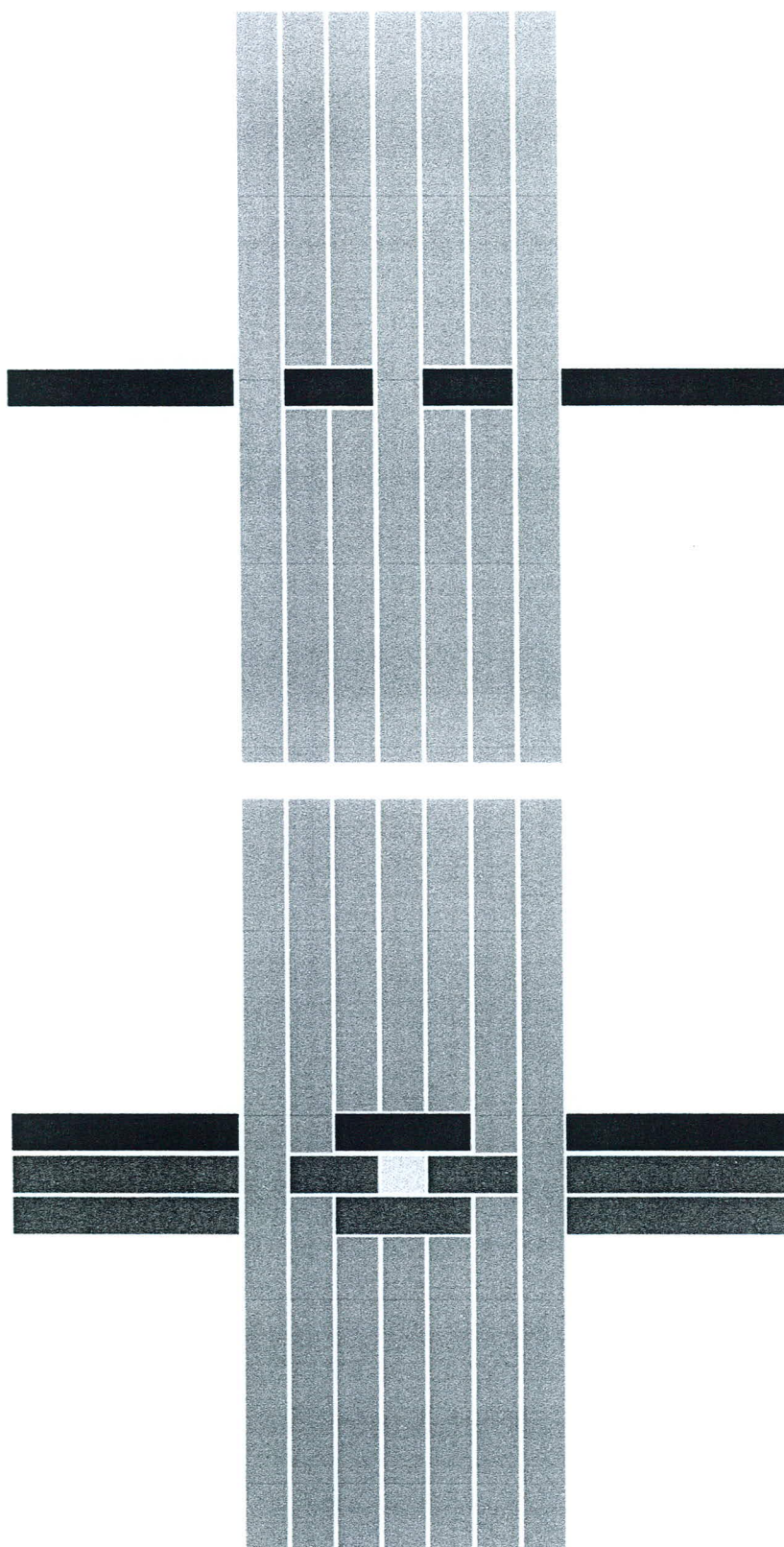
ลายแม่บท : ลายดอกพิกุล

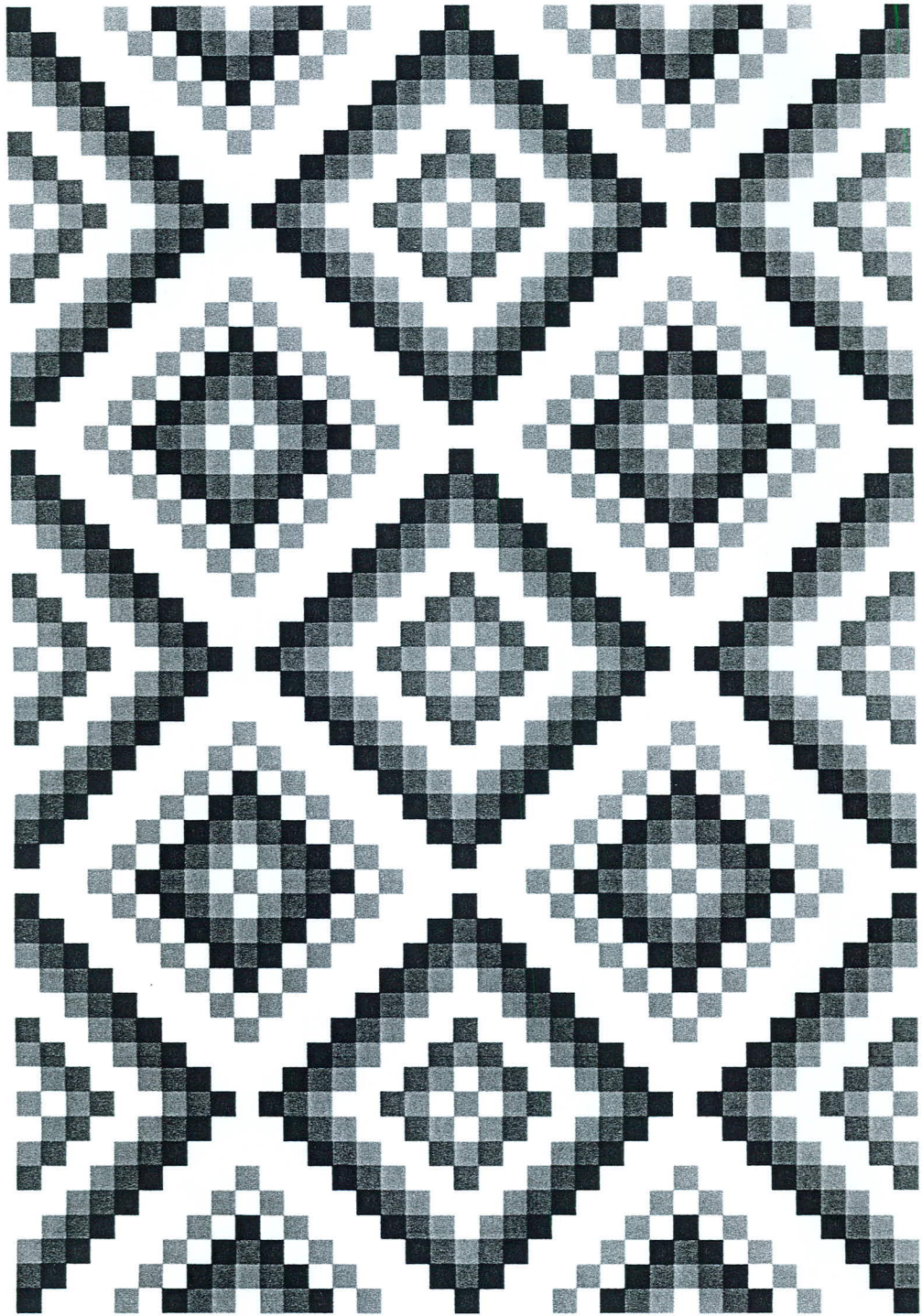
ลายพัฒนา : ลายคี่หล่มคว่ำ

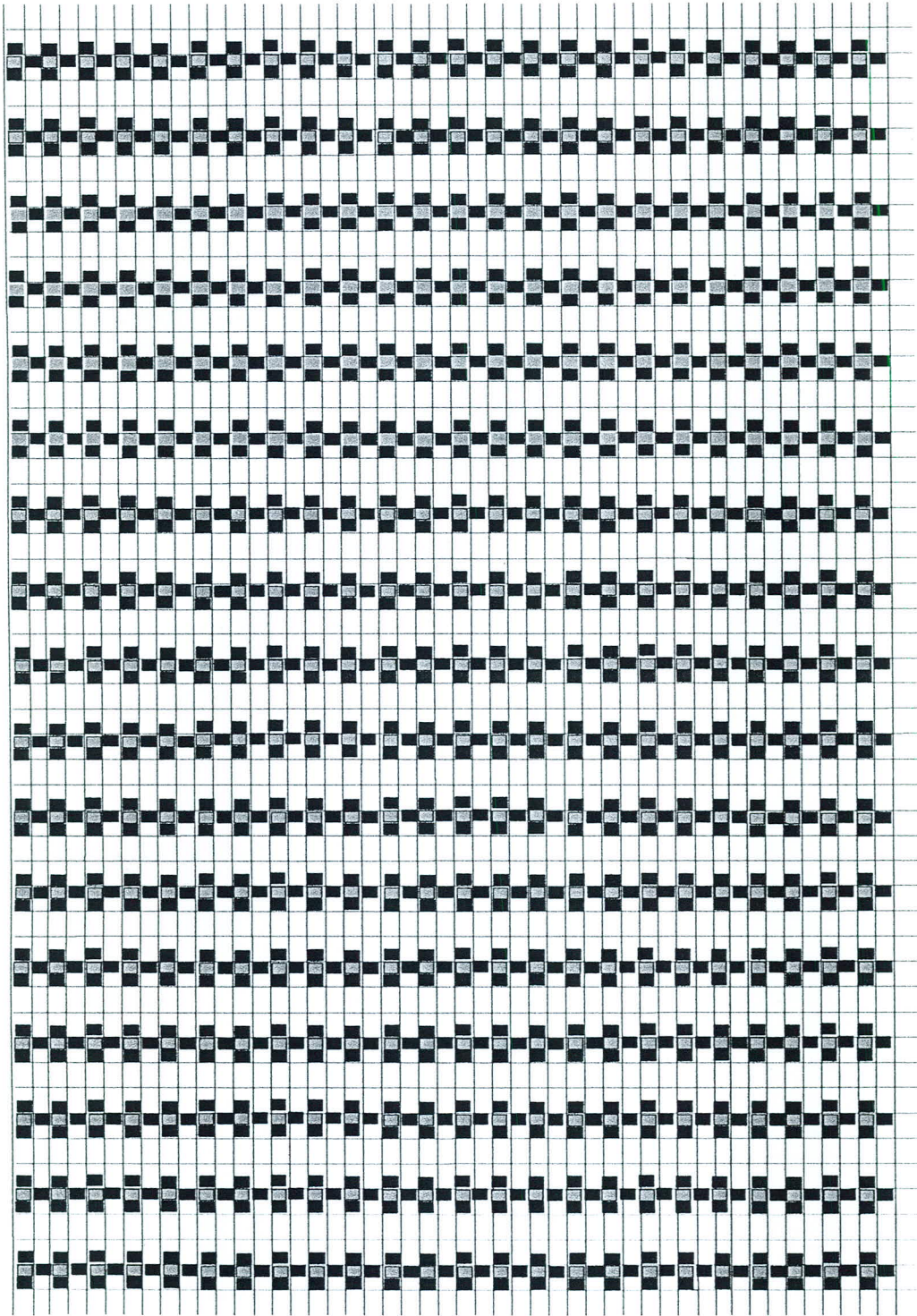
ลายพัฒนา : ลายที่หล่มกว่า!

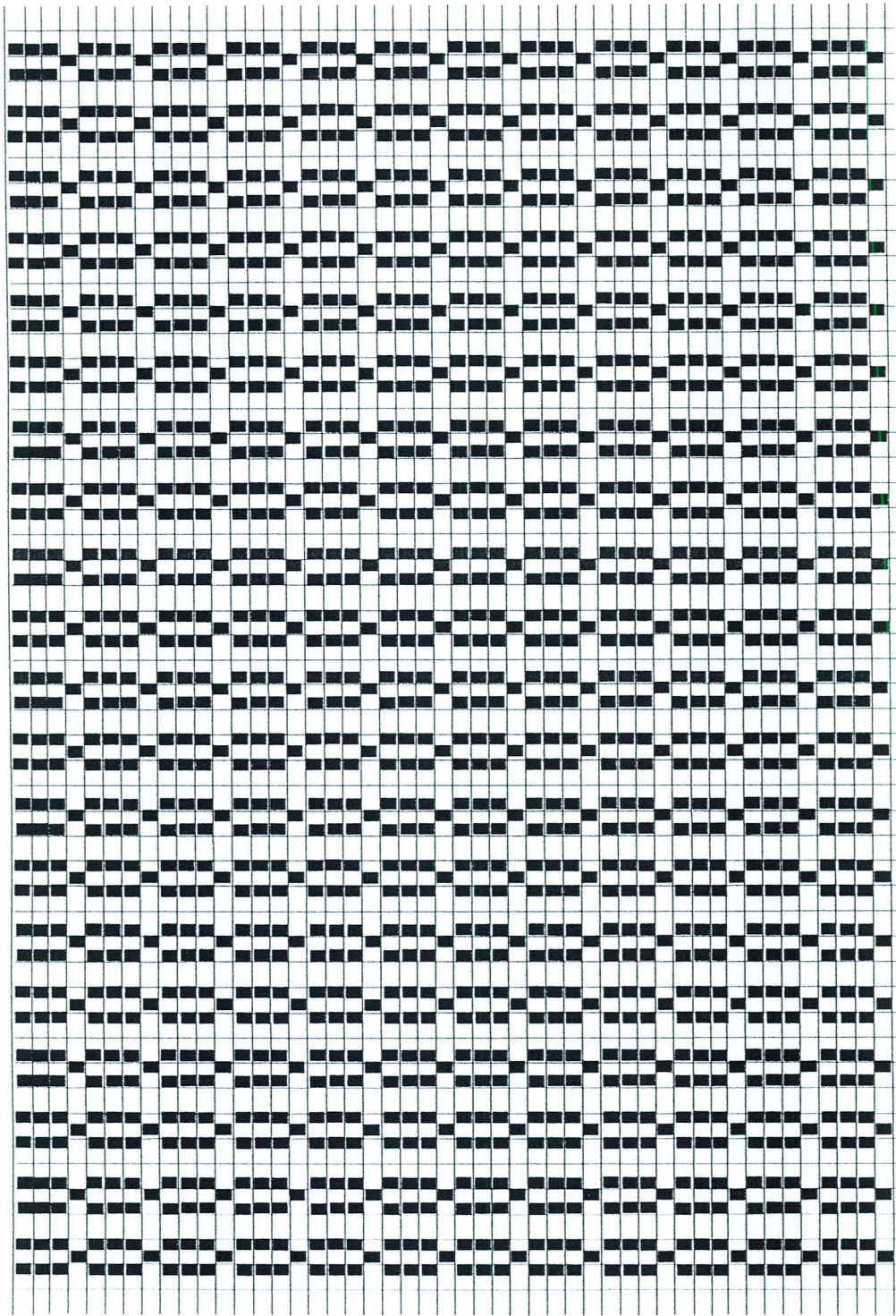
ลายพัฒนา : ลายดีหล่มกว่า

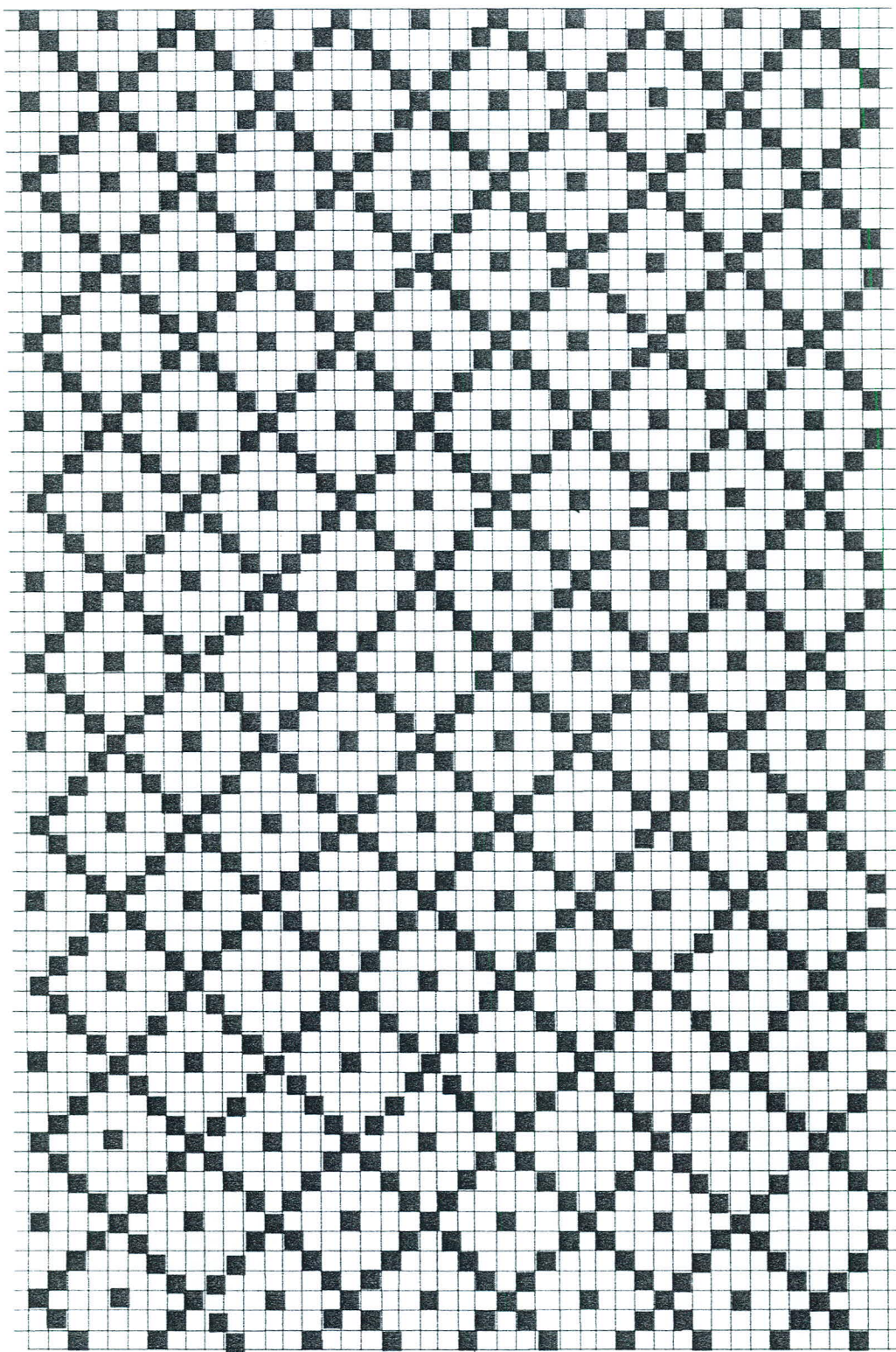
การศึกษาและการออกแบบเพื่อพัฒนาลักษณะของลวดลายงานจักสาน

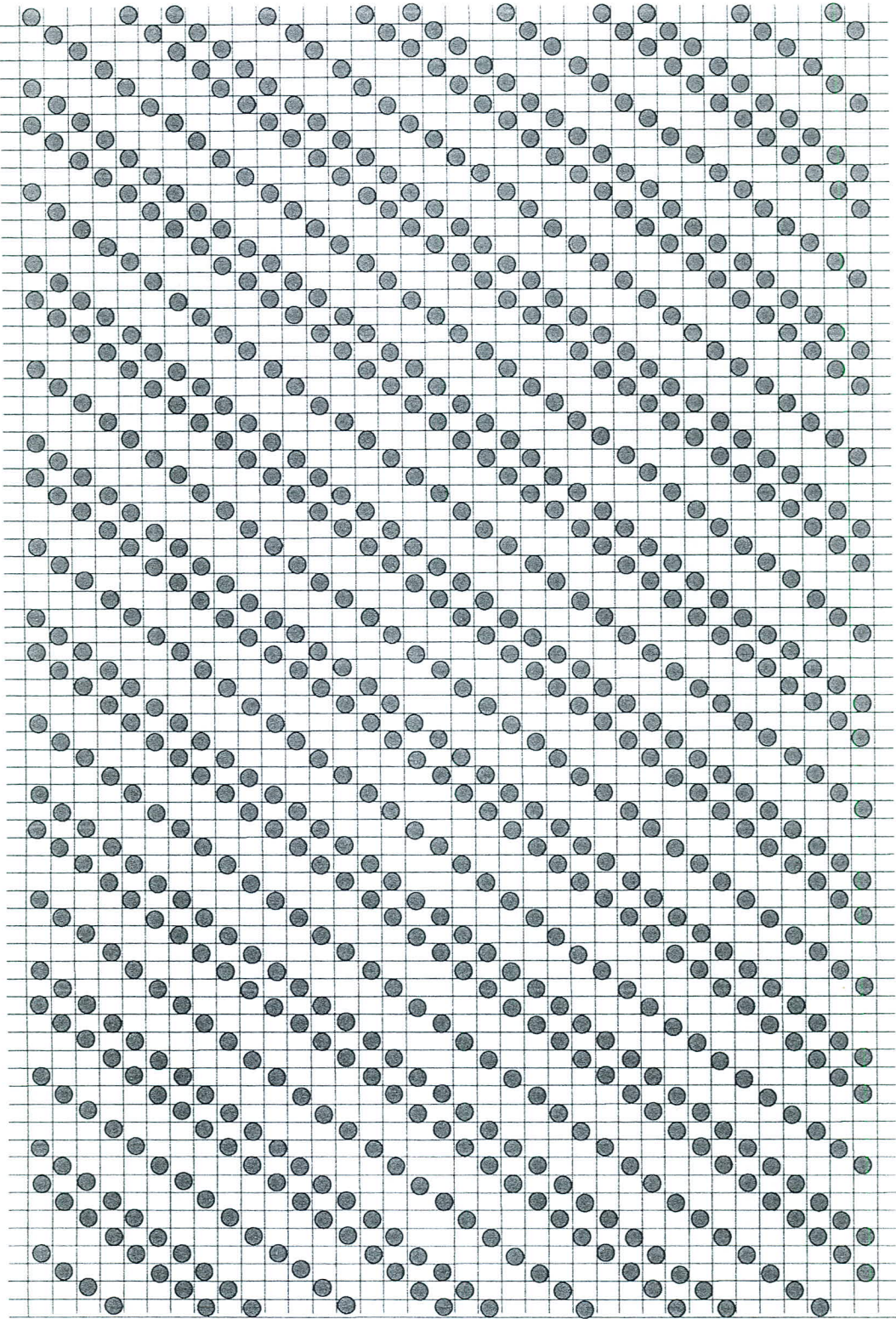
การศึกษาและการออกแบบเพื่อพัฒนาลักษณะของลวดลายงานจักสาน

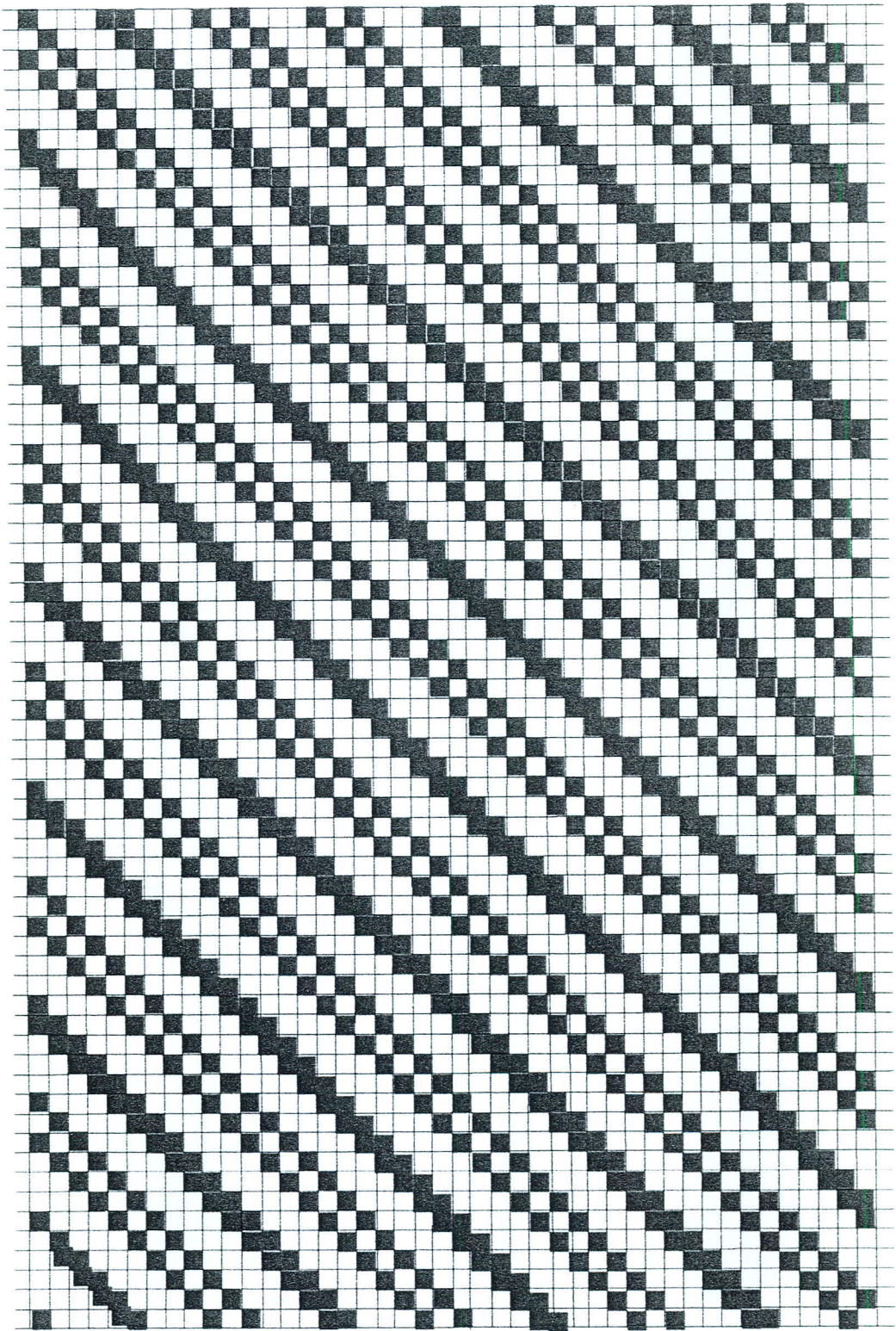
การศึกษาและการออกแบบเพื่อพัฒนาลักษณะของลวดลายงานจักสาน

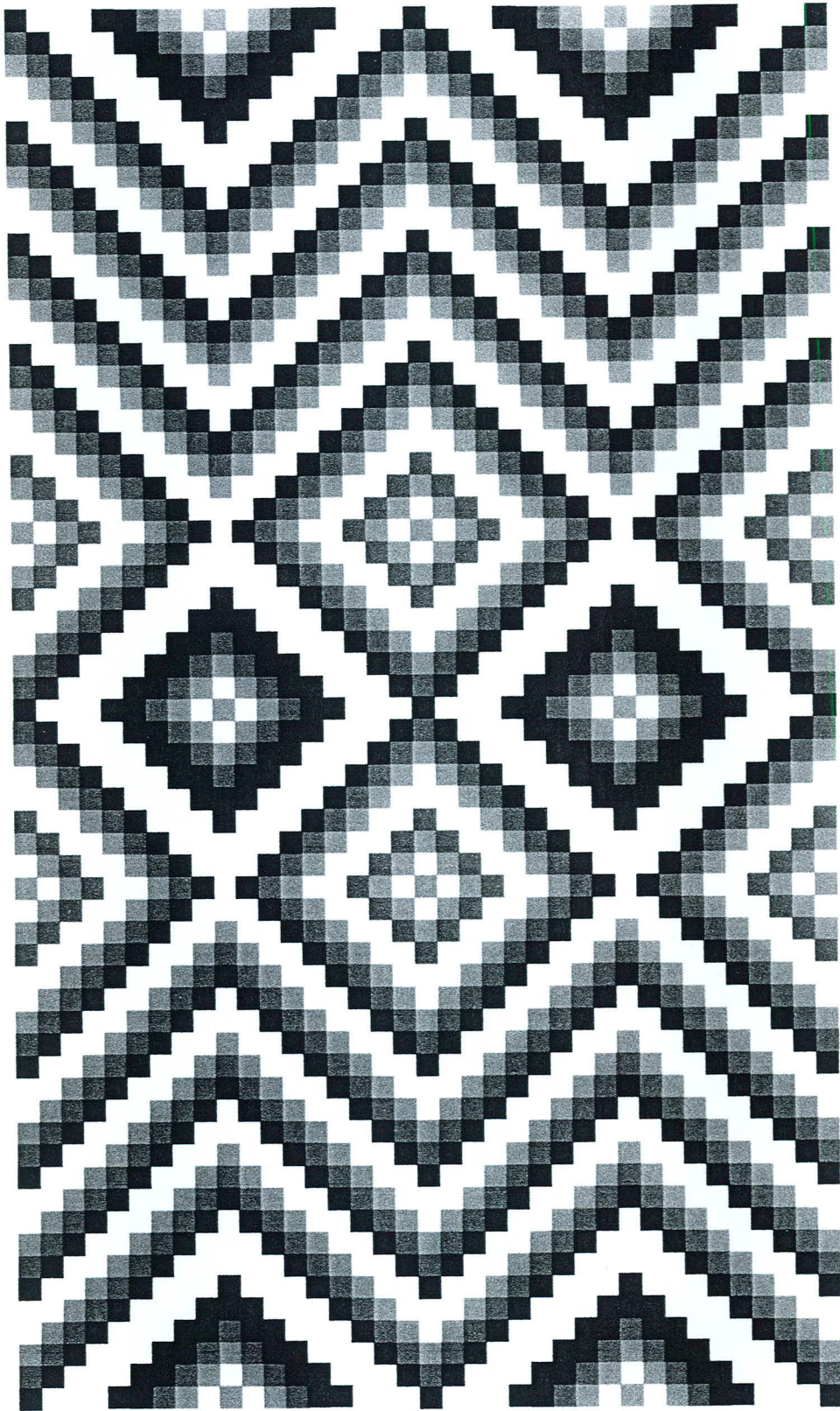
การศึกษาและการออกแบบเพื่อพัฒนาทักษะของบุคลากรงานวิจัย

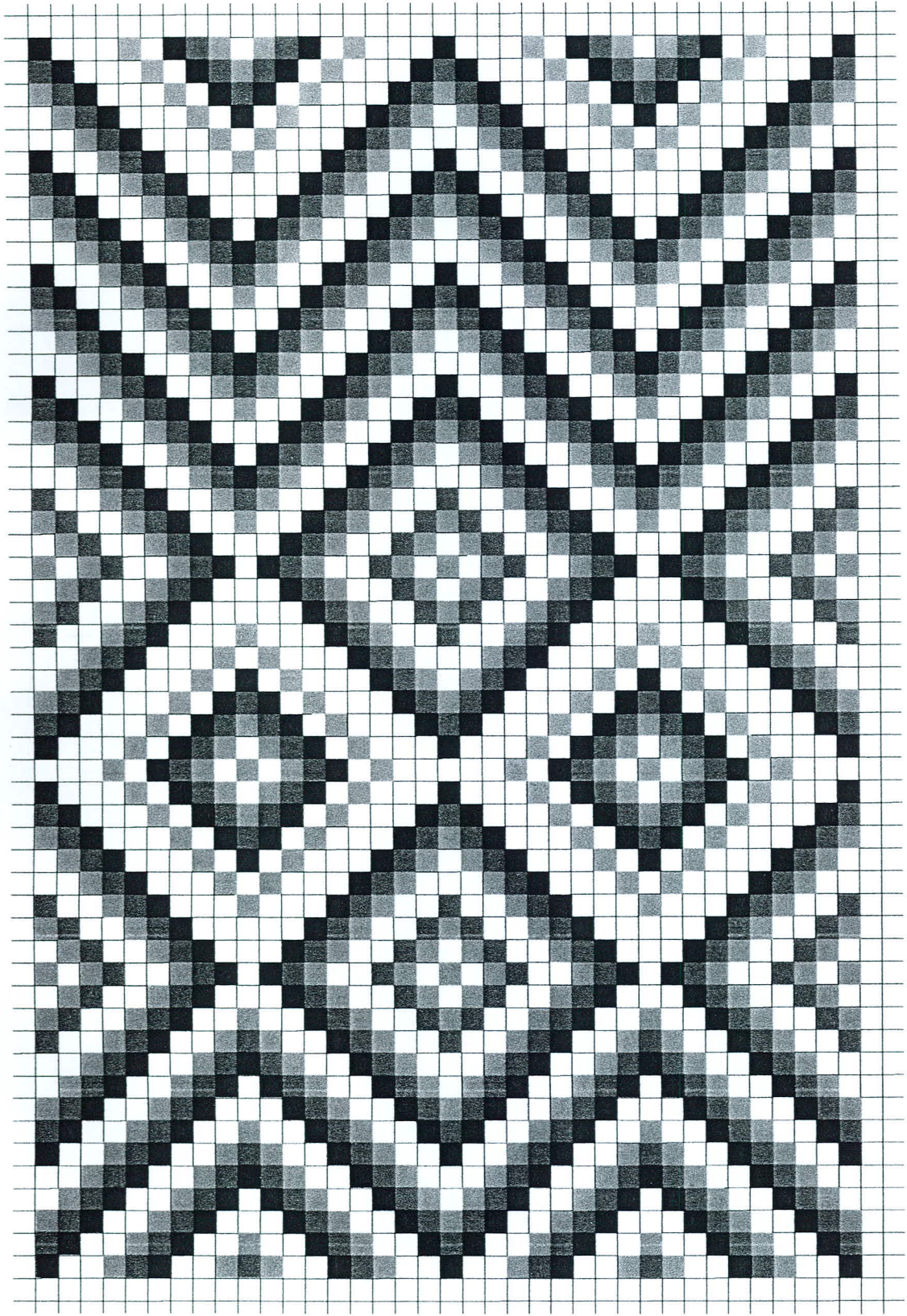
การศึกษาและการออกแบบเพื่อพัฒนาทักษะของพลศึกษาจากงานวิจัย

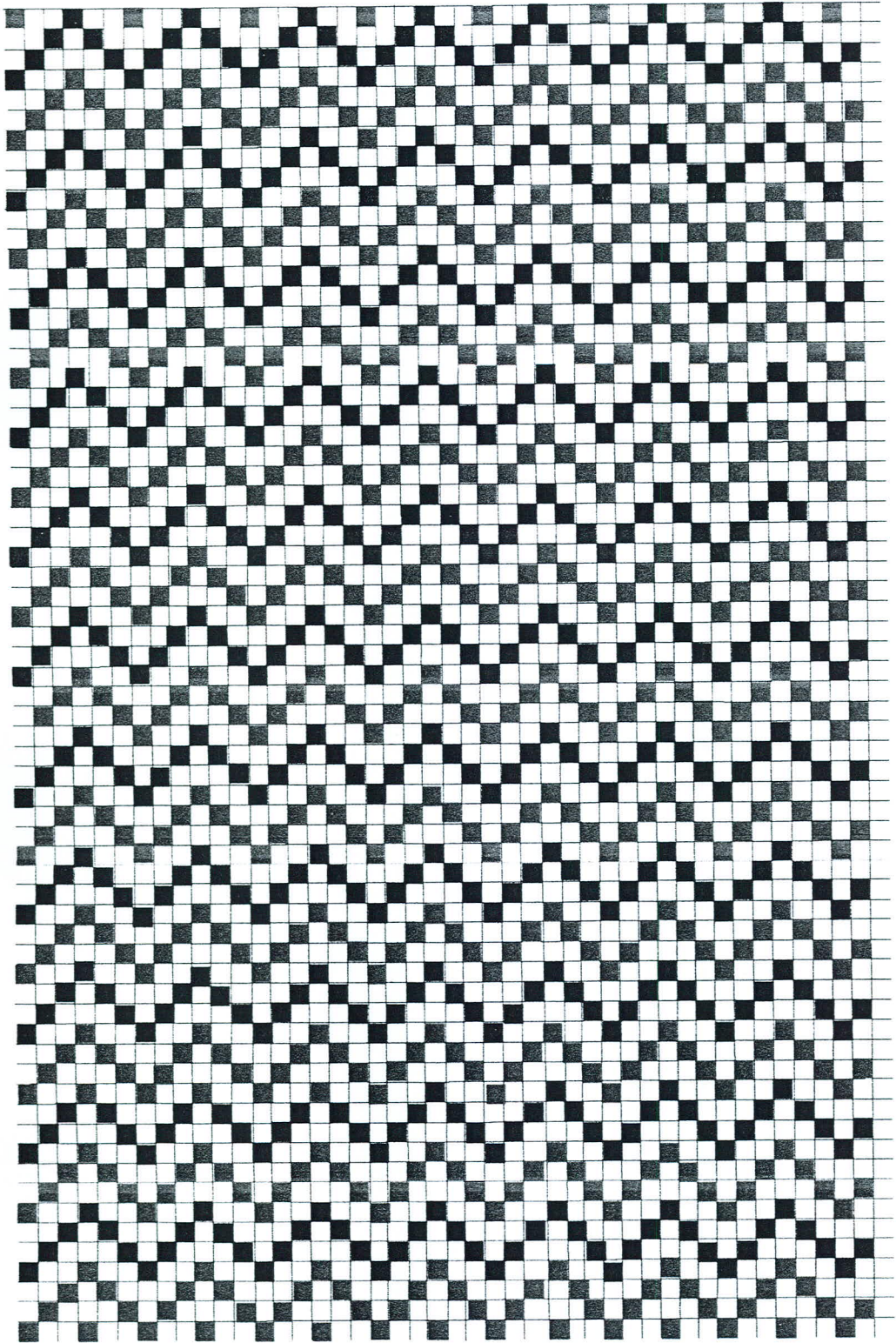
การศึกษาและการออกแบบเพื่อพัฒนาลักษณะของลวดลายงานจักสาน

การศึกษาและการออกแบบเพื่อพัฒนาลักษณะของลวดลายงานจักสาน

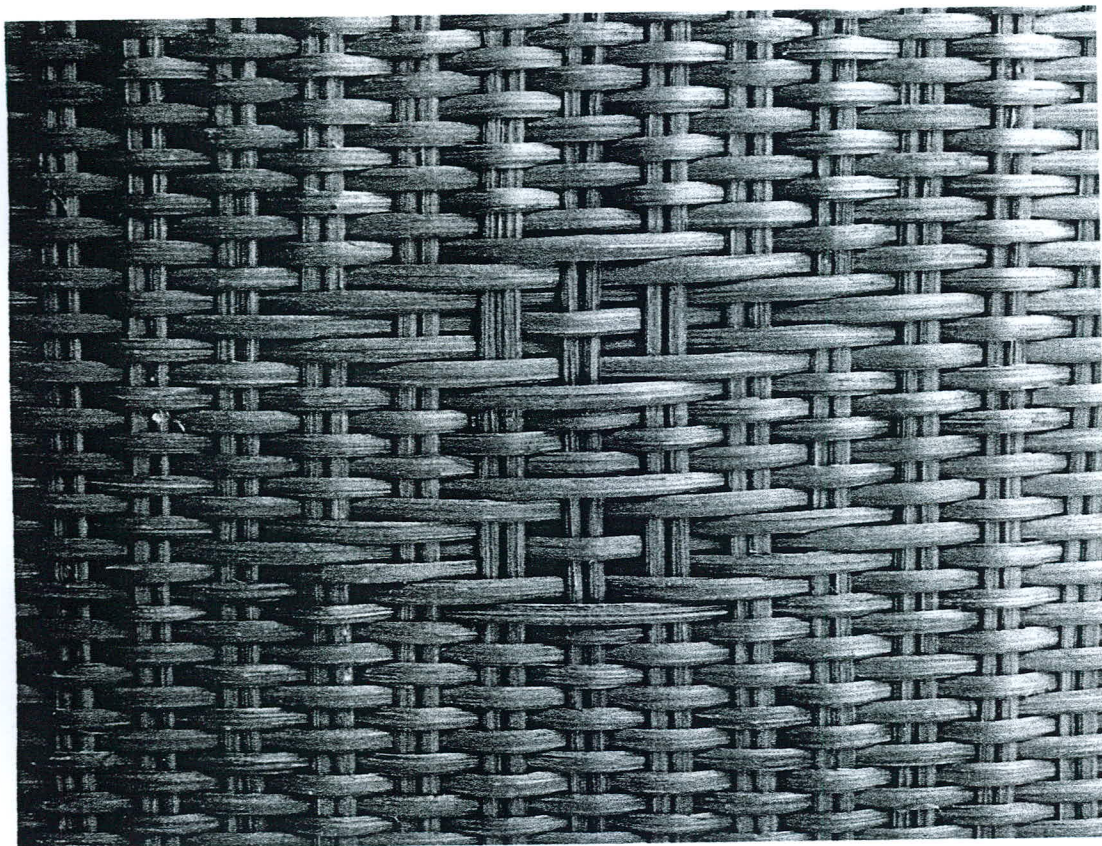

การศึกษาและการออกแบบเพื่อพัฒนาลักษณะของลวดลายงานจักสาน

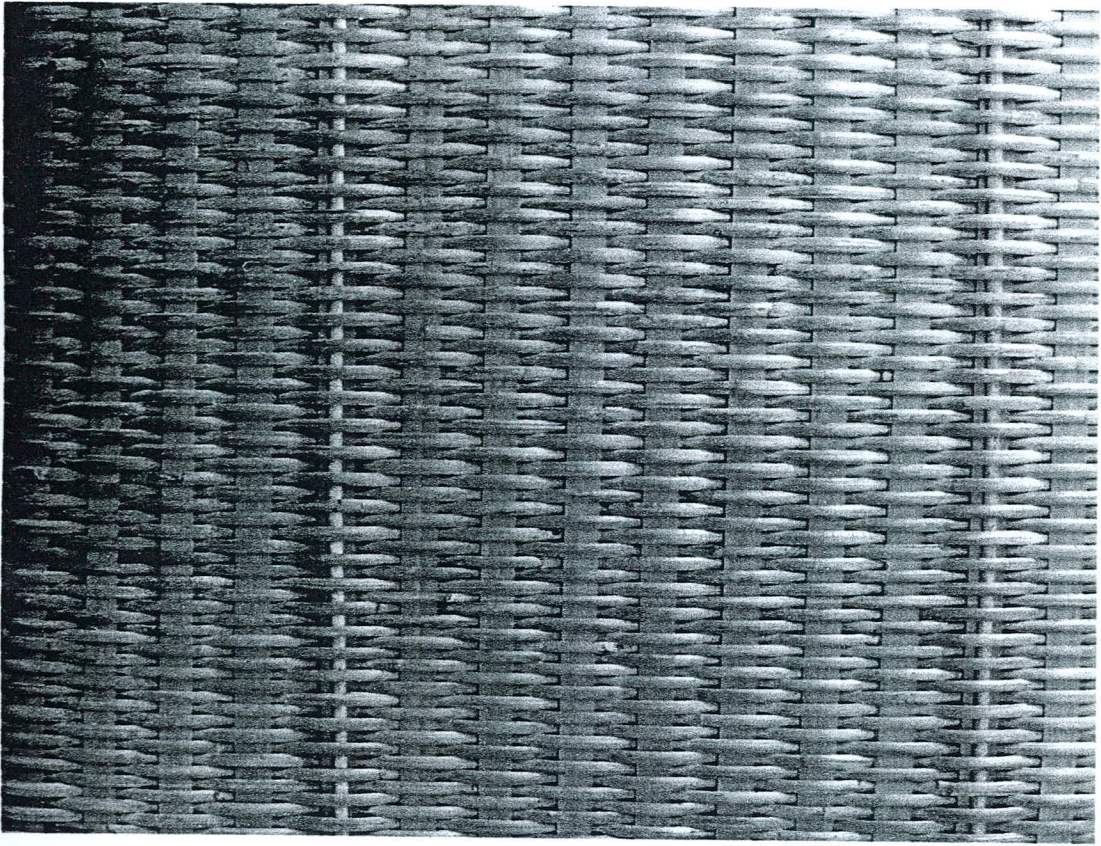

การศึกษาและการออกแบบเพื่อพัฒนาลักษณะของลวดลายงานจักสาน

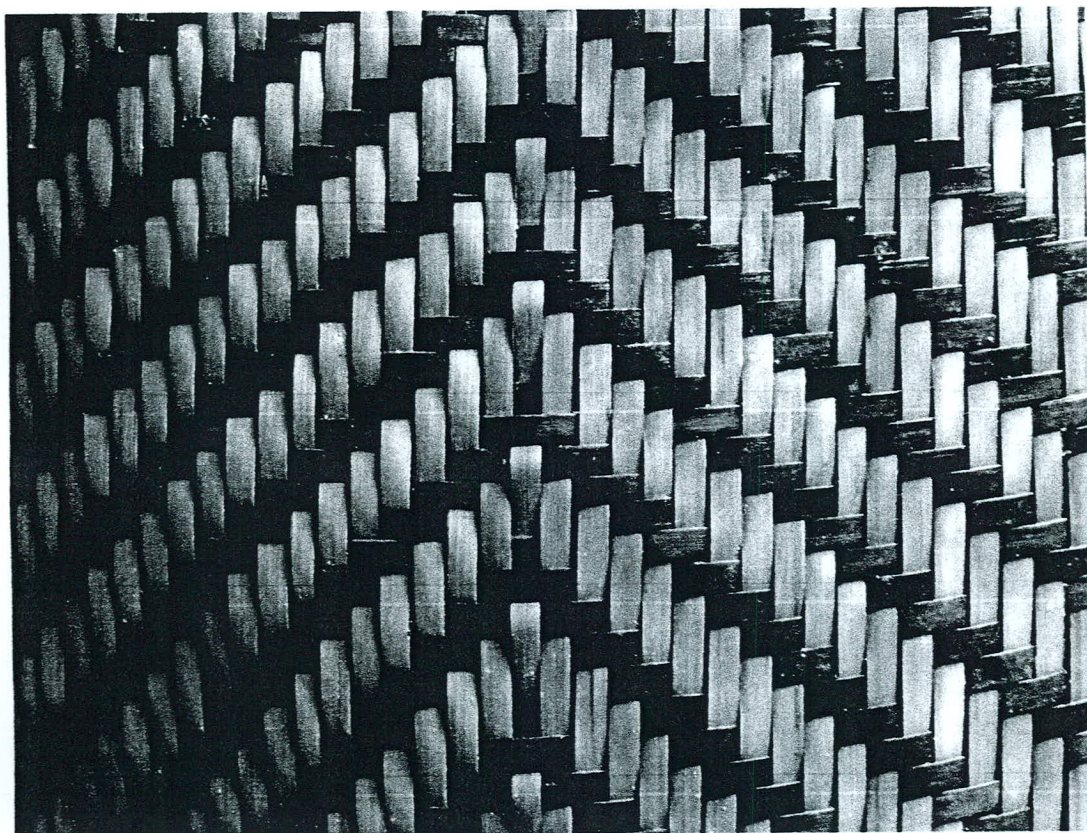
4. แนวคิดในการพัฒนางานออกแบบลวดลายเครื่องจักสาน

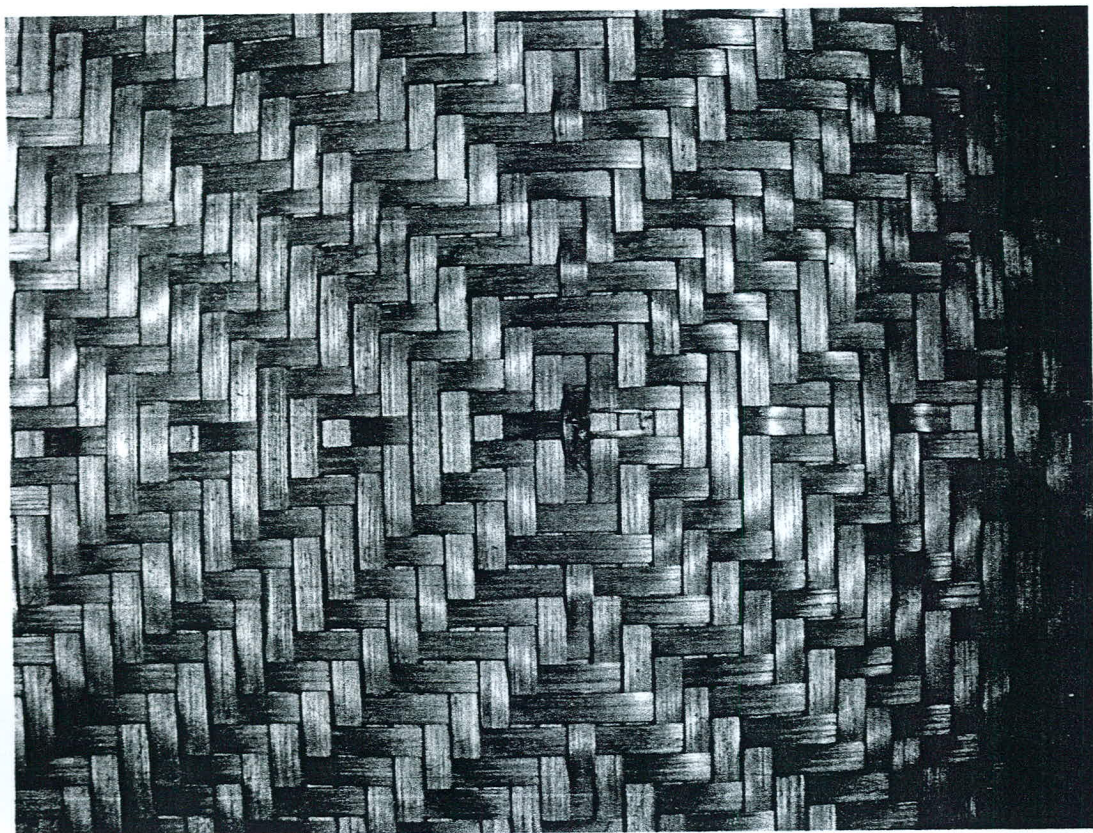
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีต้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

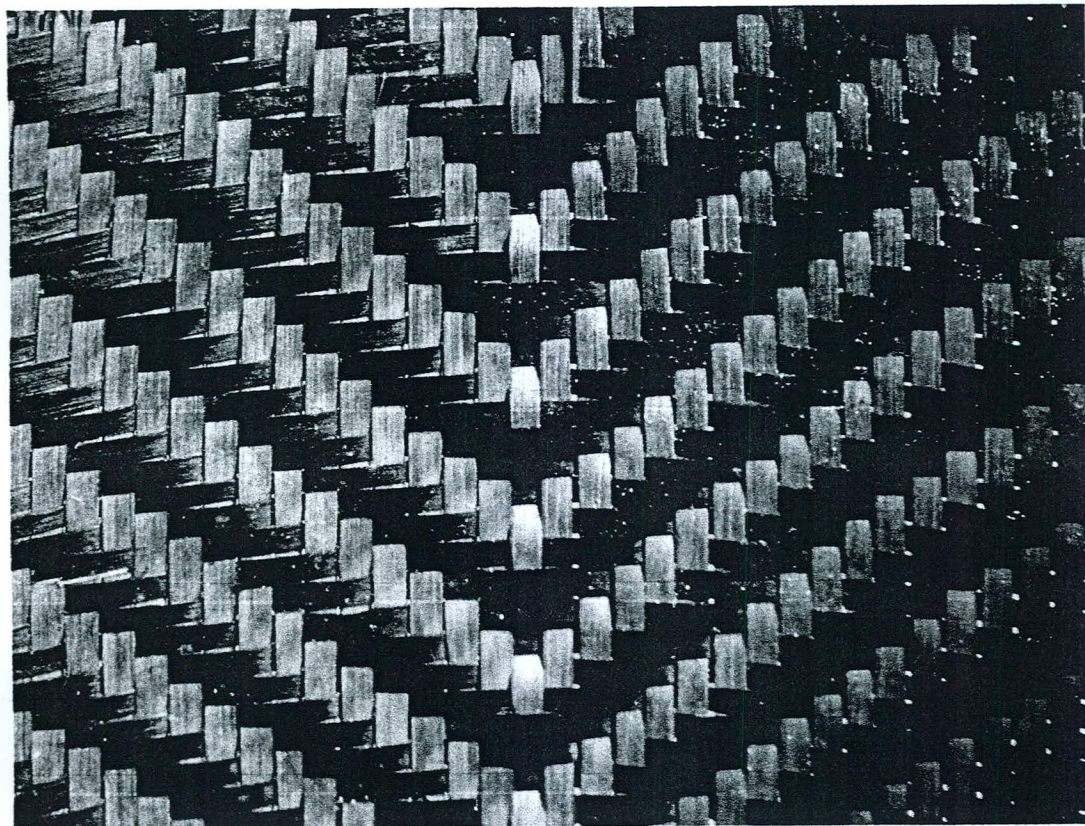
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีต้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

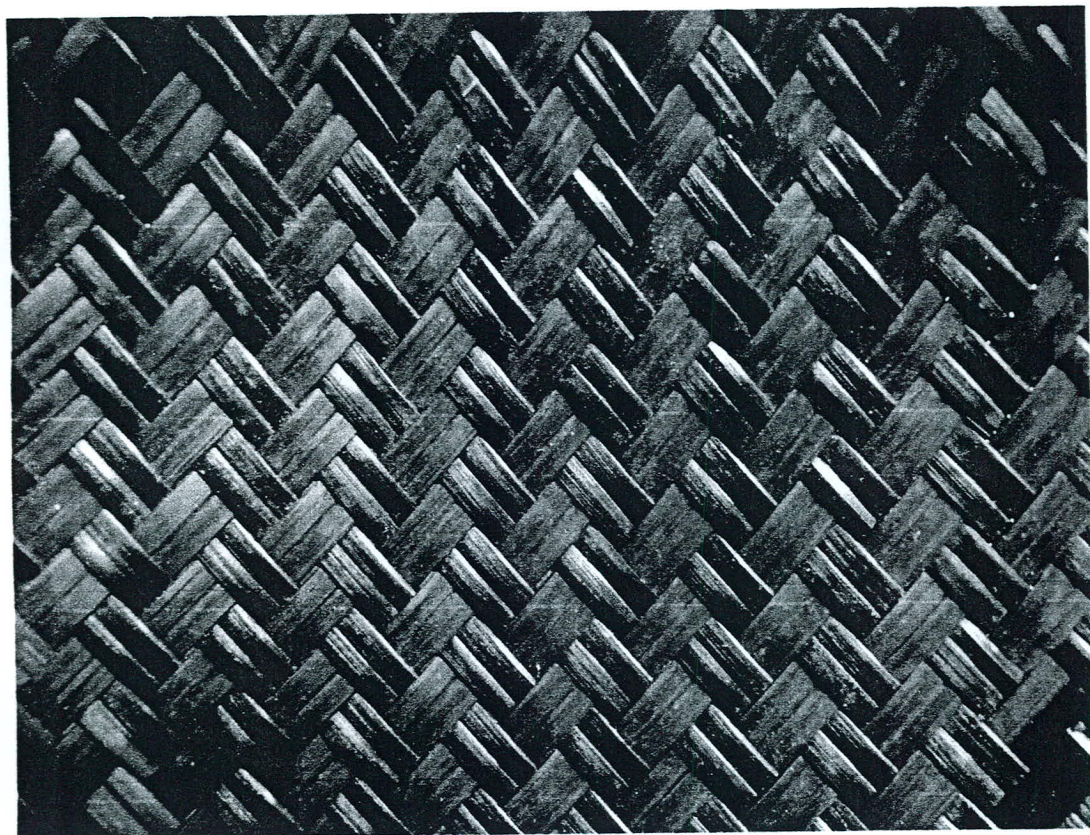
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีเส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

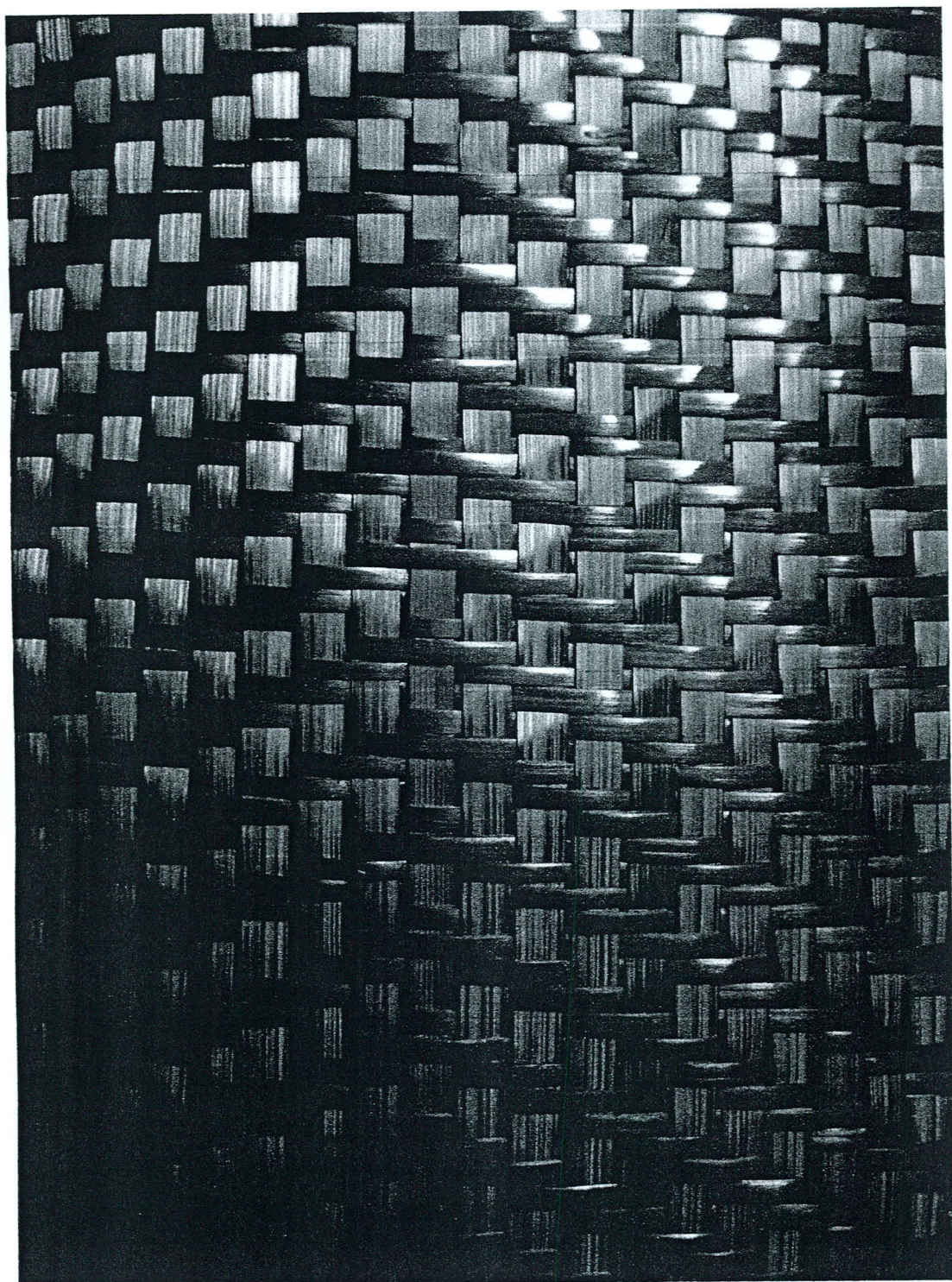
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีล้วน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

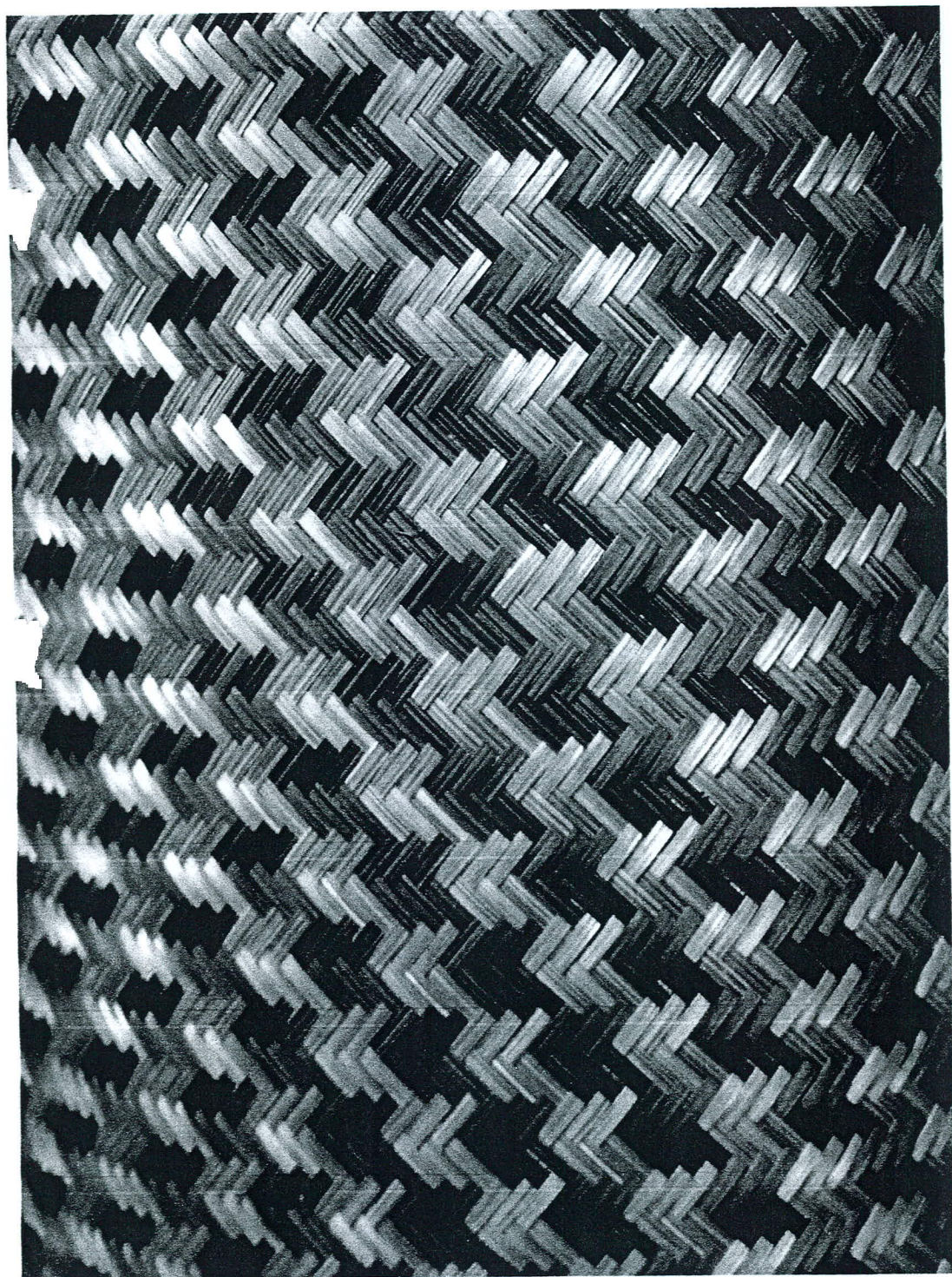
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีต้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

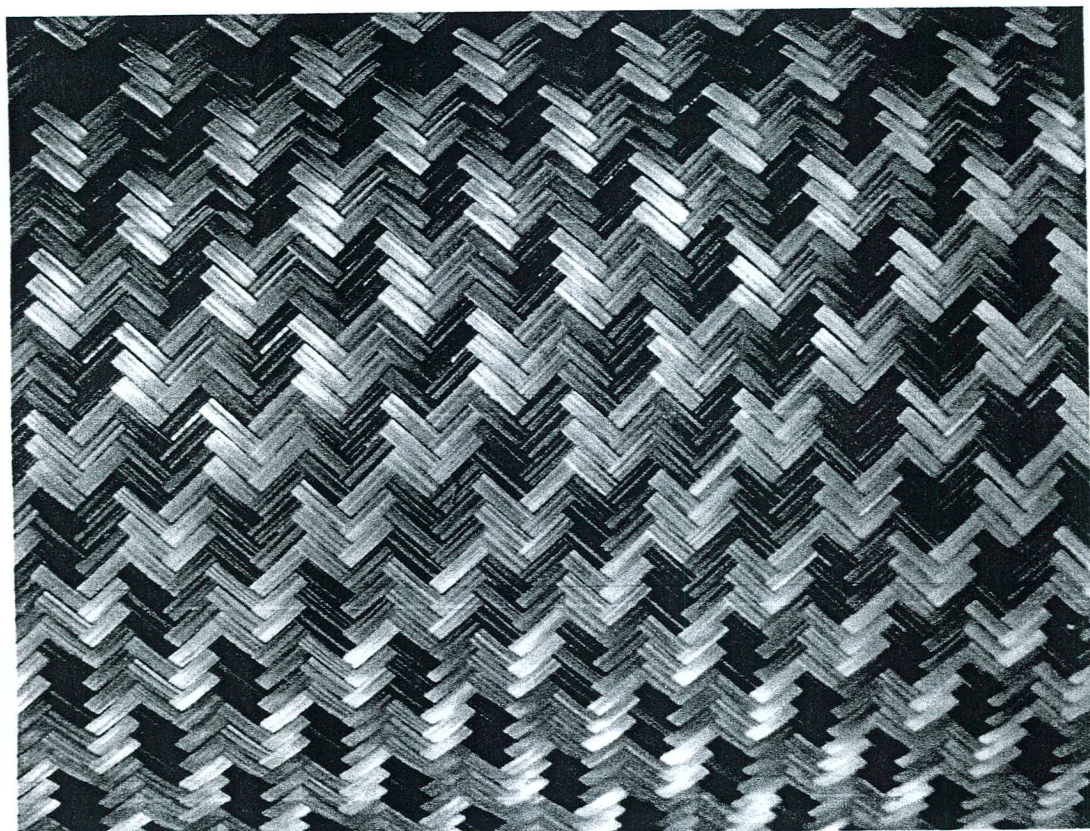
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีสันทัน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

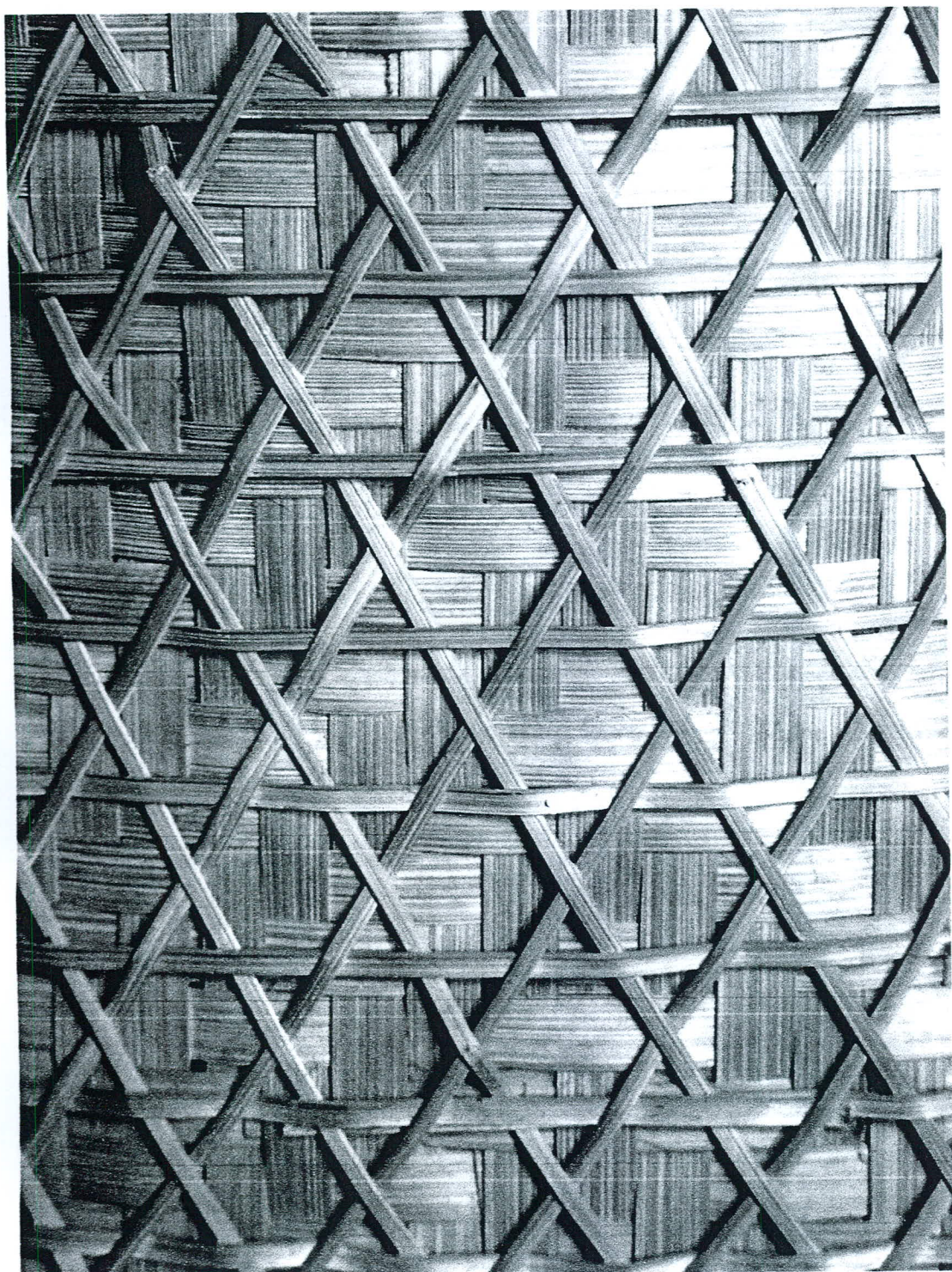
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

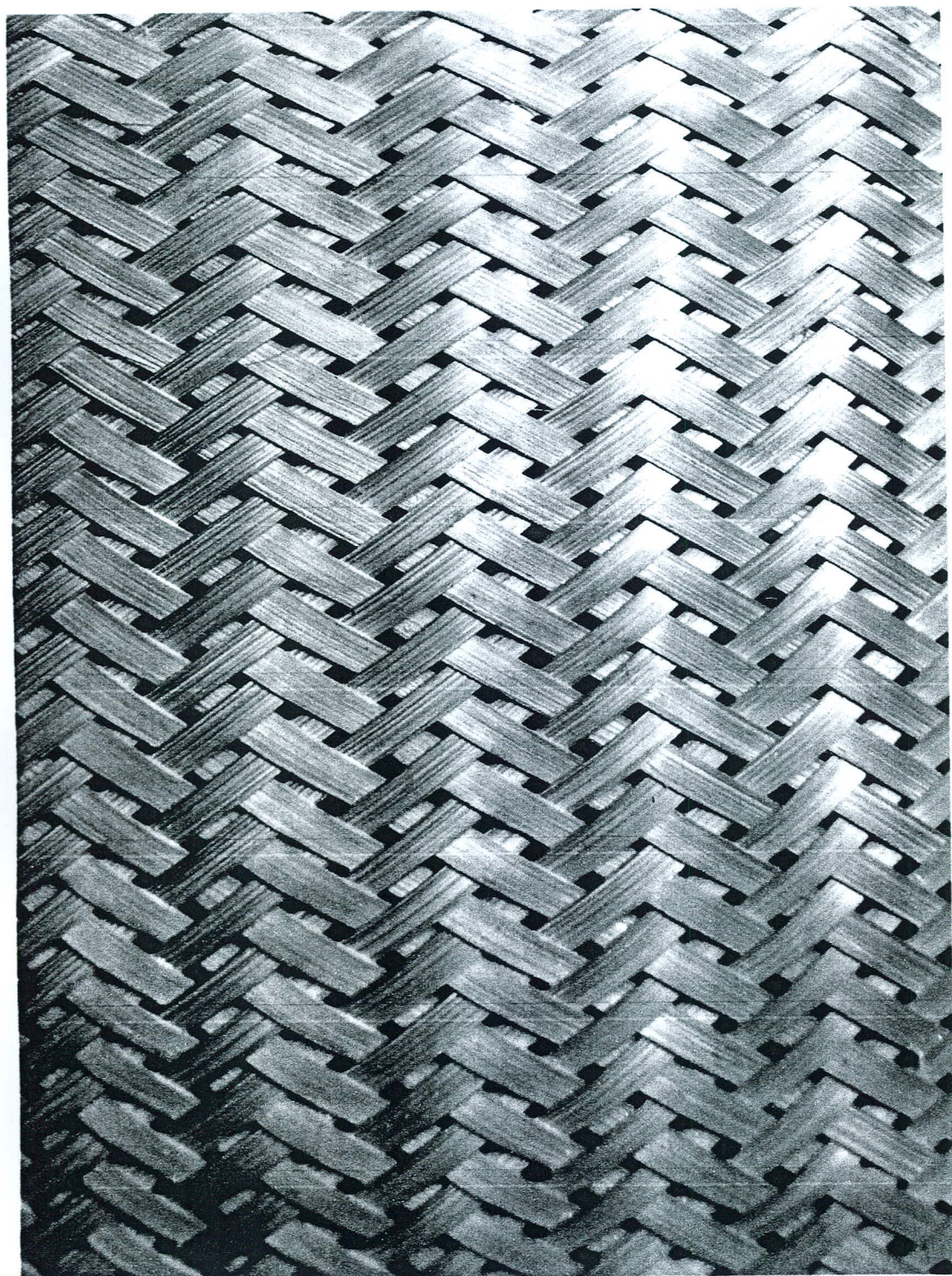
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สี่สัน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

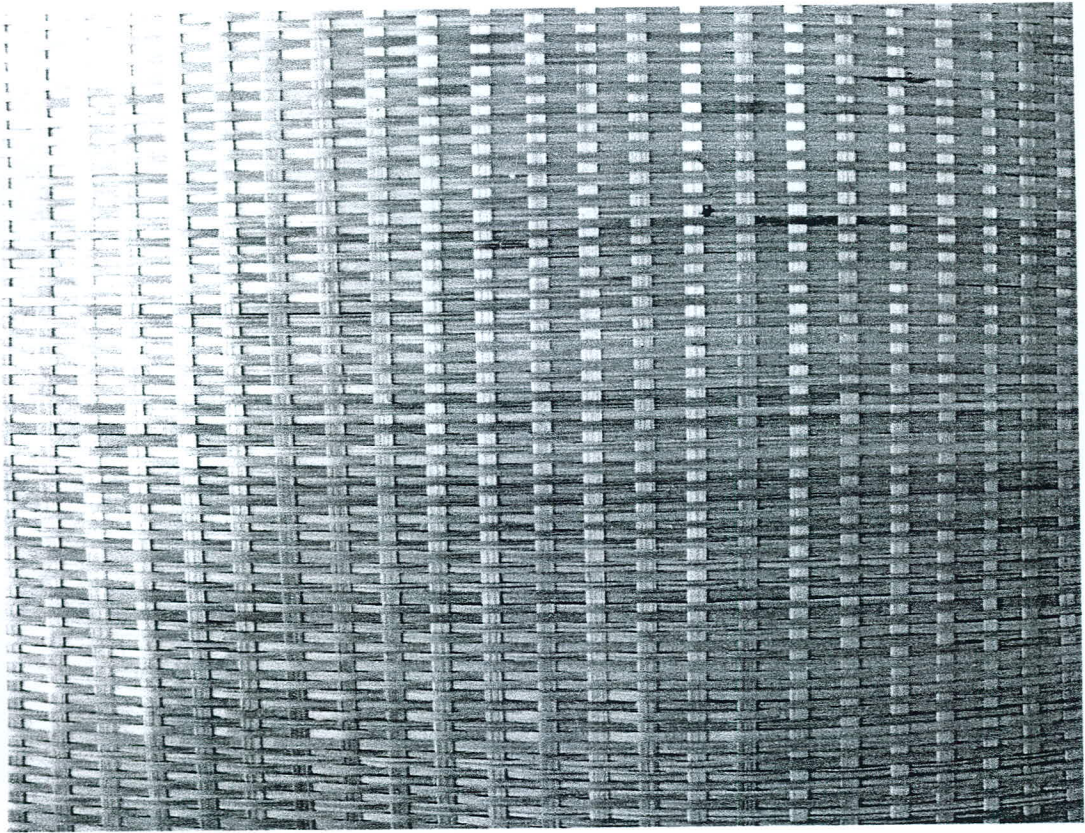
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีต้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

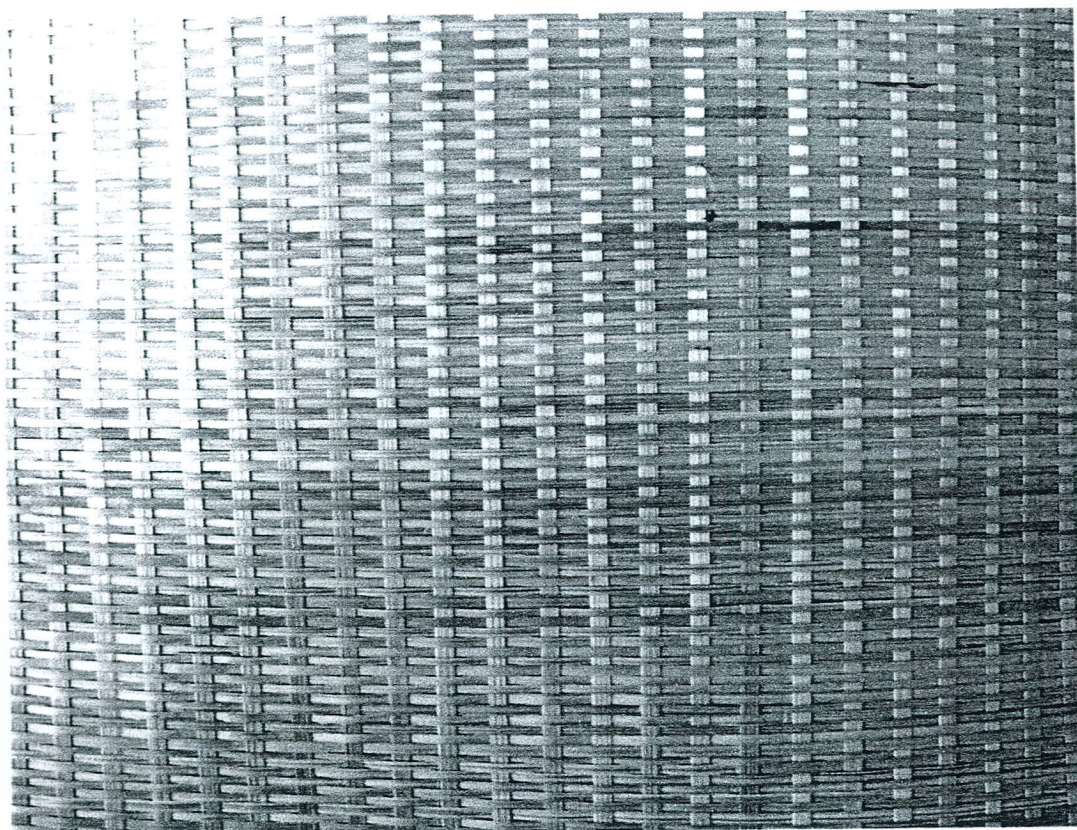
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีเส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

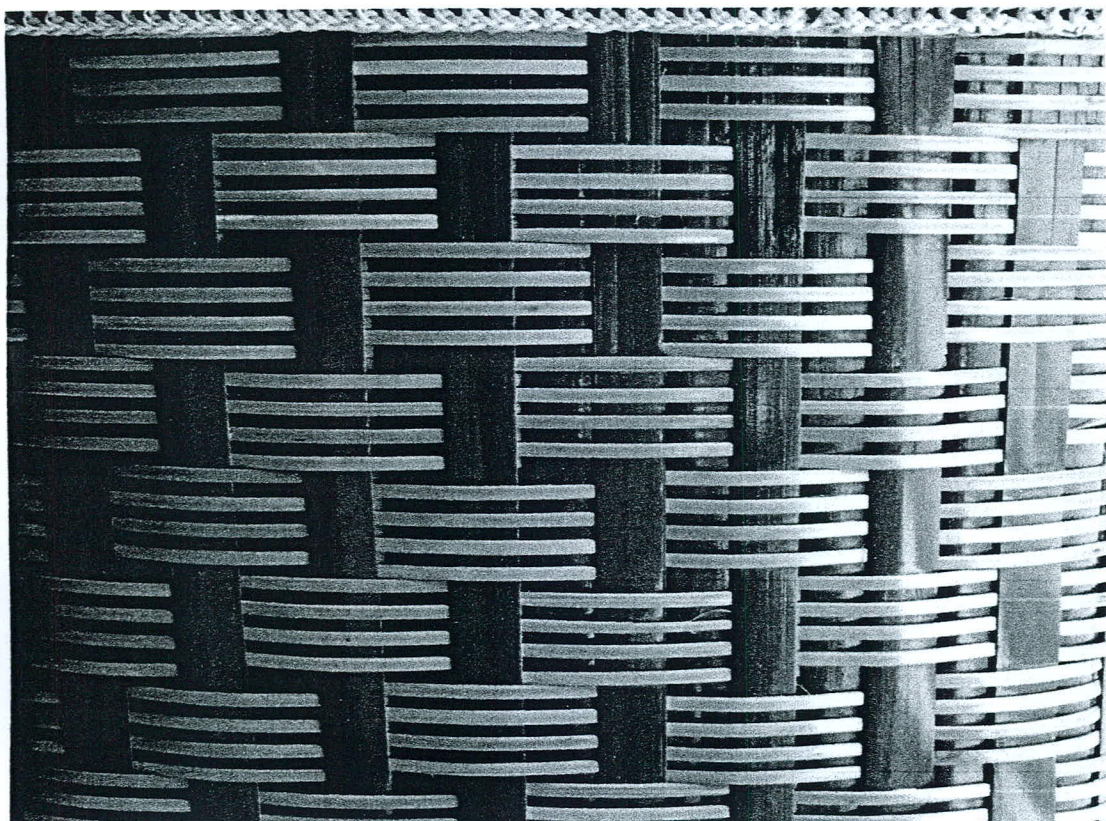
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีส่น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

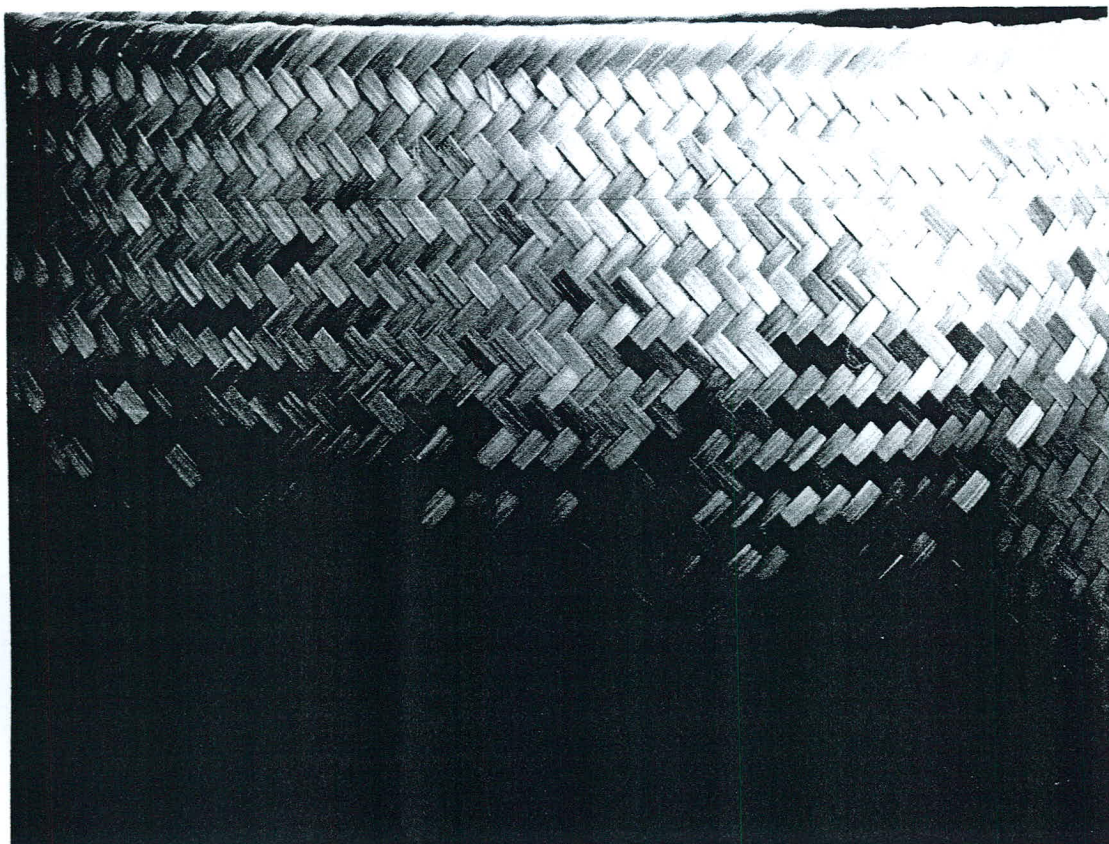
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีส้ม และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

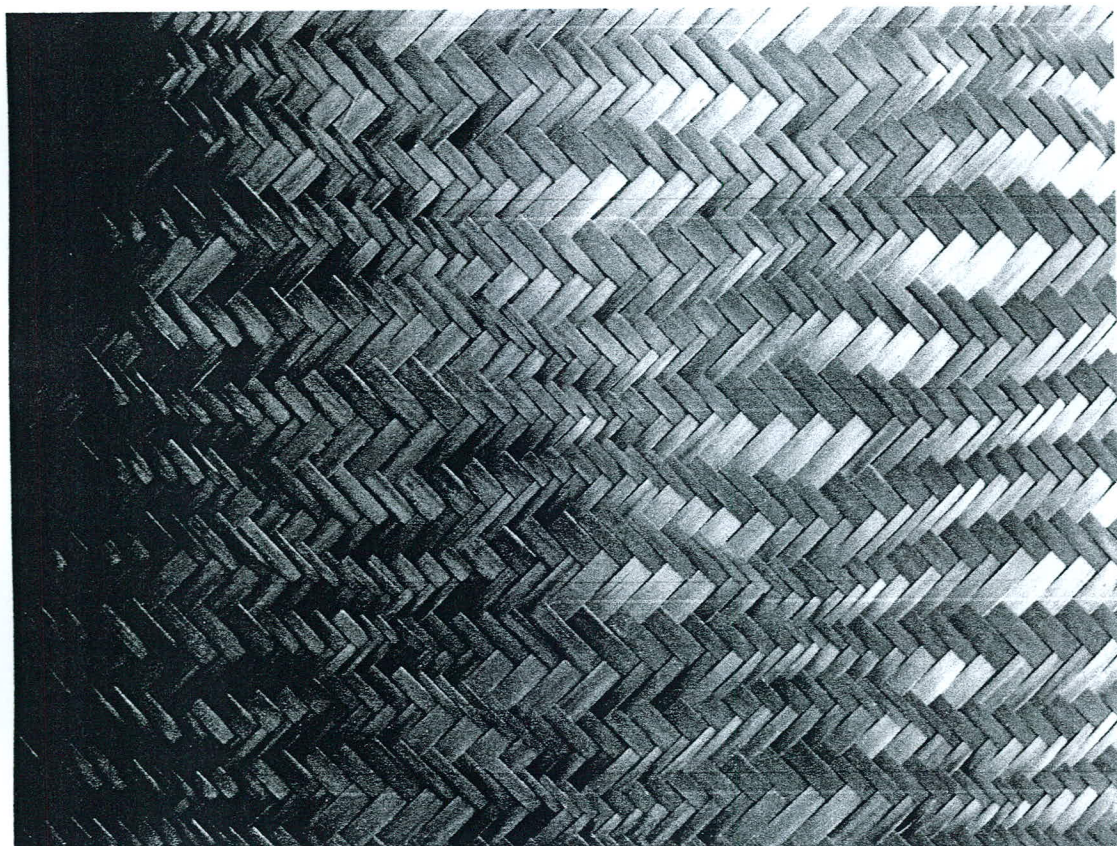
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สี่ด้าน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

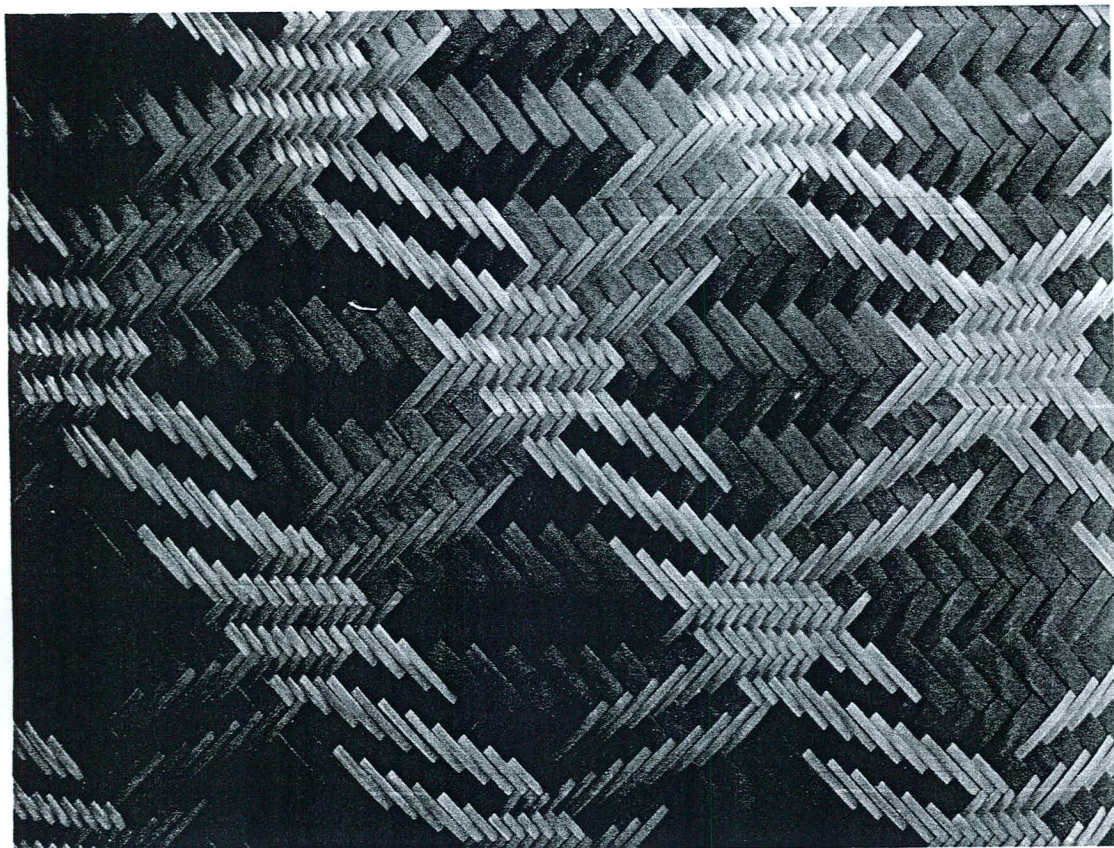
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีล้วน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

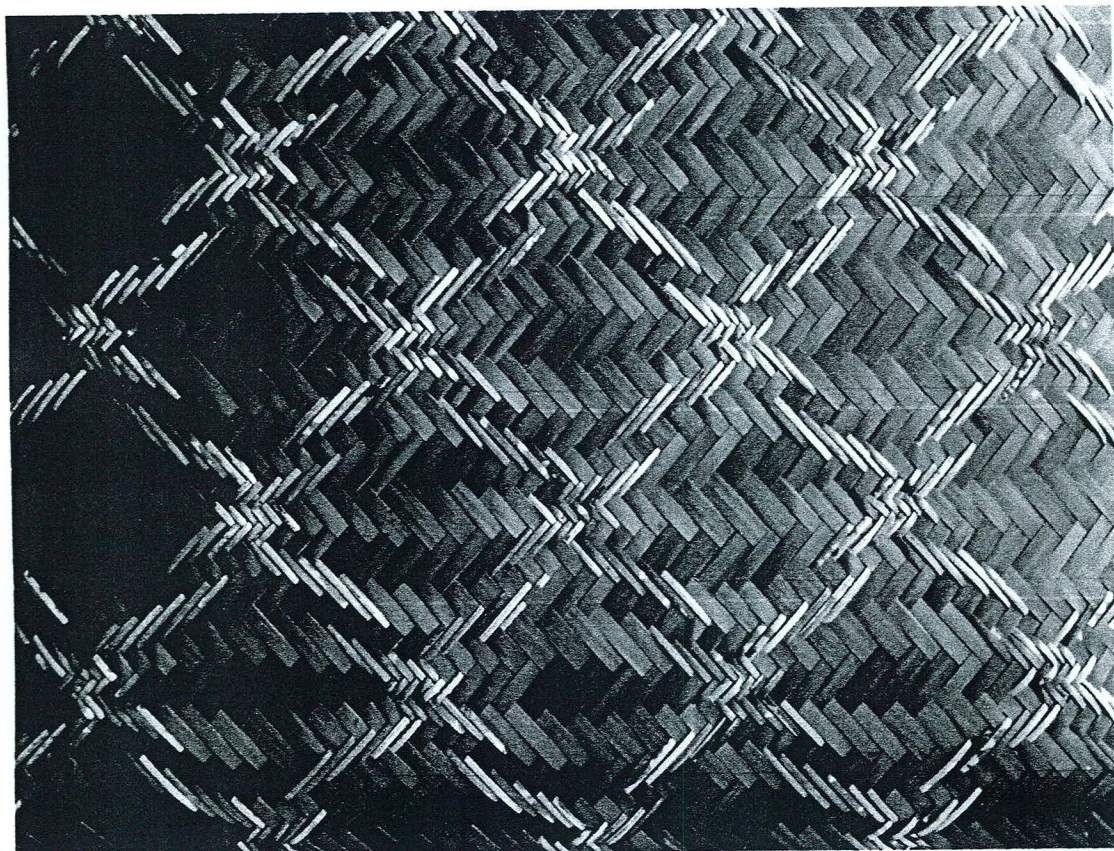
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีสันทัน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

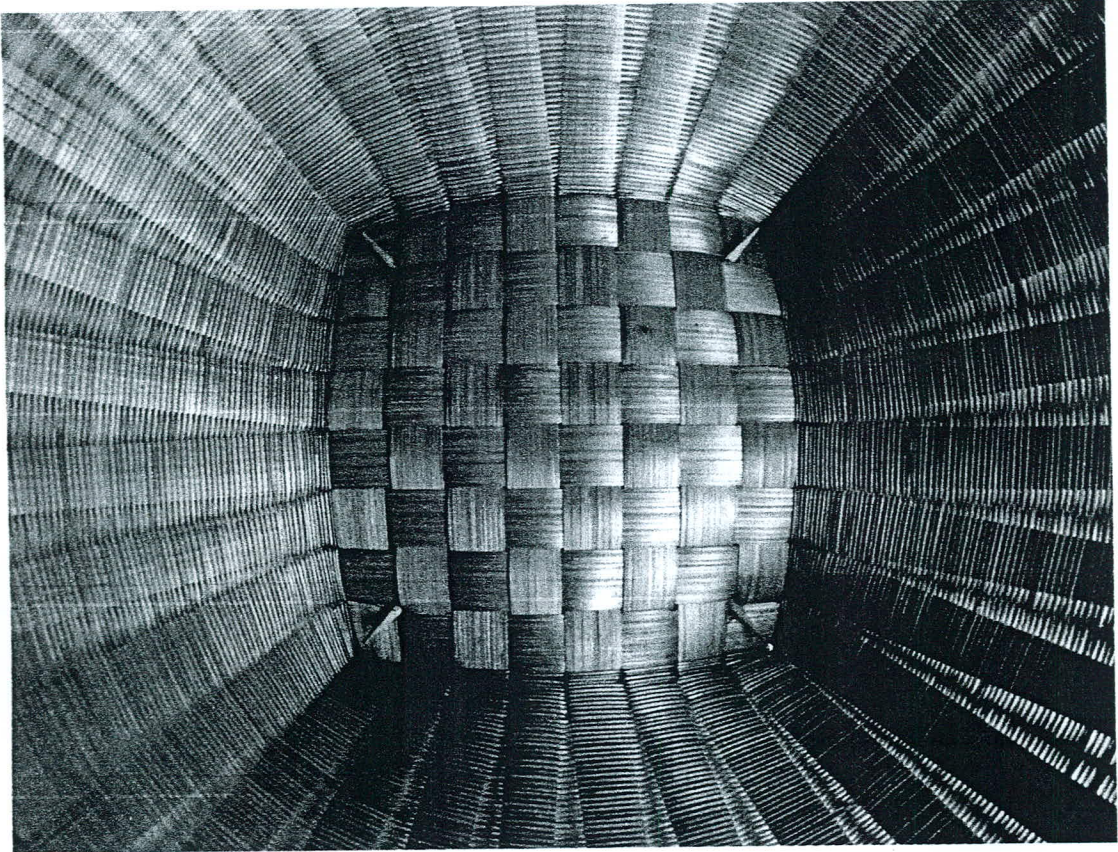
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีสันทัน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

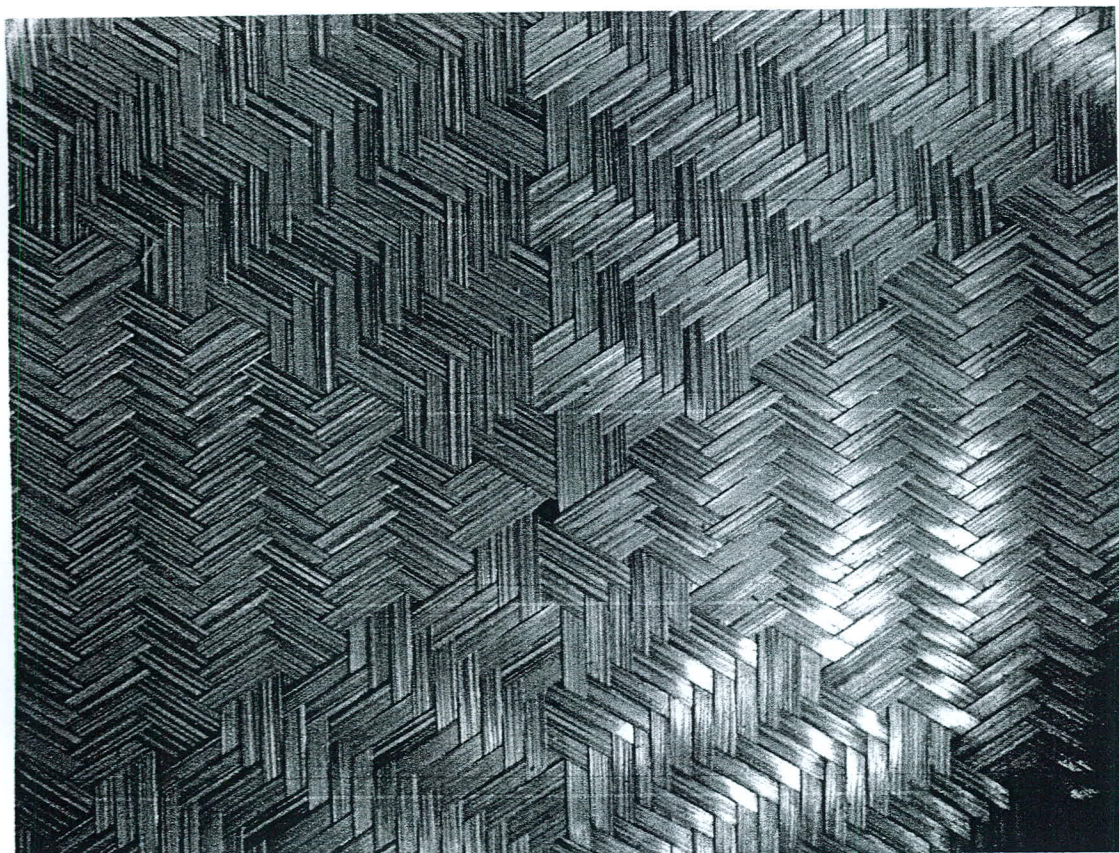
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีล้วน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

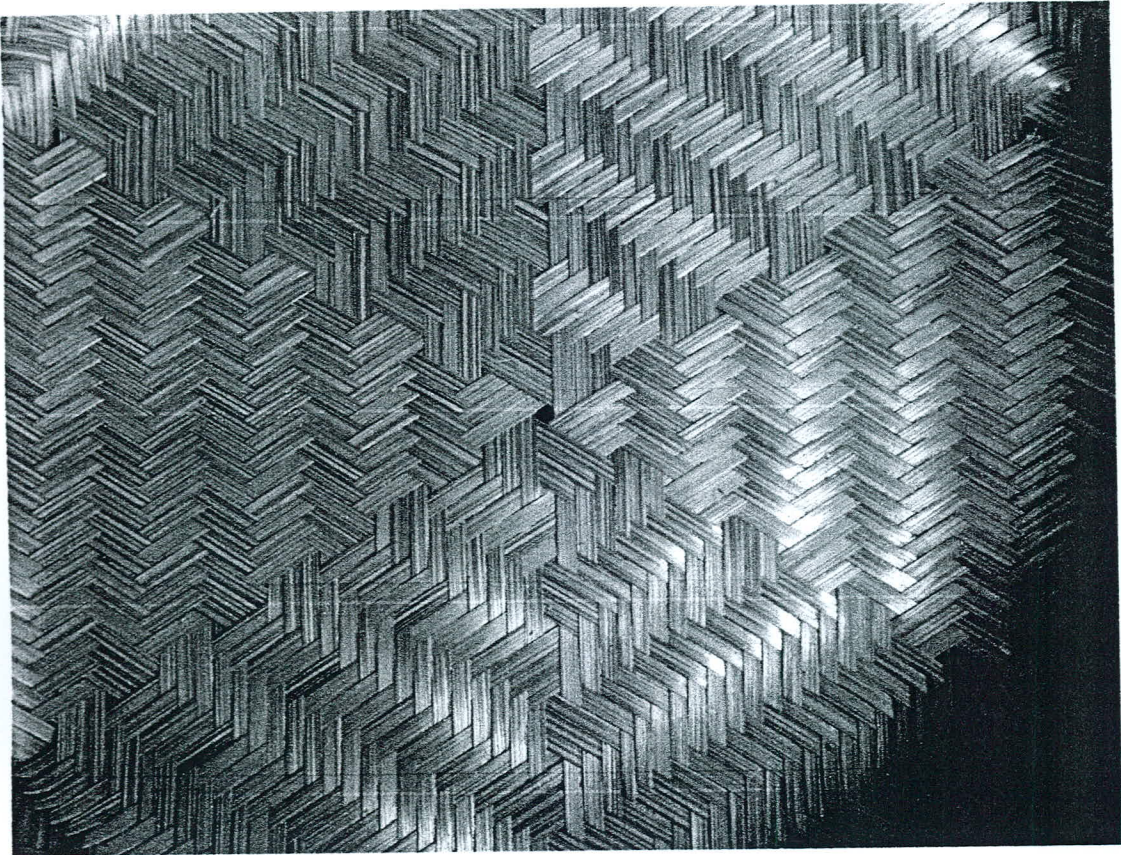
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

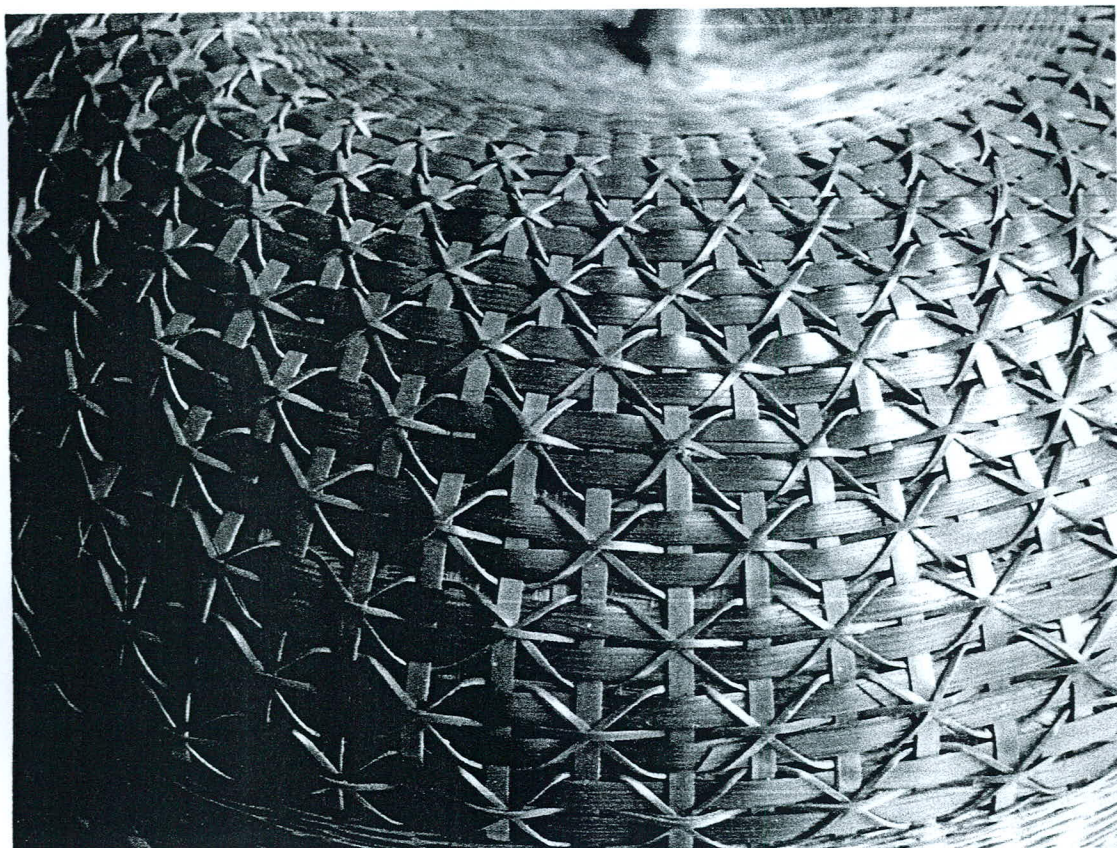
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีต้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

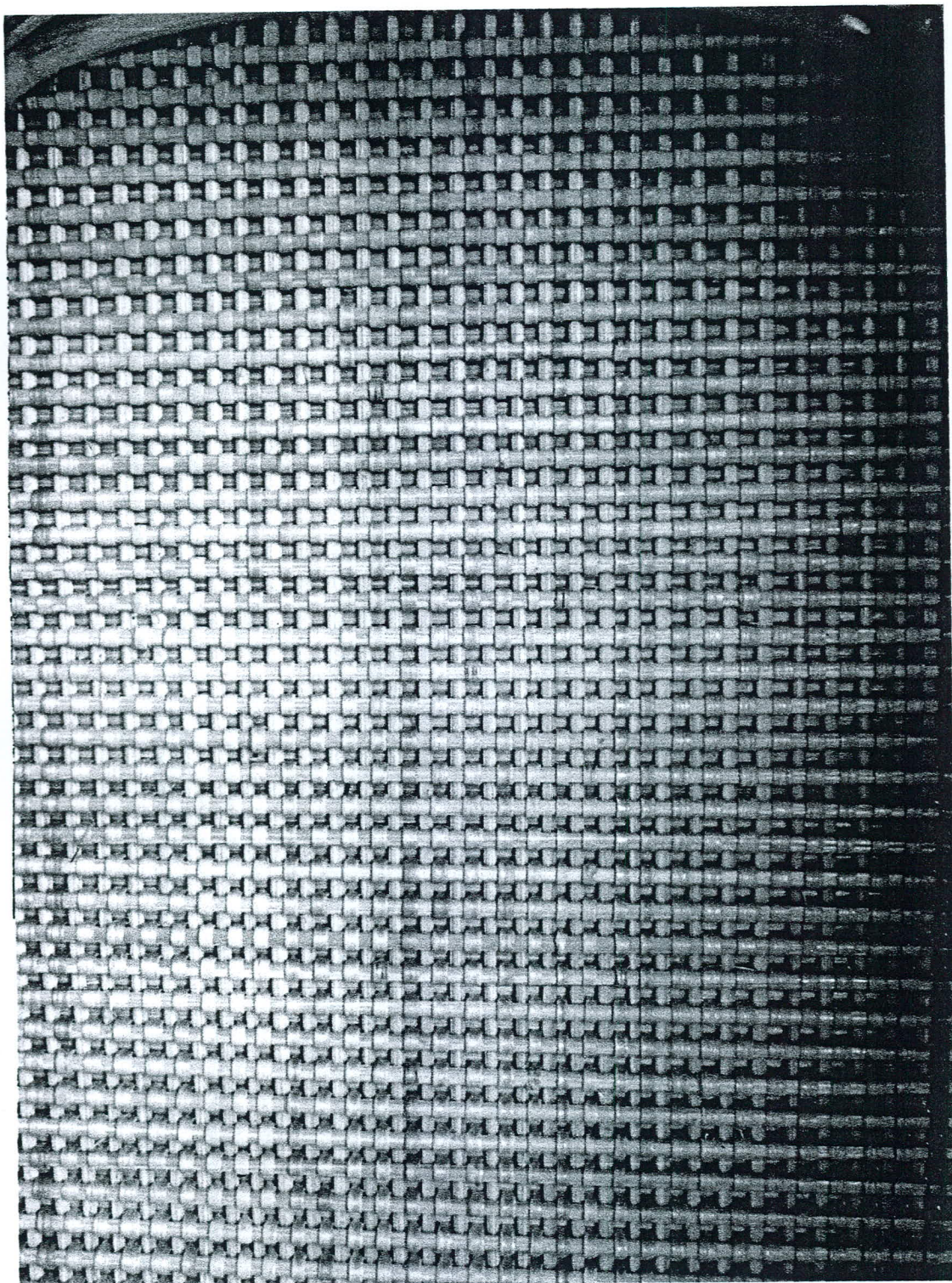
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีเส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีล้วน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สี่ด้าน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

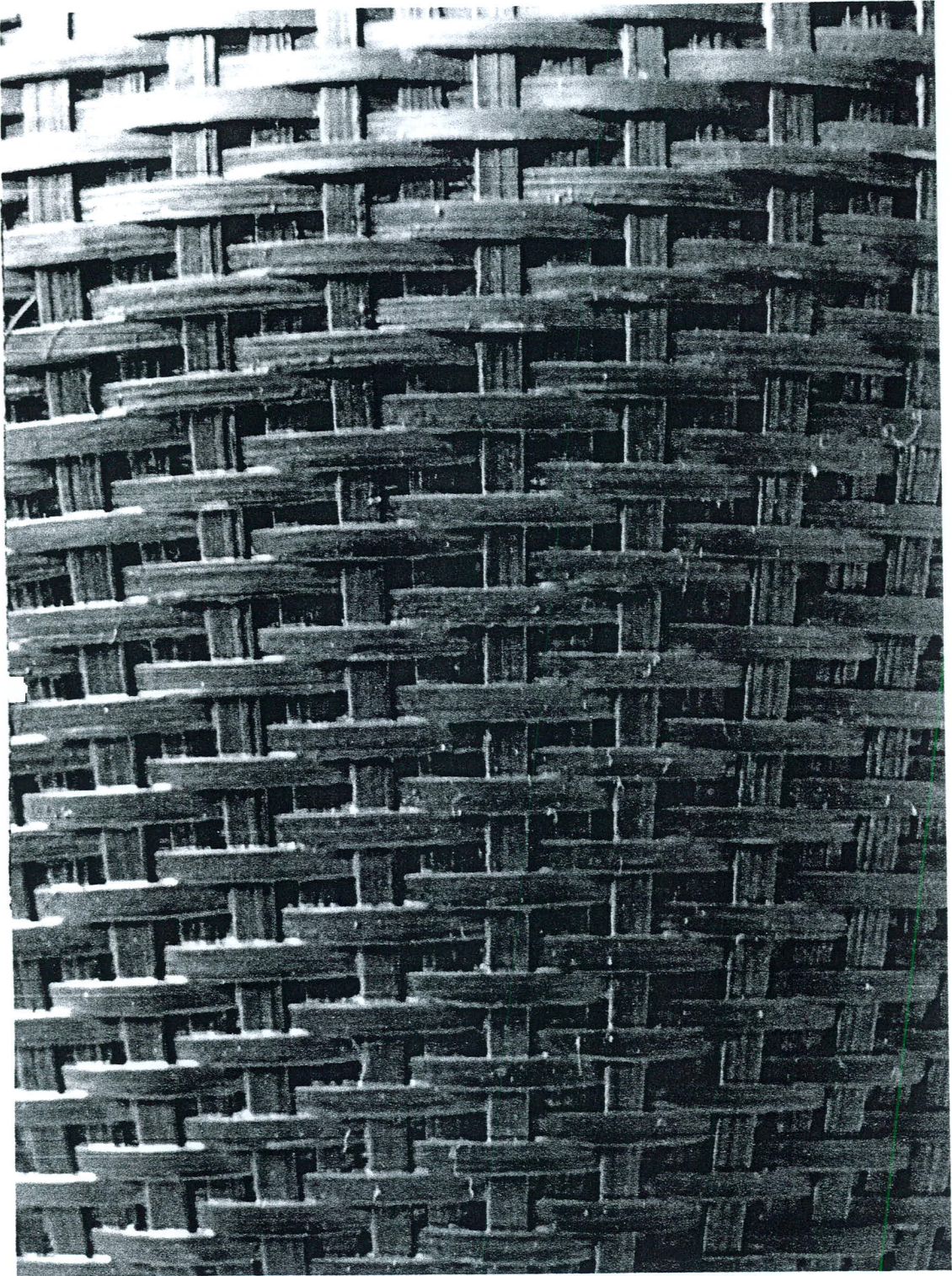
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สี่ด้าน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

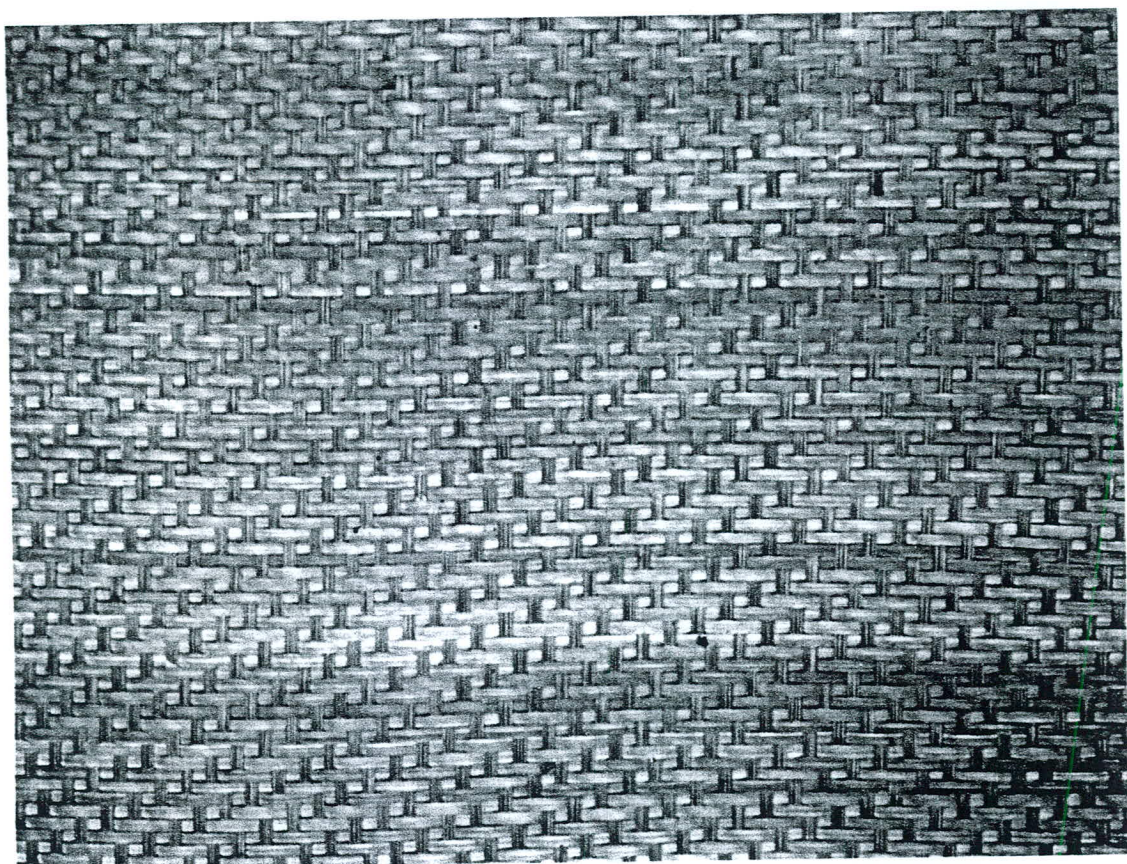
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สี่สัน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

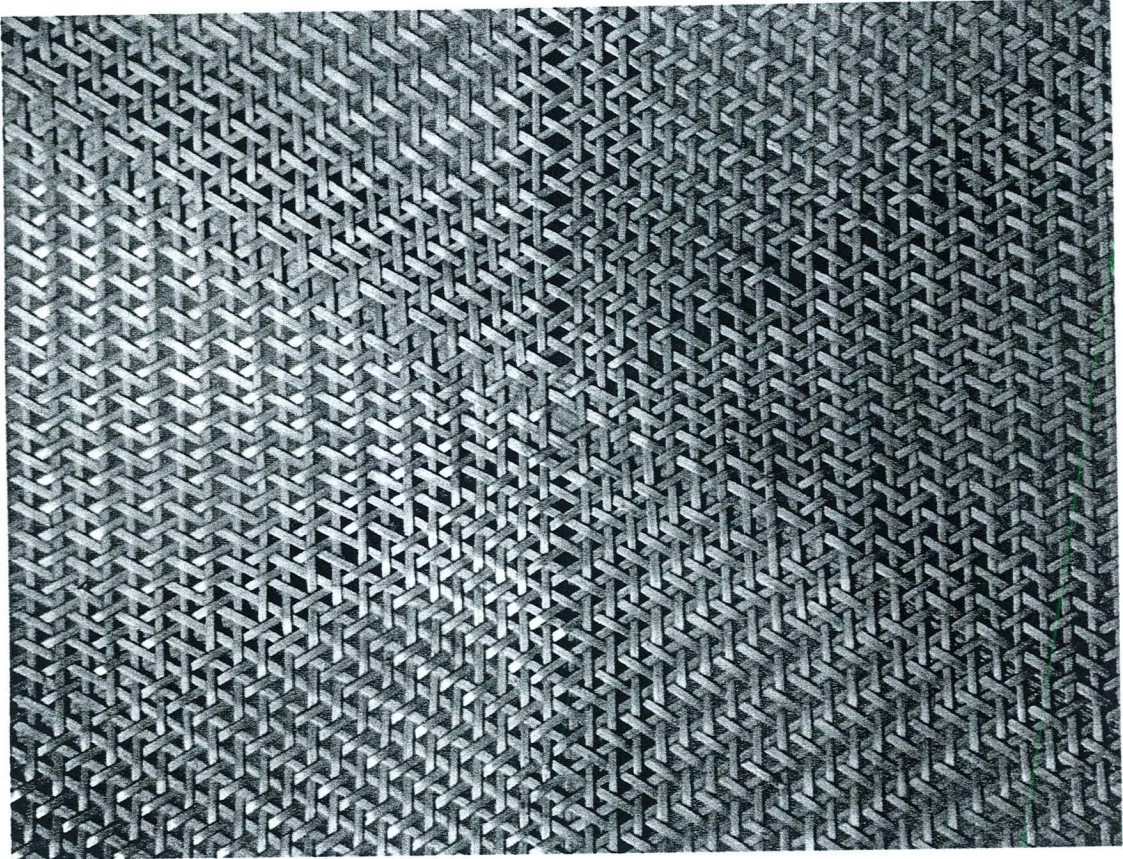
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีเส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

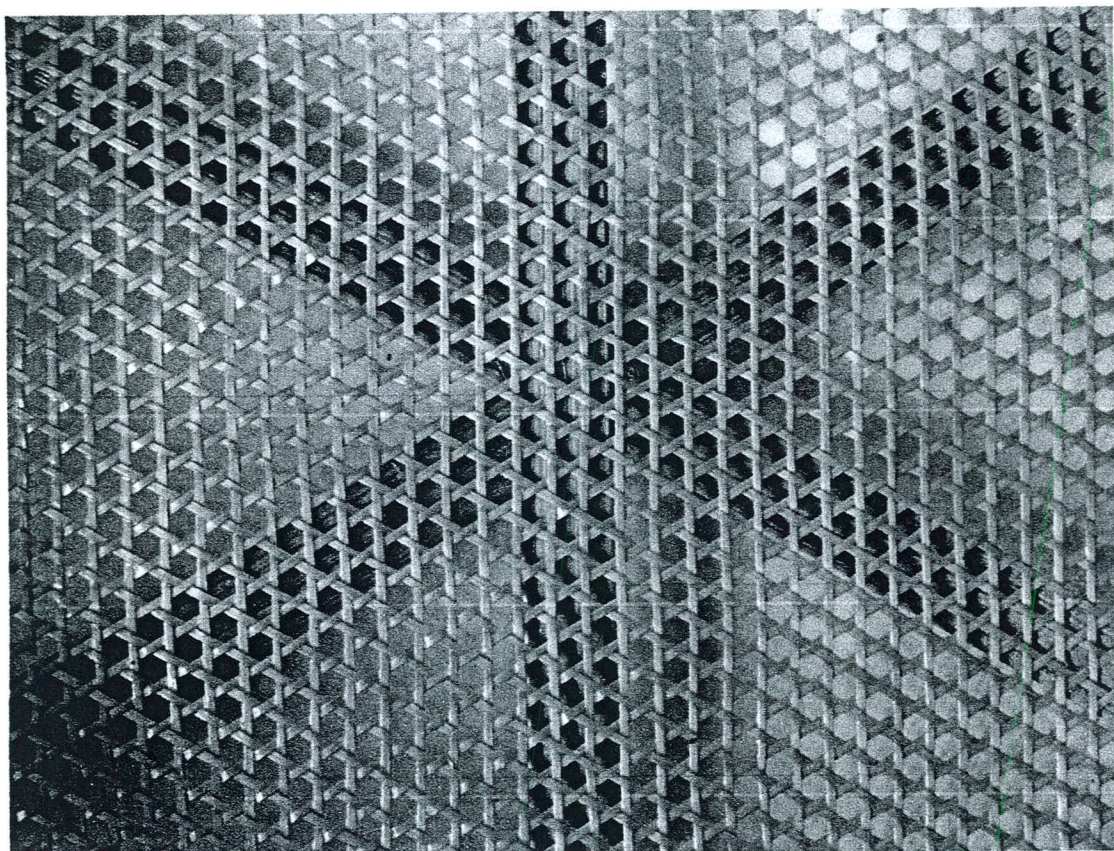
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีต้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

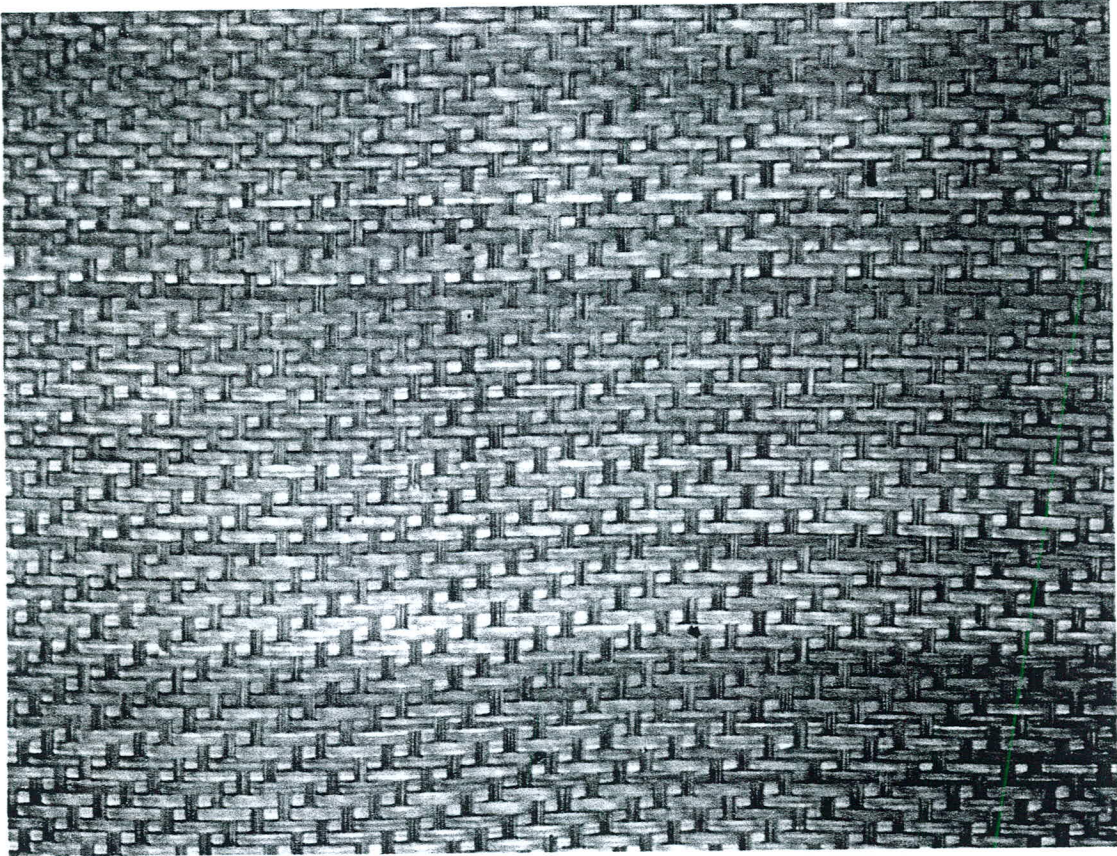
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สี่ด้าน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

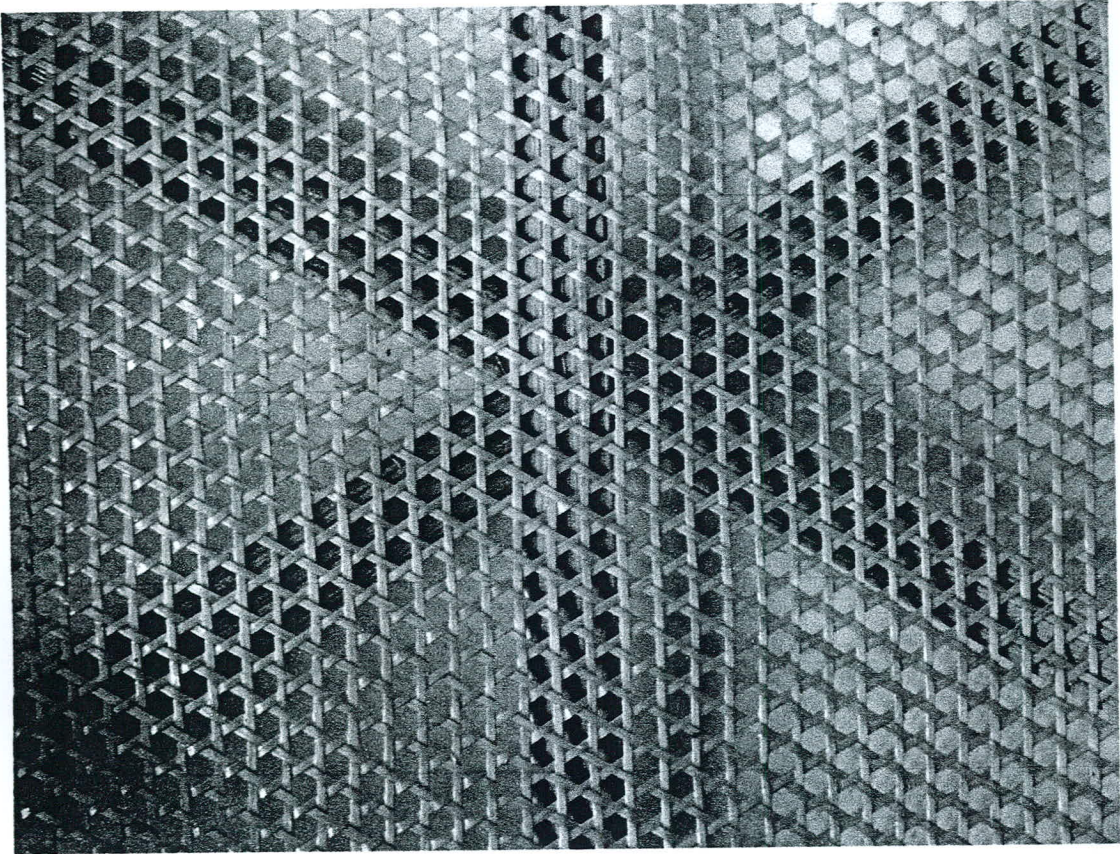
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

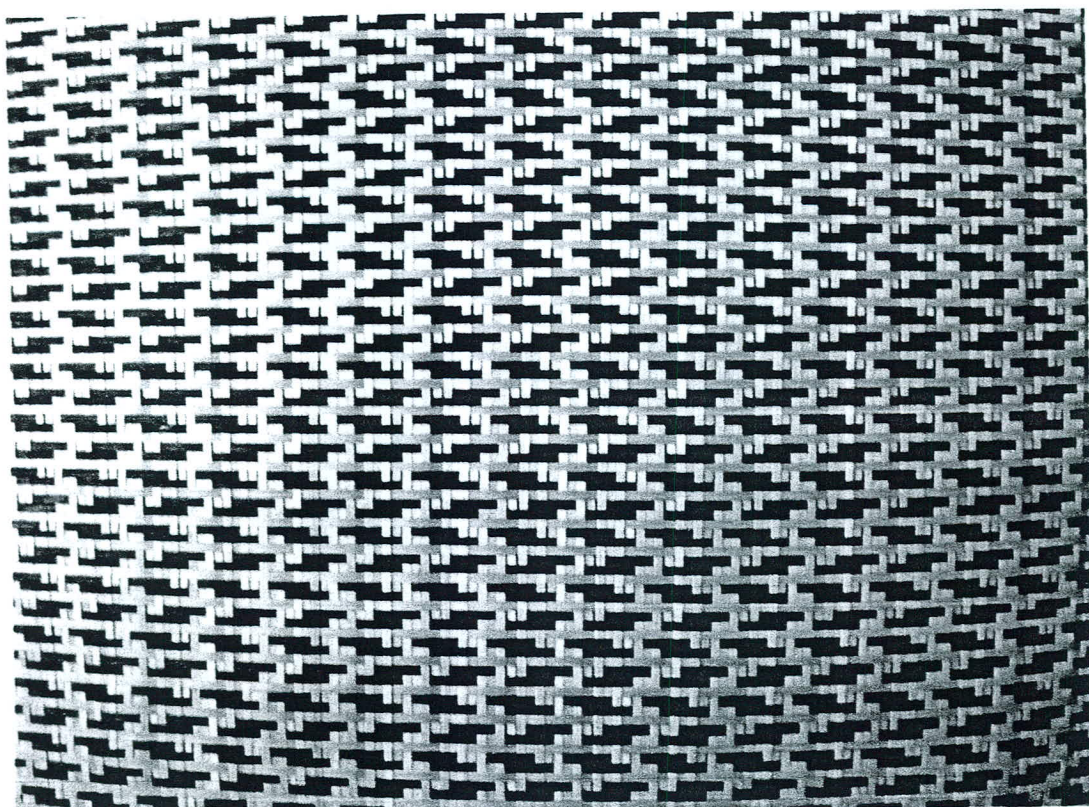
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สี่สัน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

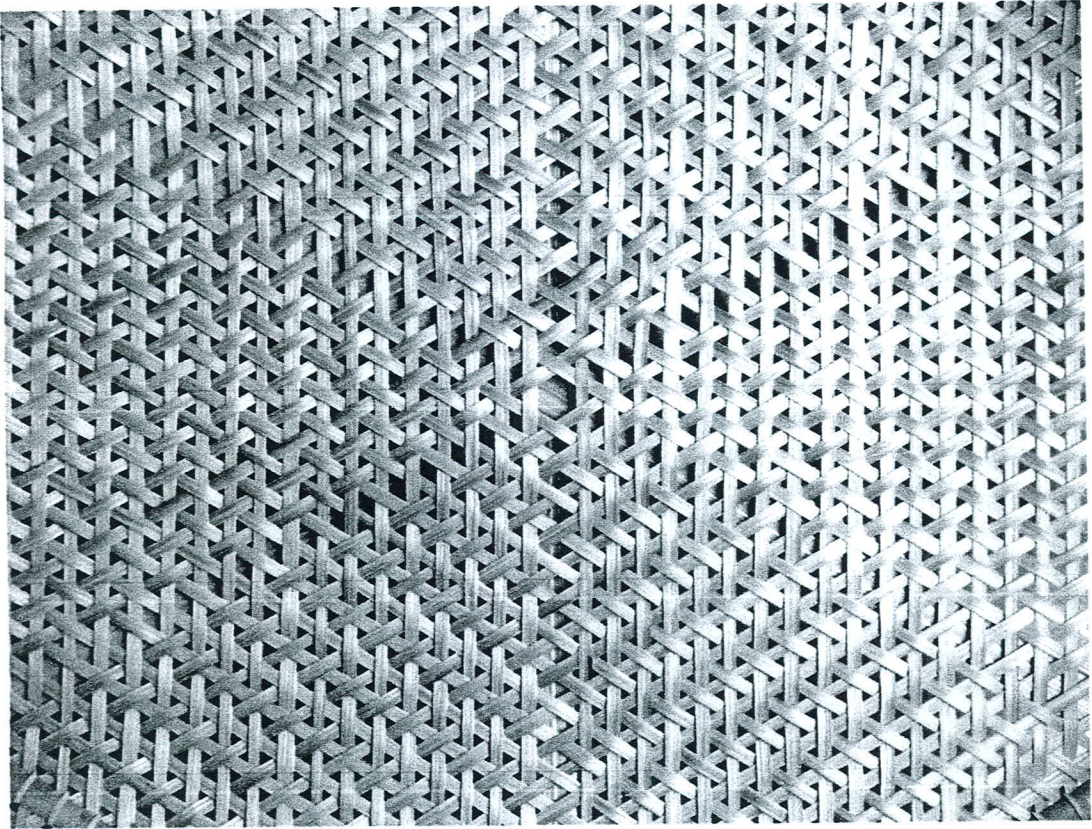
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สี่สัน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

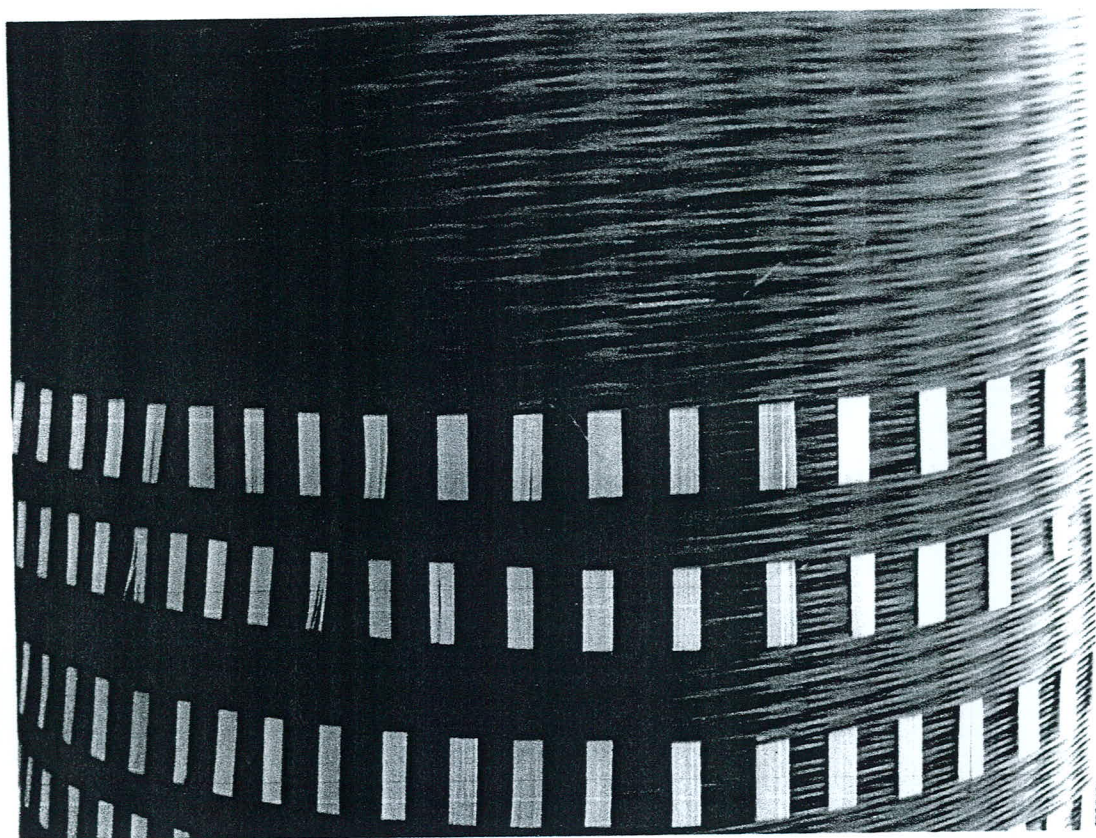
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

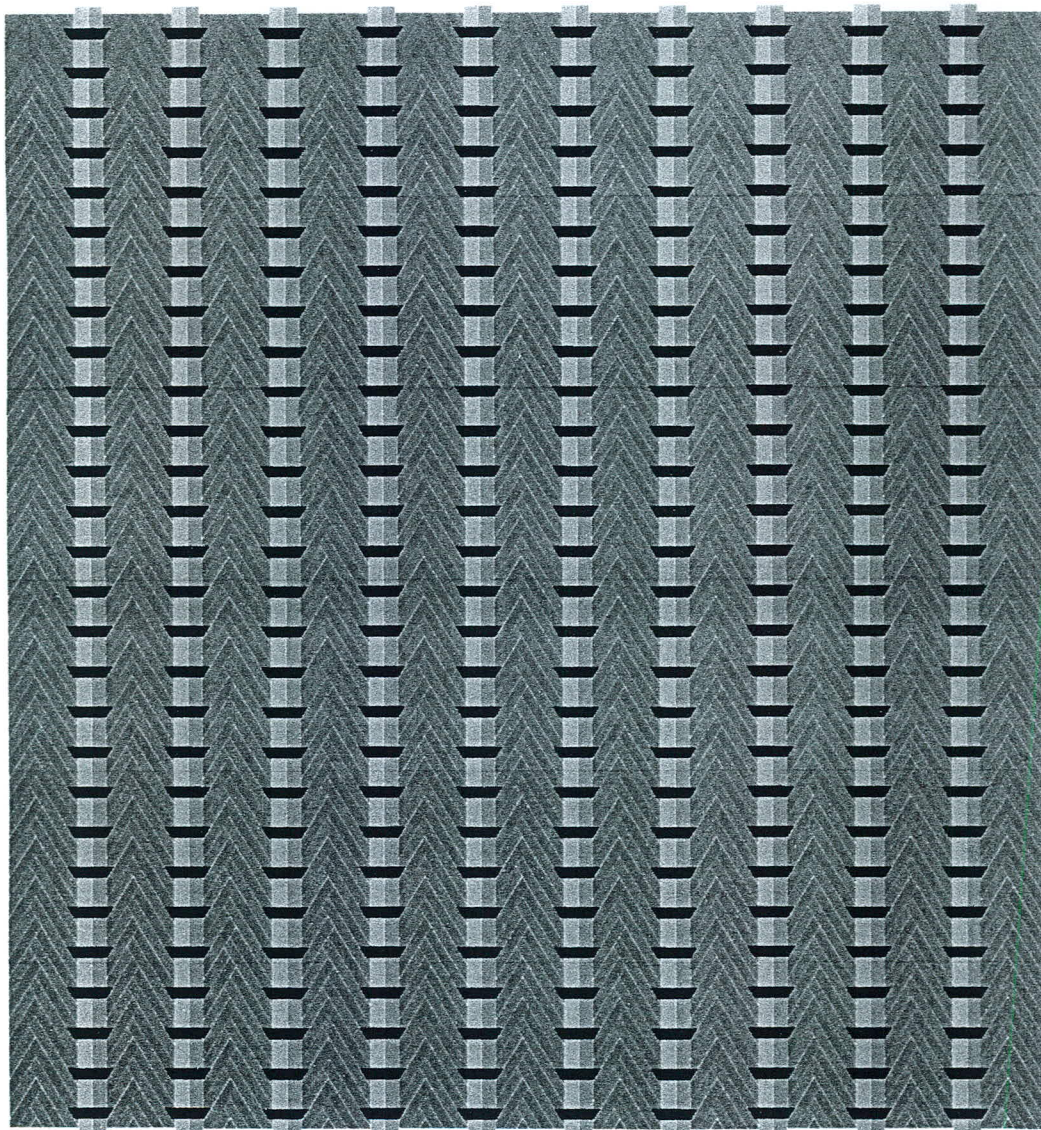
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สี่ด้าน และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

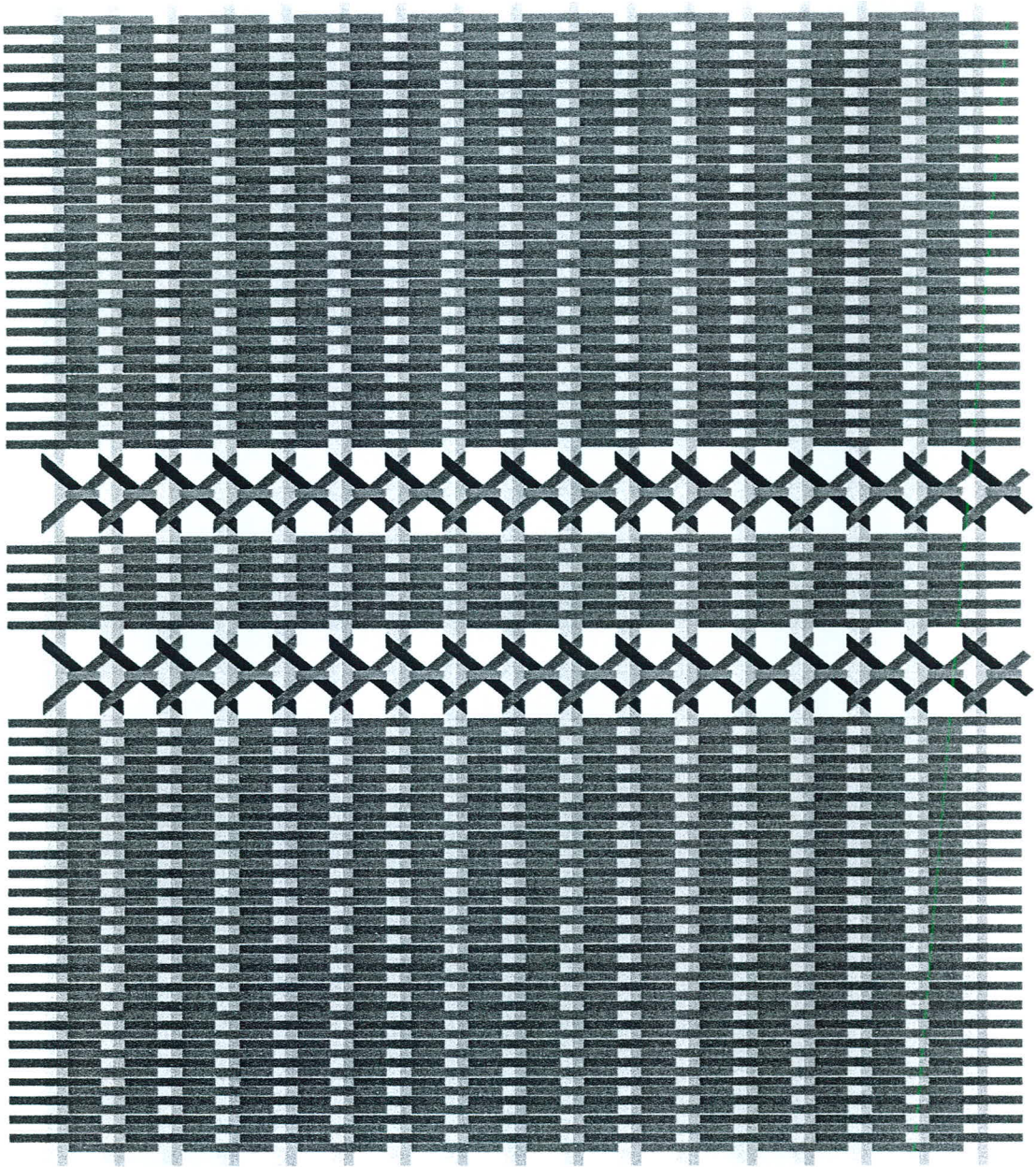
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายงาน
สีส้น และลักษณะของเส้นงานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

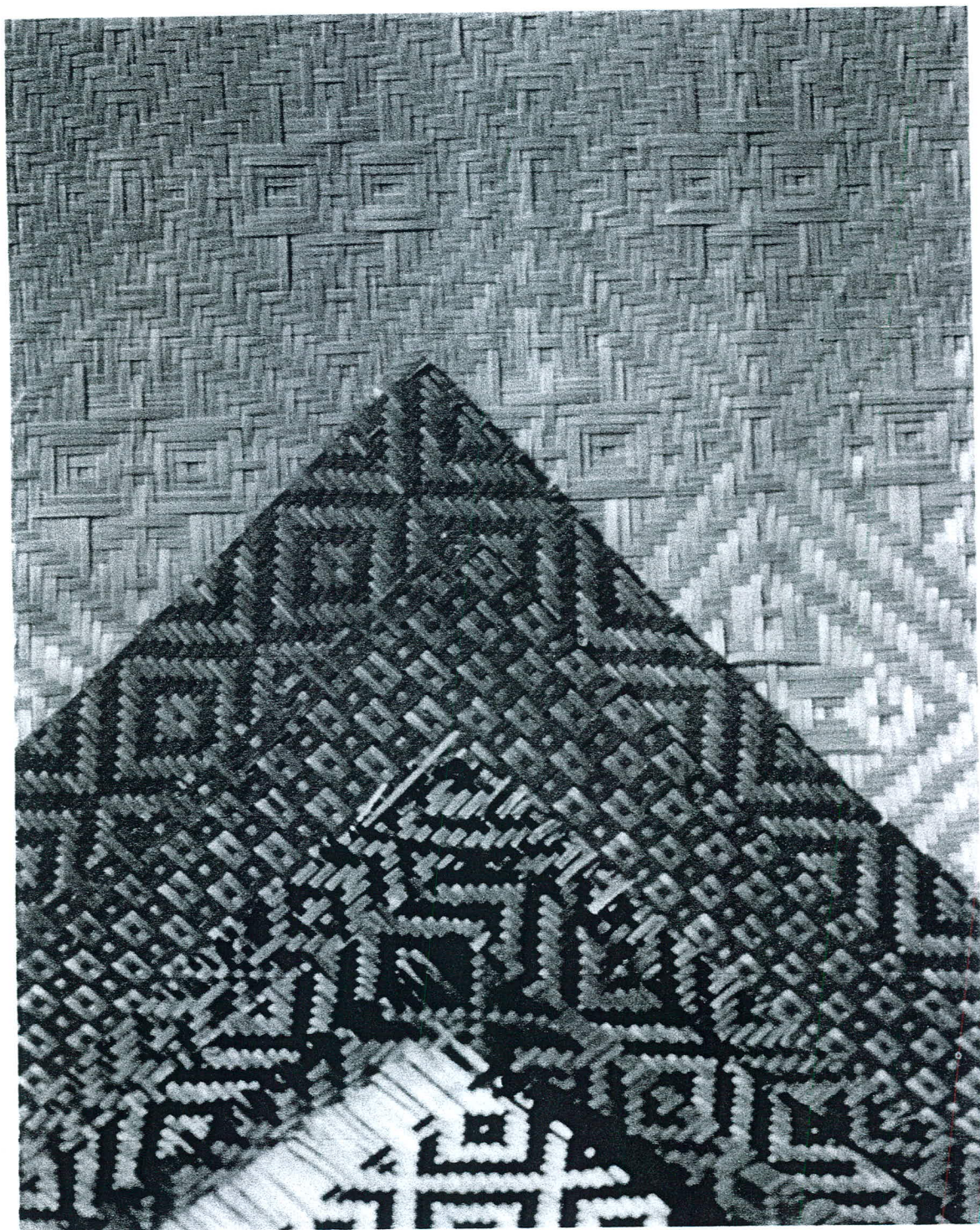
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

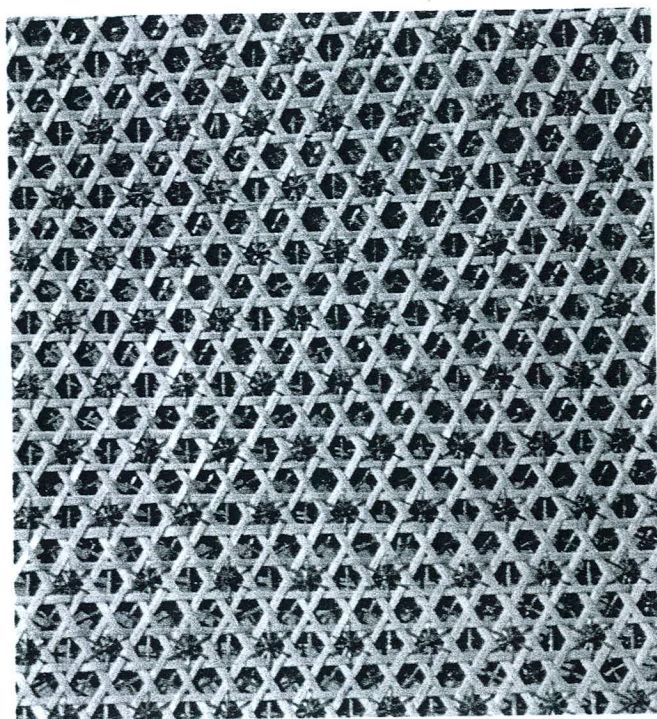
การศึกษาและการออกแบบ เพื่อพัฒนาลักษณะของลวดลายงานจักสาน
โดยพัฒนารูปแบบของลวดลายจากลายดั้งเดิมมาบูรณาการให้เกิดรูปแบบ
ของลวดลายใหม่

การศึกษาและการออกแบบ เพื่อพัฒนาลักษณะของลวดลายงานจักสาน
โดยพัฒนารูปแบบของลวดลายจากลายดั้งเดิมมาบูรณาการให้เกิดรูปแบบ
ของลวดลายใหม่

ลายจักสานที่สานกลับสีด้วยดอกที่ย้อมสีเป็นสีต่าง ๆ

ลายทแยงหรือลายตาแข่งจะสานเป็นลายโปรง หกเหลี่ยม
ที่สามารถสอดดอกเส้นเล็ก ๆ เข้าไปจัดเป็นลายใหม่ ๆ ได้ ได้แก่ ลายดอกพิกุล

ลายสานแบบต่าง ๆ

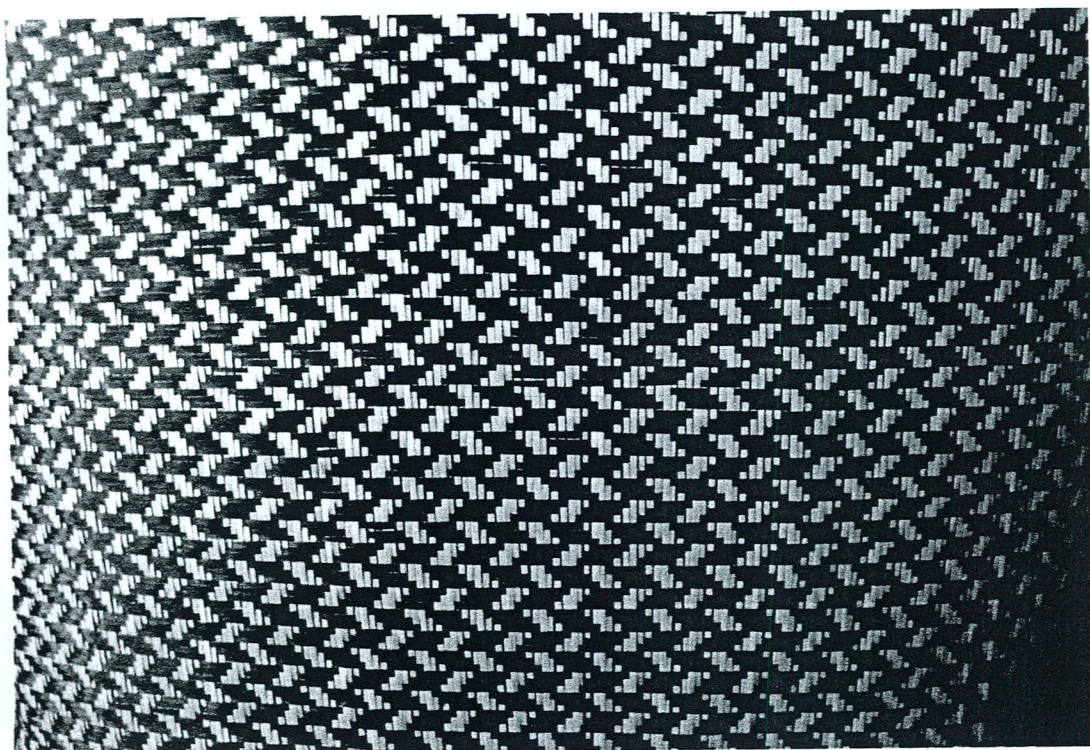

ลายสานที่ประยุกต์จากลายขิดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

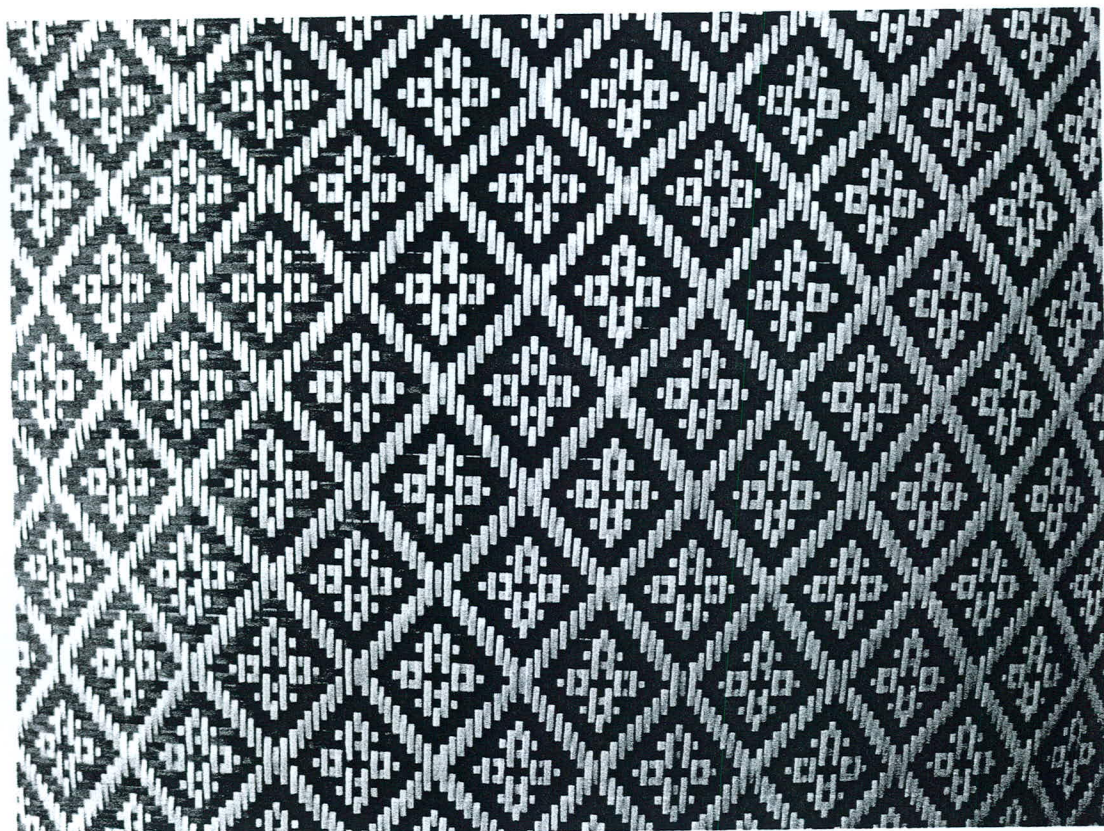
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีด้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

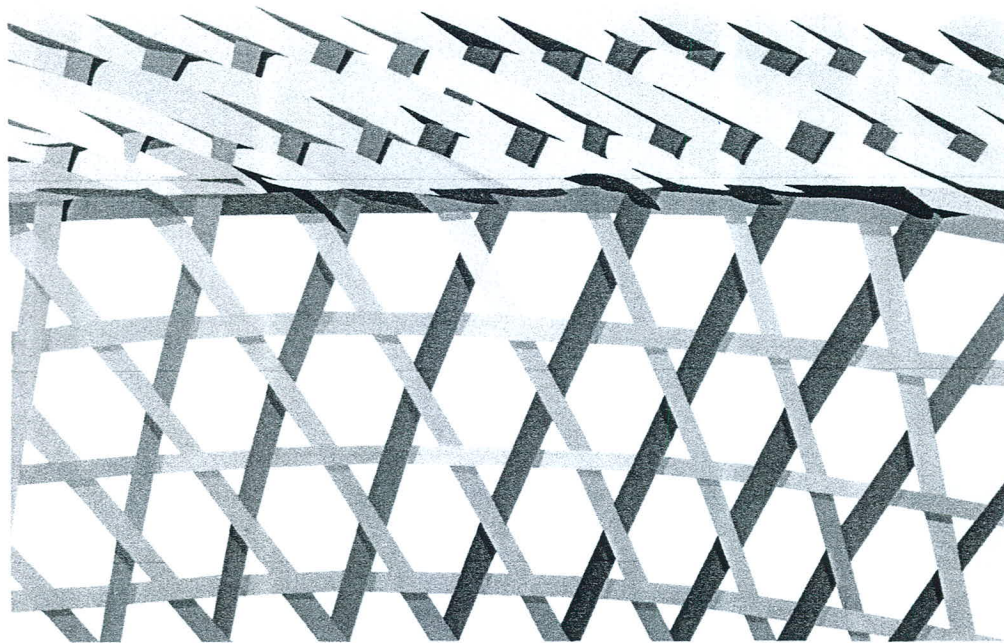
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

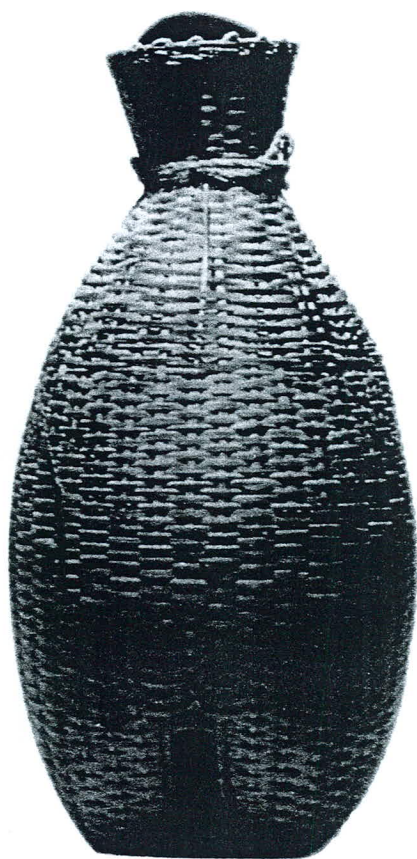
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

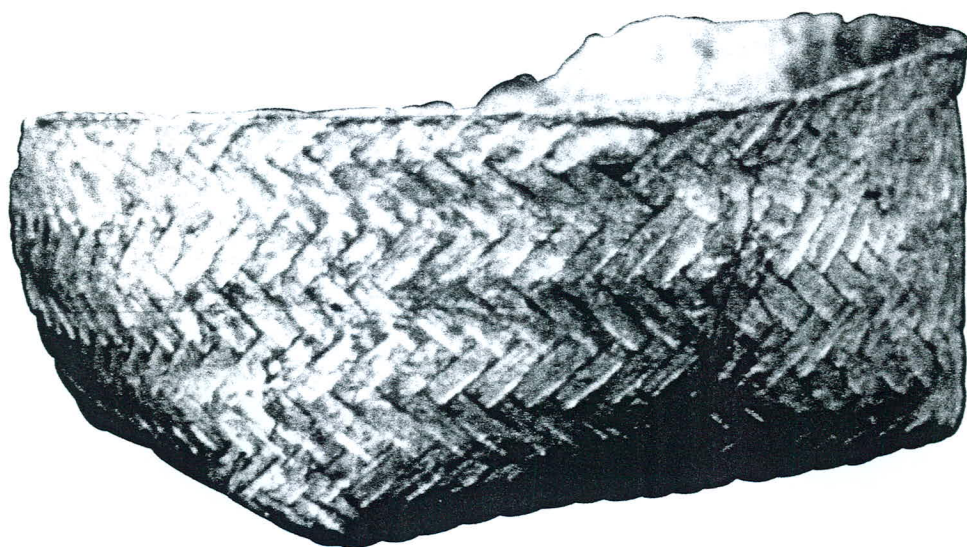
การศึกษา การออกแบบ การทดลองจัดทำรูปแบบลวดลายสาน
สีส้น และลักษณะของเส้นสานที่เหมาะสมกับลักษณะของผลิตภัณฑ์

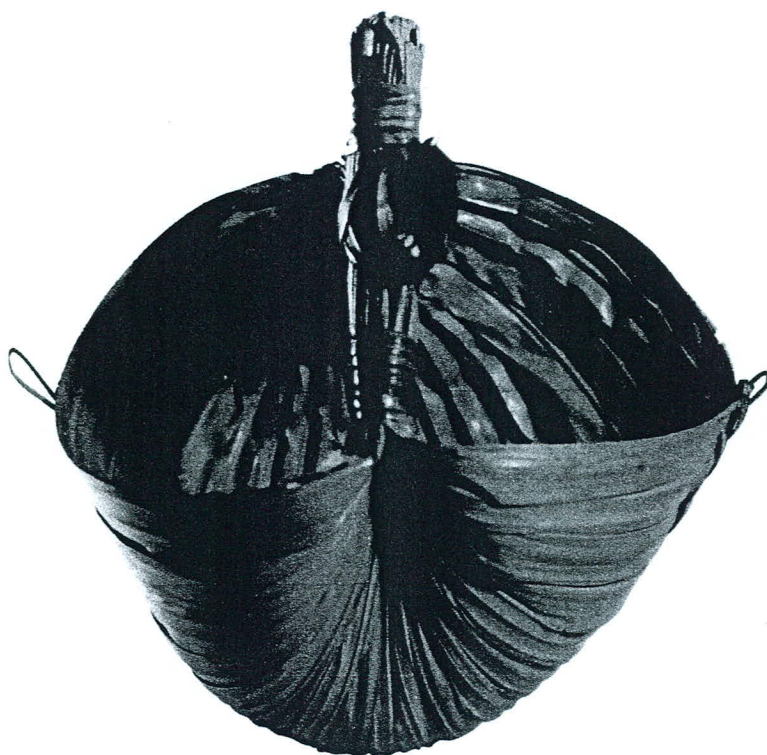
การศึกษาและการออกแบบ เพื่อพัฒนาลักษณะของลวดลายงานจักสาน
โดยศึกษาจากงานจักสานดั้งเดิม ทั้งลายสานตัวผลิตภัณฑ์และลักษณะ
การเก็บขอบของผลิตภัณฑ์

คู้ม เครื่องจักสานชนิดหนึ่งสำหรับตากปลาของภาคกลาง

ภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดี อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี
มีรอยของเครื่องจักสานขัดปรากฏบนผิวด้านนอก

หมากจาก ภาชนะสำหรับตักน้ำของภาคใต้ สานด้วยใบจาก

กอนอ ภาชนะสานด้วยใบมะพร้าวอย่างง่าย ๆ ของชาวบ้านในจังหวัดปัตตานี

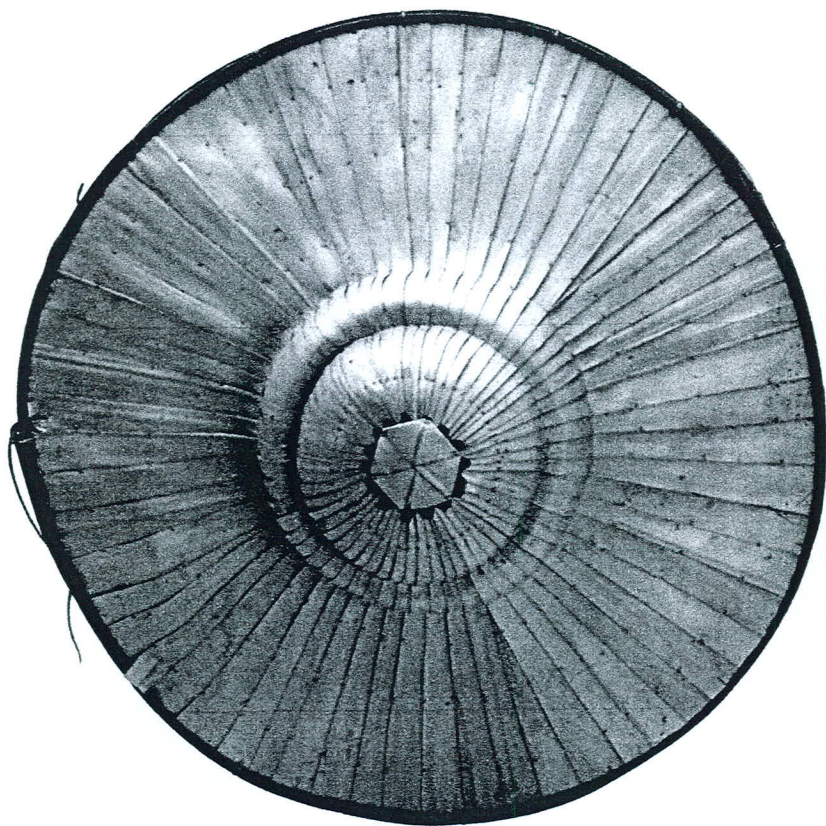
กะต๋าวงลงยาด้วยชันทำเป็นคุน้ำ

ตะกร้าสานด้วยเส้นตอกไม้ไผ่ของภาคใต้

เปี้ยวหรืองอบของภาคใต้ สานด้วยใบจากและหวาย
ใช้ใส่กันแดดและฝนเช่นเดียวกับงอบของภาคกลาง และกุ่มของภาคเหนือ

กุ่มหรืองอบเมืองแพร่ เป็นเครื่องสวมศีรษะประเภทงอบ
ที่มีรูปแบบเฉพาะถิ่นที่แตกต่างไปจากงอบภาคกลาง

กะด้า หรือตะกร้าหิ้วของภาคอีสานที่ประยุกต์รูปแบบให้สวยงามมากยิ่งขึ้น

กระเป๋าดึงของภาคกลางที่ประยุกต์มาจากกระเป๋าโบราณ

ก่องข้าวของภาคตะวันออกเฉียงเหนือสานด้วยเส้นตอกไม้ไผ่

กล้องสำหรับใส่สิ่งของภาคเหนือสานด้วยเส้นตอกไม้ไผ่ เคลือบด้วยรัก เรียกว่า เครื่องเงิน

กะชานสานด้วยหวาย สำหรับใส่เสื้อผ้าและสิ่งอื่น ๆ ของภาคเหนือ

บุงตีบหรือกระบุงไม่มีขอบของภาคเหนือ นิยมใช้ในบริเวณจังหวัดแพร่และน่าน